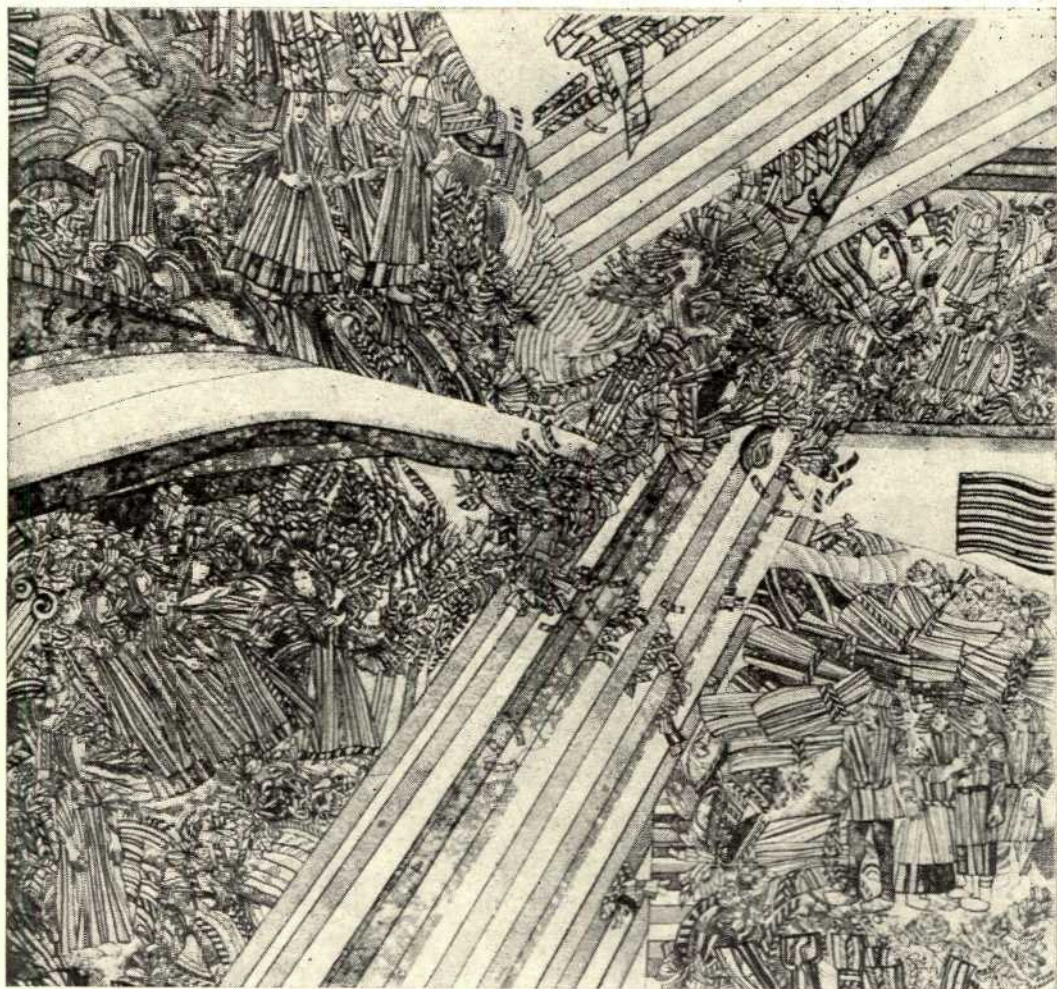

LOOMING

8

1975

VIVE TOLLI

Ilu sõit (Söövitus) 1975

LOOMING

8

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

VÄITEKIRI

Koolikaaslastele

1

ALGUS

Vaid mõned aastad tagasi, siis, kui olukord Siinai poolsaarel järjest keerulisemaks kippus minema, McCohen oli Stokholmis Nobeli preemia vastu võtnud ja Pedersen inkade kulla üles leidnud (hiljem paluti temalt küll valeteate levitamise pärast vabandust, aga meie lugu see ei mõjuta, tollal hoidis see uudis elevel kõikide meeled, on seega omamoodi ajamärgiks ja võimaldab lugejal kergemini paika panna järgnevaid sündmusi, inimesi ja juhtumisi, mis kõik sugugi tege-likkusele vastata ei pruugi), — niisiis, vaid mõned aastad tagasi seisis metsadesse eksinud teivasjaama perroonil noormees heledas vihma-mantlis, päevinäinud kohver jala kõrvalt vagunitrepile tõstmist ootamas.

Odavas ja nõudlikule silmale ilmselt moejoonest mahajäänud mantlis (mitte loomupäraselt konservatiivne elegants, mis lubab eeldada heale järjele jõudnud mantlikandjat, kelle tasakaalustunud maailma-vaade ja piisav jõukus võimaldavad üleoleva hoolimatusega suhtuda igasse mööduvasse moekarjesse, vaid tõeliselt kulunud ja argipäine riietusese, mille järgi selle omanikku alles päris elutee alguses seisjaks tuli pidada) noormees vaatas mõtlikult alla läikivatele rööbastele ja ütles midagi endamisi, nii vaikselt, et teda ka paari sammu kauguselt poleks kuulnud. Aga kes satukski siia suurtest teedest kõrvalejäänud teivasjaama, kus isegi raudteeteenistuse tarvis polnud mingit hoonet — pilet osteti vagunist —, rääkimata jaamaülema pidulikpunasest peakattest ja läikimahõõrutud äralöögikellast — kõigest oli see õhtuhämarusse vajuv nurgake ilma jätud.

Ja noormehe endamisi pillatud sõnade kuulmisestki oleks kasu olnud üksnes neile vähestele, kes tänastes tormamistes aega leiavad möödunu meenutamisega tegelda ja kadunud keeli õppida — sest ka noormees näis nende hulka kuuluvat —, kuigi alati võib kuulajas tekkida kahtlus, kas kaunid ütlemised üksnes tahtliku enesenäitamise eesmärgil pole lausutud. Ometi võib just kuulajate puudumise tõttu viimasest kahtlusest loobuda, sest kellele peaks õhtusel perroonil rongi ootav noormees Martialist (elanud umbes 40—100 a. e. m. a.) tsiteerima? Pealegi poleks kui-targad-kuulajad osanud ladinakeelset ütlemist «Kadugu need, kes enne mind sama on rääkinud» kuidagi aja ning kohaga siduda; miks peaks noormees äkki mingeid eellasi manama, mida ta ometi tegi? Kartis ta tõesti milleski viimaseks jääda? Oli see lihtsalt harjumus

REIN SALURI

suud pruukida, samasugune mootorika nagu klaverimängijate alatine sõrmede liigutamine söögilaas? Või kasutas ta omamoodi salakeelt ja varjas tahtlikult oma mõtteid? Ei tea, ei tea.

Mõneti tõrksam lugeja võiks välja lugeda loo kirjapanija edevust. meie kangelase tarbetut rikastamist ärakulutatud targutustega, kuid jällegi — kelle ees peaks erapooletule kõrvaltvaataja osale pretendeeriv kirjapanija, ükskõik kui sõbralikes suhetes ta loo kangelasega ka poleks, oma piskut vaimu näitama, kohe alguses tuleb tal üles tunnistada, et Killi (nimi on antud) ütleliste lahtimõtestamine valmistab tallegi tõsist muret ja sundis tarku raamatuid appi võtma, ja sageli oli ta sunnitud lootusetult käega lööma, niivõrd kohatud ja dešifreerimatud näisid need ütlelised olevat. Kuid hoolimata jõuetust tusast, mis niisugune salapärane sõna ja teo mõttetus (aga äkki on mõte?) dešifreerijas esile kutsus, püüdis kirjapanija võimalikult kiretult kogu mängus kaasa lüüa ja krooniku tänamatu täpsusega kõik Killi juhtumised paberile talletada.

Inimloomuse salajased ilmingud, mille tulemusena noormees just selliselt talitama oli sunnitud, ei luba põgusal kõrvalseisjal niisuguse lembuse põhjusi otsida, küll aga võime ette rutates teatada, et enese väljendamine valel ajal, vales kohas ja mõistmatus keeles toob meie kangelasele tulevikus huljana tülikaid sekeldusi ja asjatuid selgitamisi, mis sellise kalduvuse puudumise korral õnnelikult ära jääksid.

Mingit selgust võiks asjasse tuua tema mahuka ja ärakraabitud pappkohvri sisemus, selliste võtetega antakse sageli täielik ja ammendav ülevaade tegelase iseloomust, isegi momendi hingeseisundist — kohvri täitmine (olgu kohver kui tahes mahukas) kestab lühikest aega ja närvilisel, tasakaalustamata isiksusel võib kohvrisesse sattuda nõudepesukalts esindussärgi ja kallima foto vahele.

Perroonil seisev kohver oli pakitud korralikult ja läbimõeldult, mis iseenesest küll midagi ei tähenda — pakkida võis keegi teine või oli pakkijal küllaldaselt aega tegelda kaasavõetavaga — iga nurgake oli oskuslikult ära kasutatud, nii et midagi loksuma või hõõruma ei hakkaks, pärgamentpaberis singitükk oli mähitud puhtasse käterätti ja pohlamoosipurk seisis raamatutest ohutus eraldatuses. Raamatute valikust võis vähekoogenud uurija hämmastusse sattuda (või hoopis vastupidi — kogenud pilgule näinuks kohvrises peituv raamatute kollektioon üllatavalt juhuslik ja eklektiline?): roheline sviitri alla oli virna laotud paar köidet kuulsaid Feinmani füüsikaloenguid, Dubinini «Populatsioonigeneetika alused», Burnsi valitud luuletused, Michel Montaigne'i «Esseed» teine, räbaldunud köide (venekeelne) ja Penrose'i «Dermatoglüüfika». Kui noormehe jalg peatselt ettekihutava rongi trepil väärataks ja kohvri sisu tühjale perroonile pudeneks, kas leiduks järgmisel hommikul nende raamatute kohale kummardujat, kes nad võõrastava imetlusega üles tõstaks ja tallele paneks, ootama kadunud omanikku, kellest pealegi pole midagi teada? Teatavat koolitarkust, haridustaset — ainult seda saaks juhuslik leidja nentida, aga haridus on siinses metsakolkaski muutunud endastmõistetavaks tarbeks, mis pealegi hõlpsalt kättesaadav. Siit on ennegi singitükke ja pohlamoosi linna poole veerenud ja õhtuüksinduses Martialist tsiteeriva nooruki ise-

loomustamiseks oleks olulisem teada saada, kas ta pärast õnnetut vagunitrepil vääratamist rongilt maha hüppaks, et kohvrüst kukkunud asju päästa. Vagunis hädapidurit tõmbaks? Kohvrit sulgedes vagunisse kustaks mingil moel kogu olukorra ja kõigepealt iseenda. Kahjuks ei kergendades seega tema mõistmist, avades ennast lihtsamaks, inimlistekohta otsima läheks? Ta vähemalt tegutseks, reageeriks toimunule, saa me aga midagi teada, sest rong saabub õigel ajal, noormees hüppab vagunisse ja perroon sajab kohalejõudnud vihmasagarast märjaks. Ei mingit vääratust, ei mingeid võimalusi erakordsete katsetingimuste tekkeks, rong saabub õigel ajal, ja läinud nad ongi, hetkenäod vastu vihmast aknaklaasi.

Nii et — aega jäi väheks, liiga lühike oli hetk, mis oleks lubanud anda meie kangelase välise kirjelduse, millest koguni loobuda sõandame. Mitte et haabituse kirjeldamist niivõrd ebaoluliseks võiks pidada, sest väliste tunnusmärkide kinnistamine ühele või teisele isikule on küll mugav ja inimomane, võimaldades tähele panna omavahelisi erinevusi, tunnetuslikult aga ohtlik, vähemalt kardetav. Välise püsivuse ja määratuse kinnitamisega jõuaksime peagi mingi kindla välimuse, konstitutsionaalse inimkeha eelistamiseni, mingite eeskujudeni, mis aga niivõrd sõltuvad kohalikest tingimustest, et selline a i n s a eelistamine on alati valeks osutunud. Vähemalt ajalugu näib seda kinnitavat. Riie ei riku meest, veel vähem teevad seda nina, silmad, juuste värv; isegi käed, mis näivad niivõrd otseselt seotud inimese sisemise käitumisega, — isegi käed ei tee midagi ise, ilma salapäraselt jonnaka mõistuse käsuta. Pealegi on inimloomus haiglaselt õrn väliste kirjelduste vastu — kõik valitsejad on soosinud kunstnikke, kes nende portreesid ilustasid. Kas saab küürakas hetkekski unustada oma küüru ja kuidas peaks ta kiitma maalijat, kes lõuendil tema küüru liiga esile kisub, kõigile igaveseks nähtavale toob selle, millest küürukandja ise kogu oma elu pole lahti saanud? Kas pole seepärast alati täisrealistide, imepeente jäljendajate fotograafide kõrval talutud ka müstifikaatoreid, kuningannare, laadatolasid või lolle, et nad oma hajuvil ettekujutusega aitaksid vahetevahel, aeg-ajalt vabaneda tõtt lahmvivate peegeldajate elulähedusest, et nad joonistaksid mitte haigusnähu, vaid naljaka ja sobiliku, müstiliselt arusaamatu ja inimlikult andestatava lisamoodustise, mille kohta ei saagi anda hävitavat ja solvavat diagnoosi — küfoos või küfoskolioos (kr. *kyphose*), pigem võiks veidriku käsituses seda lihtsalt küüruks nimetada.

Ja ainus võimalus — kui me juba kangelase välisest iseloomustamisest niivõrd abitu vabandusega loobume, kui me süüdistame aega, mille puudusel terav ja tähelepanelik kirjeldajapilk jäi võimetuks (vahet oli süüdi ka metsakolka kohale kerkiv vihmapiiv, mis kõiki üksikasju tabada ei lubanud?), ainus võimalus asjasse selguse toomiseks on sedasama aega vägivaldselt käsitleda, tungida minevikku ja tulevikku, uurida, mis juhtus eile, aastaid tagasi, mis juhtub mõne aasta pärast, ühesõnaga, võtta taltumatu, inimesele mittealustuv aeg oma võimusesse ja teha sellega meelevaldseid tegusid — niimoodi on aega just selle saatanliku jäikuse pärast, taltutamatuse pärast alati käsitletud. Sest mitte ainult alistuvalt — «*Omnia mutantur...*» või «Olgu päev nii

pikk kui on, ikka läheb õhtule», mitte ainult rakenduslikult — «Ega ajata asja saa» — pole asjasse suhtunud, vaid terve teadusharu, kogu ajalugu võib veenvalt ja kujukalt tõestada, kuivõrd hõlpsasti on ajalikud sündmused inimeste tahtele alluvad.

Meie noormees istub praegu kupeeakna all, öö tuleb tal teisel riivilil veeta.

Aga alles paar päeva tagasi oli ta seisnud ühel teisel perroonil, kus rahvas saalis edasi-tagasi, kogu seda summa oli haaranud sõidueelne elevus, millele erilise värvingu andis laulev ja käratsev jõuk — kõik tema ümber ja tema ise, laulev ja käratsev, selle jõugu keskel. Talle topiti pihku šampanjapudelit, hõõruti karedat habemetüügast vastu põske, tuletati midagi meelde, hoiatati millegi eest, tal oli nõõpaugus hommikusel lõpuaktusel loorberipotist murtud oksake ja heldinud sõbralikkusega noomis ta kaht liiga hoogusattunud saatjat, kes konfiskeeritud loosungit («Põmmdi veel üks peer — ja viuhiti alla põrgu!») korralvalvurite käest tagajärjetult tagasi nõudsid.

Ta astus laulvast saatjaskonnast välja, sammu eemale, hingas sisse lõikavkülma õhku, mässis ennast kasukasse, NÕO! — Peterburi poole, vaesest kalameheonnist otse akadeemikuks, ta oli valmis parukat kandma, kuigi polnud sellest varem kuulnudki, oli valmis puukeelsete võõramaalastega rinda pistma, tulgu kõne alla välk või müristamine, aleksandriinid või rahvalaul, flogiston või elumüsteeriumid, ta kummardas vasakule ja paremale ja raske loorberivanik varjas hetkeks ta rahuloleva naeratuse.

Ta astus kõrgesse klaasseintega ruumi, päike säras niklil ja kroomil, säras väljakutsuvalt valgel särgikaelusel, ta viipas naeratades siia ja sinna, talle viibati vastu, teda tervitati, teda oli siin harva näha, ta astus vahetevahel päikesevalgust täis klaaspalesse, et jätta endast maha täiskirjutatud tahvel, mida pärast ei pühitud nädalaid, mille kallal kõik pead murdsid ja ahhetasid, kuni järgmise tulekuni, kui ta paleed uue tahvlitäiega õnnistas, helde ja sõbralik, et siis kaduda Frescobaldi motettide, Andrei Platonovi käsikirjade, floretitärina, tornihüpete ja *viola da gamba* juurde.

Ta virgus hetkeunest, kuulatas mõõteriistade tasast tiksumist, kõik oli korras, puges siis käpukil magamiskotist välja, lõi pea vastu fluorestentsmikroskoobi laua nurka, kolistas Petri tassidega, keetis söödet, külvas ja löi; habetunud, uuris ta unetusest vesiste silmadega lühinägelikult perfolinti, kellad tiksusid kolmandat päeva ja ta ei lasknud kedagi sisse, magamiskott kaasas ja kõva saiapäts kaasas, radiaatoril rippusid sokid, ta nuusutas neid kahtlustavalt ja ootas edasi oma tundi, kui kõik on lõpetatud, ta oli siin üksinda ja on ka siis üksinda, kui läheb sokke vaja, saapaid vaja, viina vaja; ta viskab püssi selga, kui kõik on läbi, ja suusatab mägedesse, laseb midagi katlasse, istub jahionnis ja joob viina ja laulab üksinda oma perfolindi mägedele ette.

Ta oli päriselanikelt kuulnud ja nägi nüüd ka oma silmaga — väänkasvude vahele peitu pugunud, pimerohelise kõrgmetsa varjus: see ainuke, oodatud ja uskumatu, uus ja igivana, aastatuhanded vaatasid talle igirohelisusest vastu, Loch Nessid ja pterodaktülosed Kameruni soodes kahvatusid tema leiu ees, ta kummardus ja raske tammevanik varjas hetkeks...

REIN SALURI

Ta karjus hääle kähedaks pöidlakruvide, hõõguvate orade, kiskjapuu-ride, võllanööride, prantsuse saabaste, itaalia pirnide ees, viskas minema oma rohelise künla — patukahetseja märgi — ja karjus: «Ei! Ei! Elu on termodünaamika teise seaduse eitamine dialektilises mõttes, keskkond allub sellele seadusele ja annab aluse seaduse eitamiseks! Pöletage, kiskuge neljaks, iga tükk minust karjub edasi — elu on...» karjus ta ja kuulis läbi tulepragina, kuidas kaks noort daami tema lõkke läheduses autodafeed ülistasid, rääkisid, et nad pole kaua aega nii kaunist vaatamängu jälginud, kuidas sellisele karmile karistusviisile antakse kaunist lapseliku ajaviite hõng, isegi kuningas ja kuninganna pilluvad teineteist munadega, mis on täidetud meeldivalt lõhnava vedelikuga...

«Meid lahkumine kurvaks teeb,» olid tema saatjad laulnud.

Meie noormees (kindel eneses ja rahul endaga) ärkab aga hommikul oma teisel riulil, lukustab ennast tualettruumi, ajab habet, peseb, puhastab hambaid, kammib juukseid ja tuleb tagasi kupeesse, kus temaga koos (teised on öösel kohale jõudnud) sõidab vaikiv hallpea, kes eelmisel õhtul polnud sõnagi lausunud, nüüd otsib hallpea oma lugematutest pakkidest ja kohvritest aknalauale hommikueine, mille nägemisel meie noorel sõitjal sülg suhu valgub — seal on mingid... ta tunneb ära üksnes ananassi, mida hallpea väärikalt lahti löikab, endale salvrätiku rinnale kinnitab ja siis üles, teisele riulile viipab: «Kas te olete nii lahke ja jagate minuga seda tagasihoidlikku pruukosti?»

Meie noor kangelane, kuigi harjunud kodusema ja tavalisema rongisöögiga (suitsukala, vorstijupp jne.), praegu aga mingid... ja keskel uhkeldav ananass ja võõramaine pöördumine (pange tähele, me ei pea oluliseks sedagi märkida, mis keeles tema poole pöördutakse, hoolimata kaasaegsete jutustajate lembusest võõrkeelsete ütlejate vastu — isegi armastatakse võõrkeeli appi võttes, jagades lugejale seeläbi vihjeid autori keelespektri kohta, mis selliste vihjete puhul alati kahtlust äratav; tsitaadid, mida kasutab meie tegelane, iseloomustavad ainult teda, mitte selle loo kirjapanijat) teda ei üllata, ta on kõigeiks valmis ja kõigeiks ette häälestatud, neelab midagi libedat ja maitsetut ja ootab ära hõbedase näpuloputusnõu, nad vestlevad vabalt ja sundimatult, noormees tõestab oma reisikaaslasele hapukapsasupi eeliseid ananassi ees ja ei lase ennast sellestki üllatada, kui teisele tema lemmikroog täiesti tundmatuks osutub, ta kirjeldab põhjalikult ja mõnuga hapukapsaste valmistamist ja supi keetmist («Selles on palju tabamatut, ma olen oma elus palju hapukapsasuppi sünnud ja harva saanud tõelist meistritööd nautida,» räägib ta libeda ja maitsetu vahele) ja hallipäine võõras on siiralt huvitatud lünga parandamisest oma söögiteadmistes, mille peale nad aadresse vahetavad ja lõppjaama jõuavad.

Sellise vahejuhtumi otstarbekuses meie loo kangelase iseloomustamisel võiks otsekohe siiralt kahtlust avaldada, niivõrd mõttetu ja erakordsusele pürgiv näib olevat hommikune pruukost rongis, kuid kannatlik lugeja, kes meie jutustuse tähelepanelikult lõpuni on lugenud, mõistab kõige tühisemategi seikade olulisust ja seepärast ei saa ka ananassisöömisest ja hapukapsastest pajatamisest sugugi mööda minna, seda maha vaikida, me kutsume lugejat heasoovlikult ajalikesse pisi-

sündmusesse suhtuma, meeles pidama põhjuslike seoste olemasolu, meenutama Ray Bradbury jutukest ajavoolus mahasõtkutud liblikast ja kõigest, mida niisugune väeti liblikas oma juhusliku surmaga aastatuhandete pärast põhjustas (originaali puudumisel vt. ajakiri «Horisont» 1968, nr. 5, lk. 62—71, Andres Tarandi tõlge).

Siiski — ei saa märkimata jätta väärikat, peaaegu tõrksat eneseteadvust, millest meie loo peategelane (me leppisime kokku, et nimetame teda lihtsalt Killiks) suhtlemisel ananassisööjast härrasmehega ei loobunud, ta oli hullemakski ette valmistatud ja teadis oma hinda. Väär oleks sellises käitumises näha mingit ennatlikku hirmu, Killi ei saa süüdistada alalhoidlikkuses või instinktiivses enesekaitstes lävimisel tundmatuga, kuigi tal tuleb aastate pärast läbi elada tõsine katsumus rongisõidul Põhja-Rootsis — samuti võõras ja tundmatu ümbrus, millele ei suuda äratuntavat kodusust lisada ka läikivad turismiprospektid — nimelt saab Kill seal järjekordsel ametireisil viibides Kiruna tuletõrje-ülemalt, kirglikult kalamehelt, kingituseks suure kala, tuletõrjeülem rääkis talle kala valmistamisest ja ka säilitamisest, aga ikkagi sai kogu rahvusvaheline vagun võigast haisu täis ja tuli seepärast mõneks ajaks käibelt kõrvaldada. Olgugi et Kill selgitas ja õigustas, oli sekeldust palju. Sõitmisel juhtub mõndagi, rahustas ta ennast, ja miks ei võiks tal õigus olla, vähemalt iseendast rääkides?

II

Kõik, kes on näinud pikamaajooksjate pingutusi enne ihaldatavat lõpulinti, imetlevad tohutuid jõuvarusid, mis otsustavateks meetriteks on meisterlikult ja läbimõeldult varutud, lausa sprinterliku kiirusega tuhisetakse võiduni, ja inimlike võimete üleloomulikkusest vapustatud publik andestab isegi finišijärgse kokkuvarisemise. Järgmisel päeval sunnivad toimekate lehemeeste paljastavad fotod kõiki uuesti üllatuma ja kaasa tundma — moondunud näod, pingul lihased, higi, õhku ja võitu ahmivad pärani suud.

Midagi taolist elasid läbi ka meie kangelased, kui nad haridustee ametlikule lõpule lähenema hakkasid, erinevalt sportlaste kainest arvestusest olid nad oma jõuvarudega kergemeelselt ümber käinud ja lähenevad lõpukatsumused ei sundinud neid oma graafikut oluliselt ümber hindama, kriitilistel hetkedel leiti ikka päästvad asitõendid tõrkuvate elundkondade näol — seljanihestused, maksavaevused, südamehäired, raskematel juhtudel tuli koguni teeselda ülekoormatust, pimedusekartust ja klaustrofoobiat, ja kellel neist polnud rohkearvulist järjest vananevat ja üha manalasse varisevat suguseltsi, kelle ärasaatmisega ja mälestamisega tuli oma *status studiosus* säilitada!

Tervisehäirete laialdasest levikust häiritud õppejõud püüdsid omalt poolt leida võimalusi, mis lubaksid kohustuslikult eeldatavale tervele vaimule ka vastupidavat ja sobivat füüsilist kesta ümber sobitada. Vanade spartalaste ja uusmeremaalaste eeskujul soovitati eriti pingutavate vaimukatsumuste ajal võrdeliselt suurendada ka kehalist koorumust, mis selliselt looks nõutava harmoonilise tasakaalu. Eriti soositi pargijooksu ja kollektiivseid suusaretki, piki rada kuuma tee ja võisaiade müügipunktid hoolitsevalt valmis seatud. Nagu igasuguste hea

tahte ürituste puhul, esines aga nendegi tervist parandavate retkede läbiviimisel pahatihti seletamatuid tõrkeid, mis nii läbiviijate kui hili-
semate arutajate seas pahameelt ja tuska tekitasid.

Nii juhtus ka Killiga.

Hiljem võinuks ta oma tegudele lohutava ja andestust vääriva selgi-
tuse anda — vaim oli valmis nagu ikka, aga liha, see tõrkuv ja patune
ihu, osutus nõrgaks. Ometi jättis ta sellise alibi esitamise ära, mitte et
kogu üritus oli just liha kaudu vaimu tugevdamiseks mõeldudki, vaid
et ühest järeleandmisest kasvasid välja teised. Nii oli ta kesktalviselt
kröbedal hommikul seisma jäänud kurikuulsa Mihhaili-baari ukse taha,
kus head plaanid ennegi kergemeelselt mõttetuteks olid tunnistatud, ja
siia letinurka jäid tema liimitud võistlussuusad mitmeks tunniks. Kui
ta uuesti auravasse külma oli jõudnud, tunnistas üksnes punane riide-
riba ja siledakstambitud lumi, et siit kümned ja sajad õpingukaaslased
juba ammu olid terviseretke alustanud.

Kill oleks võinud ju loobudagi, käega lüüa ja tagasi Mihhaili juurde
suusatada, ta oli ka eelmise normatiivse matka üksinda ühiselamu kori-
doris läbi teinud, koridori pikkus kaheksakümmend kaks meetrit,
matka pikkus kaheksateist kilomeetrit — kui mitu korda tuli Killil,
suusad õlal ja kepid käes, ühest koridori otsast teise käia või joosta?
Praegu igatahes sõitis ta aeglaselt mööda siledakshõõrutud mäenõlva
alla, mõnda aega järgis lippudega tähistatud rada ja keeras metsas ära
(vasakule? paremale?) padrikusse. Kahlas ja tammus, ülevalt tuli lund
ja all lumi põlvini, ta luges rähni toidukännul üle käbid, vestles ora-
vaga, nägi kuldpea-pöialpoisse ja tunnistas siis endale, et on eksinud,
s. t., mets oli tema jaoks liiga suureks osutunud. Ta oleks võinud ju
endale punasest pajust laiad astumistallad alla punuda, kaotada tööku-
sega oma ekslemiste kõle üksildus, soovitasin talle hiljem, aga ta ei saa-
nud isegi sellega hakkama ja tõstis kitsaid suuski tüütult üles-alla,
tammus edasi, kuni jõudis mööda metsasihti esimese majani, nautis ette
puhkust ja kuuma teed, millest ta kohustuslikust matkast kõrvalehiili-
misega oli nii kergemeelselt loobunud, kolistas metsamajakese ukse
taga, keegi ei tulnud talle vastu ja ükski koer ei haukunud, kui ta
lukustamata uksest sisse astus. Majas või onnis polnud kedagi, ta oleks
pidanud juba varem märkama, et maja või onni ümber polnud mingeid
inimtegevuse jälgi, ometi seisis keset lauda kõrge jalaga petrooleumi-
lamp ja pliidil plekist teekann, mis ei olnud isegi roostetanud.

Ta käis läbi ka kaks tagumist ruumi, majake oli korras ja mahajäe-
tud, tegi tule pliidi alla ja tõi kaevust vett, pani trumli tulele, tukastas
pliidi kõrval pakul (Mihhail, Mihhail!) ja kuulis läbi une pikka ebaloo-
mulikku karjumist, mingit võigast röögatust, ükski elav olevus (inimene
võib-olla v. a.) sel aastaajal ja sellises kohas polnud suuteline niimoodi
häälitsema, sellest andis ta endale aru, pidas röökimist unes kuulduks
ja kohendas tuld ja nüüd tuli tal häält ilmsi kuulda. Hääli oli kohutav.

Kill jooksis onnist välja, kuiv kasehalg enesekaitseks peos, julgustas
ennast hetke uksele — karjumine tuli viltuvajunud lauda või aida
poolt —, jõudis siis aidani või laudani, lõi ukse jalaga lahti.

Ta silmad ei jõudnud veel katusealuse pimedusega harjuda, kui miski
lehkav ja tormav ta uksele välja lumme paiskas, ta tõusis hangest
püsti — keset õue seisis pulstunud, sõnnikune, näljane (ribid turris)

REIN SALURI

elajas, kes ilmselt oligi niimoodi röökinud, ja vahtis nüüd Killile tõrk-salt otsa ja liigutas kõrvu.

«Kuradi eesel,» ütles Kill ja virutas kasehaluga. Eesel astus sammu tagasi ja läks siis maja poole, otse uksest sisse, köögist kostis kolin ja taas möirgamine.

Kill oli väsinud ja higine, kui ta eesli majast välja sai, nad seisis kahekesi keset hoovi ja sõimlesid, eesel oli näljane ja Kill oli näljane, ta otsis maja kapid ja kirstud läbi, ei leidnud aga midagi söödavat, sidus siis laudaseinal rippuva oheliku eeslile kaela ja viskas suusad õlale. Metsamaja õu jäi süüdistavalt nende jälgi täis.

Kahe tunni pärast seisis nad raudteejaama perroonil ja Killil oli tas-kus kaks piletit, lisaks jaamaülemale hoiatus, et tema peseb ennast sel-lest loost puhtaks, ta pole näinud ei Killi ega Killi eeslit, kui neil õnnestubki rongile pääseda, tuleb eeslil teeselda koera või mõnda muud ettenähtud ja sõiduks kõlblikku looma, mitte aga iseennast. Kill kin-nitas, et eesel just niimoodi teebki, ja kui rong ette sõitis, nägi veduri juurest piiluv jaamaülem imestusega, kuidas need kaks reisiijat kiiresti ja sekeldusteta kümnenda vaguni uksest sisse läksid, eesel hüppas ja Kill ronis järele. Jaamaülem vilistas ja ta ei saa kunagi teada, miks või milleks või mispärast.

Eeslit ja noormeest, kes eeslit saatis, ümbritseti rongis imetleva ja mõistva hoolitsusega, eeslile toodi restoranvagunist süüa (kaks pätsi saia, klaaskompvekke ja kilepakendis juustu) ja Kill sai kõigest oma osa, vanemad käisid lastele näitamas imelist reisiijat, kes seisis küm-nenda vaguni tambuuris, kuigi kostis ka hääli, et loom tuleb vaguni-sooja lasta, ja Kill pidi ainult imestama, kuivõrd enesestmõistetava väärikusega lojus tunnustust vastu võttis, ise sõnnikune ja kabjad kaardu kasvanud nagu türklase sussid. Nad jõudsid linna ja rahva-summ nende ümber hõrenes vastutahmist, lapsed tihkusid nutta ja kohmetud vanemad lubasid neile eesleid, karusid, kaelkirjakuid ja krantse, kergemeelsed lubadused jäid täitmata ja kasvavate isiksuste hinge löödi tõsine pettumusmõra, mis hiljem armistus sisselöödud akendes, äraaetud mootorratastes või hullemaski. Ja eesel ja Kill olid ise seda teadmata kõigele alguse pannud (tuleta meelde liblikajuttu, *op. cit.*).

Kill kõndis kiirustades läbi öhtuse linna, suusad õlal, ja eesel kiirus-tas koos temaga, hilised vastutulijad andsid neile teed. Nad jõudsid Killi onu juurde, kes linnaserval elas endiselt maamehele — pidas siga ja lehma. Kill selgitas lühidalt olukorra, ütles, et seda looma on vaja ületalve hoida ja tema eest hoolitseda, et ta kevadeks kosuks. Kui onunaine poleks järsult eesli vastu olnud, oleks onu ise seda teinud ja Killil tulnuks oma poissmehetoas koomale tõmbuda, aga naise vastu-seis sundis onu kahtlused lõpetama ja eesel, Kill nimetas teda Albert-iks, sai õiguse ninaesiseks ja soojaks sõimeks teiste lojuste kõrvale.

«Te saate nüüd kõigile rääkida, et teil on eesel laudas,» lohutas ta sugulasi ja lubas Albertit vaatamas käia.

Loomulikult ei täitnud ta oma lubadust, mitte et ta oleks unustanud talveöhtuse külaskäigu onu juurde, aga lõpusirgel, nagu ta nüüd seisis, oli tal palju tegemist, et viieaastane stuudium sinisekaanelise raama-tukese kättesaamisega formaliseeruks, tal tuli tõestada oma sobilikkust

lapsi õpetada ja näidata analüüsi- ja sünteesivõimet, ta juhatas klassi ja tegi katseid, arvutas masinal ja pani lastele laest hindideid, ta sai kõige-ga hakkama ja tema pedagoogilised meetodid tekitasid juhendajais õudust, aga seda teed ta nagunii ei lähe ja tegi ära kõrgema kooli lõpetamiseks vajaliku töögi — seitseteist lehekülge valemeid paksude kaante vahel, ta ind revolutsioneerida oma kahtlaselt humanitaarset ja kirjeldavat teadusala tekitas õpetatud nõukogus nõutust ja väärilise tunnustuse sai ta alles hiljem, lõbureisil lõunasse (koos sõpradega, viimast korda kõik koos), kus ta odava viinamarjaveini juures tutvus oma tulevase šefiga, kes teda paaritunnise vestluse järel enda juurde N. linna aspirantuuri kutsus. Aga see kõik on alles tulevik.

Kill ilmus Alberti juurde ajal, millal kogu linna oli haaranud varasuvine koolilõpetajate ärasaatmise palavik. Aednikud rikastusid, lilli nõuti palju ja lilli jäi ikka väheks. Üksteist aastat õppinud astusid ellu ja kuusteist aastat õppinud astusid uuesti ellu. Kill kuulus viimaste hulka ja enne *alma mater*'i õnnesoove, ühispildistamisi, lilli, sugulasi ja sõpru tuli ta linnaserva ja teatas, et aeg on tulnud. Ta tänas onu ja onunaiast Alberti ületalvepidamise eest, eesel võttis teda vastu äratundva röögatusega, onunaine valas lahkumisel pisaraid ja onule andis Kill pudeli viina, aga ta oli varematal aastatel olnud neile abiks heina-teo ja kartulivõtmise aegu, nii et onunaise lahkumiskurbusest võis kaksipidi aru saada — oli ta tõesti niivõrd jõudnud kiinduda lojusesse, keda ta algul oma lauta võtta ei tahtnud, või tundis ta kahetsust noore tööjõu (Killi) kaotamisest, või oli pisarates nii seda kui teist.

Kill viskas jala üle Alberti läikivakssöödetud turja ja eesel sörkis jõudsalt minema, esmalt linnateatri juurde, kus ratsutaja mõnda aega mõtiskles laost väljapakutud silindrite ja valgete kinnaste kohal, tõmbas siis glasseekindad kätte ja loobus peakattest, ainult Alberti kõrvade vahele seoti päevinäinud ja värvivabaks kulunud tudengimüts, tuttav teatrilaoast vaatas mõlemad kriitiliselt üle ja nad sörkisid edasi.

Mida lähemale nad sihtkohale jõudsid, seda pidulikumaks muutus Alberti samm (või võttis ta mõotu nende ees sammuvast rektorist, kes sel päeval üksinda ja jalgsi noori saatma tõttas?), ja kui nad tarkuse-sammasteni jõudsid, sidus Kill Alberti kõiejuupiga viienda samba külge kinni ja viskas valged kindad eesli turjale. Kogu piduliku aktuse kestel andis Albert oma kohalolekust truult märku, puhkpillimarsside ja tušihelide vahele kostis ta röökimine, mis aulaviibijaid — omaksed, tuttavad, sõbrad pluss akadeemiline väarikus — segadusse ajas ja mõistmatult ringi vahtima sundis. Kuni lõpuks higistav ja heldinud seltskond tänavale jõudis, kus süüdlane parajasti teist kinnast järas.

Ometi ei noominud keegi Albertit, teda patsutati ja kallistati, avaldati soovi koos temaga ennast lõpupildil jäädvustada, ümber tema tantsiti ja lauldi ja linna häälekandja esindaja päris Killilt, mis ajendas teda sel kombel toimima. Killi vastus pidi olema nii põiklev ja ebamäärane, et häälekandjas seda intervjuud ei ilmutatud, ja nii jäi ka Albert kirjasõnas ja pildis jäädvustamata.

Kui nad aga juubeldavast rahvahulgast välja jõudsid, olid nii Kill kui ka Albert endassesüüvinult tõsised, võib-olla andis äsja asetleidnud sündmus selleks alust, võib-olla tunnetas meie kangeline (või mõle-

mad), et nende lühike kulgemine läbi linna on suurte ja pikkade sõitude aeglane algus, ja temal (või nendel) oli selliseks mõtiskeluks alust. Igatahes Albert kõndis aeglaselt ja Killi uued kingad lohisid tolmus.

Tulevikus tõrgub Kill kogu seda tseremooniat kommenteerimast ja me ei saa midagi teada Alberti edasisest käekäigust. Liiguvad küll kuulujutud, et tol lämbel suveõhtul olevat linnalähedases rongis nähtud mõtlikku noormeest koos kena hoolitsetud eesliga, ja niimoodi võiksime edasi kujutleda, et Kill ja Albert jõudsid tagasi nende esmase kohtumise paika, aga kas neid seal keegi vastu võttis või jäi eesel metsatalu viltuvajunud laudaukse taha järgmist leidjat ootama, seda me ei tea ja ons see meile nii tähtis?

III

Telefon helises pärast kolme öösel, ma olin liiga unine, et täpselt aega fikseerida, pealegi pole selliseks täpsuseks kunagi vajadust olnud, minu tutvusringkonnas ei juhtu midagi niisugust, mis ristküsimumste tules sunniks iga helistamist, tulekut või minekut tagantjärele minuti-pealt meenutama, abistama uurijaid ja iseennast. Olin liiga unine ka vihaselt käratama, torusse midagi solvavat ütleva, et siis voodis kuulda uut ja pikka helistamist — solvangud ainult õrritavad öiseid helistajaid ja numbri valija käes on suurem võim, teil jääb vaid üle taltunult kõik ära kuulata, toru otsas edasi tukkuda ja sõltuvalt helistaja soovist vahetevahel jaatada või eitada.

Ma olen üht-teist kogenud öiste telefonikõnede või uksekellade vastuvõtmisel — kui minu tuttavatest on kolm täpsete teadustega tegelejat (merefüüsik, taimeökoloog ja matemaatiline lingvist), neli kunstnikku (vormitäiusele pürgiv graafik, absurdilembene poeet, kaks näitlejat) ja viis tööinimest (traallaeva kapten, põllumajandussaaduste varumise inspektor, tisler, mesinik, ehitusinsener), siis võin suure tõenäosusega kinnitada, et kõige rohkem öiseid tulitajaid esineb esimeses rühmas ja kõige vähem viimases. Minu (pealesunnitud) vaatlusaeg pole kestnud küll kuigi pikalt ja ka vaadeldavate arvuline hulk rühmades on liiga väike üldisemate järeldusteni jõudmiseks, aga siiski. Ma pean öösiti voodist väljaronimise eest mingit tasu saama.

Telefon helises edasi, ma kobistasin käsikaudu lauani ja võtsin toru. «Kuule, metafüüsik, ma lasen sulle torusse muusikat, kui sul midagi selle vastu ei ole,» ütles Kill.

Ma haigutasin.

«Lase käia. Vaata, mis kell on.»

«Ära hakka kohe vabandust välja pressima. Oginski polonees. See ei ole küll minu maitse, aga mis teha,» ütles Kill ja kadus kuhugi ära, ma olin juba valmis kergendatult ohkama, kui undavad tehishelid sunnitsid mind toru lauale panema ja käsipõsakil tukkuma jääma. Ta laseb ainult paar esimest stroofi maha mängida, ma olen seda poloneesi tüütuseni kuulnud ja ta võiks seda ise teada.

«Kuidas oli?» küsis Kill.

«Vägev. Et see rauakolakas ükskord juba rooste ei lähe.»

REIN SALURI

«Veel pole läinud. Miks sa teda ei salli? Ma kinkisin sulle tema joonistatud Einsteini pildi, tema pole süüdi, et peale Oginski poloneesi pole ühtki teist muusikalist programmi. Sul pole põhjust teda mitte sallida, pealegi on ta viimasel ajal jonnima hakanud. See on juba midagi sinu jaoks, sellepärast ma sulle helistangi.»

Haigutasin teist korda.

«Ma ei saa aru. Kell on kolm läbi.»

«Vaata» (mul seisab ees pikk kuulamine, venitasin telefoni voodini ja kuulasin edasi kõhuli), «meil on siin üks mees, sa ei tunne teda, Kaasik on tema nimi, nad on sinu lemmikuga nagu särk ja püksid, masin hakkab alati just siis streikima või annab valeandmeid, kui Kaasik on ära läinud. Kui Kaasik on majas, töötab ta eeskujulikult. Eile õhtul jõudis Kaasik vaevalt viiendalt korruselt alla sõita ja bussipeatusse minna, siis tuli ta tagasi kutsuda, masin sülitas nulle välja. Kuidas see lugu sulle meeldib?»

«Helista Kuusikule.»

«Kaasikule, ta nimi on Kaasik, aga tal pole telefoni ja nagu sa ise juba ütlesid, on aeg hiline,» ütles Kill häbitult.

«Saada siis ta põrgu ja mine koju.»

«Ei saa. Mul on temaga aega kella kuueni olla, siis tulevad teised. Ega sa ometi ei arva, et nii kallis masin tööta seisab?»

Ma ei arva midagi, ma ei ütle midagi sinu lollaka masina kohta, tehnikaorjad, rauakummardajad, raalijad.

«Kas sa kuuled mind?» kahtles Kill linna teises otsas.

«Kuulen küll.»

«Sa jäid äkki vait. Vaata siis, ma arvasin, et äkki tasub sul siia sõita, tal pole midagi viga, kõik on läbi kontrollitud, terve brigaad on kohal, aga Kaasikut ei ole ja ta jonnib.»

«Ma ei näe mingit võimalust sulle kasulik olla.»

Haigutasin pikalt.

«Ära haiguta, see teeb mind närviliseks, kui minu jutu ajal haigutatakse. Ma mõtlesin, et sa oled oma põhitöös seatud asjadele subjektiivselt lähenema, ilmselt on sul selleks mingid alged olemas, kõike subjektiveerida, võib-olla sina saaksid temaga hakkama. Ma saadan sulle takso,» rääkis Kill.

«Ära jama.»

«Ma ei jamagi. Mul on kella kuueni aega ja see kuradi... sinu lemmik näib kuulavat ainult Kaasiku sõna. Aga kui prooviks sinuga, mul on ammu salajane kahtlus, et Kaasik luuletab temaga kahasse, koostab vargsi luuleprogramme, nagu selle RCA kolmesaja ühega tehti, ma võin nimes ka eksida, aga igatahes olen lugenud seda nõndanimetatud masinpoesiat, oli umbes midagi nii, et kui uni pimesi purustatud unelmate kohal voogas ja kosmos lõppenud armu kohal valu nõretas, kadus inimestest sinu valgus ja taevas ei maganud. See on jama, eks ole?»

Ütlesin talle, et ma olen hullematki lugenud.

«Just,» rõõmustas Kill. «Tuled siis?»

«Ei tule, ma lülitan telefoni välja.»

«Sa ei saa seda teha, ma pole sinu telefonini veel jõudnud, aga

kunagi teen ma selle asja korda, kui sa mind praegu aitad,» meelitas Kill.

«Head ööd.»

Jätta toru hargile panemata? Kolida köögipõrandale magama?

«Aga mind jäeti umbes poolteiseks tunniks rahule, ma keeldusin seda masinat isegi unes nägemast, järgmine tirin kõlas pool viis.»

«Kuule, ma ei hakkagi sulle kurtma, et minu pikka aega kestnud töö lendab vastu taevast, õigemini küll, sinu lemmik näitas täpselt ära, kuhu minu töö lendab. Mul on siin ühed lained käsil, väga huvitav rida andmeid, aga see kuradi . . . lemmik tõstis praegu ühe laine Kuuni, seleni, mis aeg-ajalt taevast paistab, mis sa selle peale kostad?» küsis Kill ja seekord oli ta tõesti kuidagi abitu.

«Ma ütlesin sulle juba varem, et saada kõik kuradile ja mine magama. Ma ei räägigi sellest, et mind võiks ju ka rahule jätta.» Kui sina oled abitu, siis mina olen vihane.

«Lõppeks poleks sellest ka midagi, kui üks laine nii suureks puhutakse, kuni Kuuni välja, mul võib ju kusagil viga olla, kui see jonn poleks juba varem alanud, pärast Kaasiku minekut, aga asi on selles, et laine järel tekib tühik, see auk ulatub mere põhjani välja. Ja meri ise pole kuigi suur, ma ei oskagi kõiki tagajärgi ette näha,» kurtis Kill.

«Milliseid tagajärgi?»

Nüüd olin ma valmis kohvi tulele panema, kui ma ise küsimusi esitamata hakkas, ei tule magamisest enam midagi välja.

«Vaata, mul ei ole praegu sulle võimalust pikalt seletada, aga üldjoontes on see ju lihtne, tekib auk merepõhjas ja see meri on kaugel, me saime need arvud möödunud aastal, ma tõin sulle veel korallitüki või mis ta oli,» ütles Kill, ja ma pole elus suuremat egoisti näinud, nüüd tuli talle see vilets korall meelde.

«Aitäh, ma hoian sinu kingitust klaasi all.»

«Ma arvan, et sa oled selle juba ammu ära visanud või unustanud, sa ei oska ligimeste kingitustest lugu pidada ja ma kahtlesin algusest peale, kas sa üldse meie masinaga hakkama saaksid. Sa oled selleks liiga tundetu või külm,» jätkas Kill. «Aga enam pole seegi oluline, meie oleme siin laiema süsteemi üks osa, kollektiivse aju väike sektor ja kõik lained Kuuni või augud merepõhjas jõuavad liiga kaugele välja, anna andeks, ma pean nüüd katkestama, teine telefon heliseb.»

Ma tõmbasin püksid jalga ja läksin kööki. Mina peaksin talle andeks andma, et ta minuga rääkida ei saa. Nutma ajab. Kes peale Killi oskaks minu telefonile need vajalikud lülitused ära teha — mesinik, ehitusinsener, graafik või teatritäis näitlejaid? Mitte keegi, ma sõltun senikaua Killist. Kõigi tulevaste ööde rahu ja vaikuse nimel olen valmis ära kannatama. Kõik, isegi augud merepõhjas.

Kolmanda helistamise ajaks võtsin kohvitassi kaasa ja kuulasin Killi jutu rahulikult ära.

«Mul oli kaugekõne. Üldiselt oleksid sa pidanud ikka kohale tulema, vähemalt proovima, oleksid kas või head tahet üles näidanud. Nüüd tuleb mul kogu see supp üksinda ära süüa. Aga ma ei süüdistas sind, nüüd on hilja kedagi süüdistada. Mind sõimati lihtsalt ja inimlikult läbi, miks ma just selle merega jukerdavat, just niimoodi mulle öeldigi — pidin ma just selle merega jukerdama hakkama, seal polevat küll

asi nii hull, masin liialdavat oma jonnimisega, püüab muljet avaldada — Kuu ja muud mastaabid tundusid algusest peale kahtlased olevat, aga seal on ikkagi tõsi taga, ja arvestades muid tegureid, mis üldse meist ei sõltu, on selle mere kallastel igasugune rahu kadunud. Ja pane tähele, just sellel ajal, kui ma sulle teatasin oma üllatavatest tulemustest. Lained pole küll nii kõrged, aga vett ajab vanni ühest äärest teise ja nii allajääja kui ka kuivajääja on kuulutanud välja erakorralise seisukorra. Tõepoolest, pidin ma just selle merega tegelema, oleks võinud ju võtta meie enda väikese ja rahuliku ranniku, siis oleks kõik omavahele jäänud.»

«Aja Kuusik üles,» soovitasin. «Kui olukord seda nõuab, too Kuusik kohale. Kas see teie masin siis mõjutab, ma arvasin siiani, et ta saab ainult tagantjärele tark olla, et ta ainult seedib seda läbi, mis sa talle sisse topid?»

«Ma ütlesin sulle juba, et siin on midagi sinu jaoks. Ma olen vist tänase ööga halliks läinud, kausaalsus ja metafüüsika on segamini puntras,» kurtis Kill.

«Sulle sobivad hallid juuksed. Võib-olla langeb mõni lollike õnge ja sunnib sind öösiti enda kõrval magama, et rahvusvahelist olukorda normis hoida,» püüdsin ma teda naeruvääristada, kuigi Killi jutt oli mullegi muljet avaldanud, ma kujutasin ette tohutuid veemasse tõusmas ja vajumas unistele majadele, kas ma köögis keerasin kõik kraanid kinni?

«Seal pidi olema midagi geopoliitilist, mingid vastastikused pretensioonid kuivale maale ja ilmselt ka merele, mis pidi olukorra eriti keeruliseks muutma. Ma olen vist omadega päris pigis, mis sa arvad?» küsis Kill.

«Sa võid alati tõestada, et sul olid süütud eesmärgid.» Hea tahte ülesnäitamine. Tühine lohutus. «Võta takso, aja Kuusik üles ja sõida siia, ma pakun sulle kohvi.»

«Kaasik, ta nimi on Kaasik. Hea küll. Ega sa enam muusikat ei taha?» küsis Kill ja pani seekord esimesena toru hargile.

Ma valasin köögis kohvi kannust termospuudelisse ümber, keerasin kraanid kõvemini kinni ja istusin toas varahommikusi TV-uudiseid kuulama. Uniste silmadega diktoraal rääkis tühja-tähja, mainis ära ka tugeva tormilaine N. meres, mille puhul riiki on rannaaladel erakorralised abinõud tarvitusele võtnud, sõjategevus neil aladel katkes.

Uksekell helises, oli see nüüd Kill või Rex Stout ise?

IV

Seisin aga riivli ees, altkulmu ja umbusklikult piidlesin nahka köidetud vaimuvara, enese ajud aeglaselt kahelt poolt alla nõrgumas, kuni kõikvõimsa maoni, kus happelised eritised nad koos muu toiduga kõlbmatuks tunnistavad ja veel madalamale läkitavad. Seiske niimoodi üksteise otsa laotud paberivirnade ees — ei midagi muud kui tuhandete lehekülgede kaupa täistrukitud paberit lasudena riivlitel! —, kas jõuate kartuseni, et teil endal pole enam midagi öelda, kõik on juba ära öeldud, kõik on välja mõeldud, ühel päeval paljastatakse viimased saladused, veel paar köidet kalinguri, seanahka, elegantset plastmassi,

ka see on juba kirjas, pole enam vaja kiirendajaid ega ajude trusti, kõik lastakse pensionile ja kõik on päevselge. Ainult edasiantud teadmised, kogu aardla hoiab sind seinatäite kaupa üleval, ja miks mitte, võib ju kõike uuesti alustada, leiutada mugavamaid sukavardaid või hakata speleoloogiks, et oma algseid kihusid tagasi kutsuda.

Spliiniks tuleks seda tunnet nimetada, seda raamaturiiuli ees seismist. Igatahes, kell oli kakskümmend üle kahe ja ma ei osanud endaga midagi peale hakata.

Siis tuli Kill ja ütles:

«Ma näen, et sa pole just parema jalaga voodist välja astunud?»

«Ilmselt juhtus see siis vasaku jalaga.»

«Lõppeks on küsimus ju ainult kokkuleppes. Sul pole midagi selle vastu, et vasakut jalga vasakuks ja mitte paremaks nimetada, ja halba tuju nimetad sa ka vasaku jalaga tõusmise päevaks ainult sellepärast, et nii on kõige lihtsam ja pole mõtet leida uusi põhjusi või tõlgendusi. Piirdud käibelolevaga.»

«Mul ei ole sulle raha anda.»

Kill näis olevat siiralt üllatunud.

«Kas ma olen midagi küsinud?»

«Sa alustad väga kaugelt. Ja peale selle teenin ma sinust vähem.»

«Selle kokkuleppega pole sa küll eriti rahul, aga ka siin pole midagi parata — palga suuruse määravad inimesed, kellega sul pole mingit pistmist, ja sinu osa on kindlat suurust omaks võtta, kuigi sisemuses pole sa oma osaga rahul. Sa leiad, et sulle tehakse liiga, et sind ei hinnata küllaldaselt, aga pole midagi parata ja sa lepid ajapikku ka selle kokkuleppega. Kui sa välja tuled ja koos minuga ära raiskad need viis rubla, mis ma sulle laenu äramaksmise tähe all tõin, võin ma sulle rääkida ühe loo mehest, kellel oleks põhjust veel rohkem igasuguste kokkulepete peale tusane olla.»

«On ta siis ka?»

«Selles see lugu ongi, et pole. Ta on kõigega rahul, kuigi võtab kõike hirmus tõsiselt. Raske kunst — hambad ristis edasi trügida ja samas mõnusalt nurru lasta, mitte mingit kirge või naudingut edasiliikumisest, vaid lihtsalt nagu härra Oblomov, mõnusalt oma elu ära lesida, koos teistega edasi trügides.»

«Ma tean, hammustavad elu nagu õuna,» õhkasin raamaturiiuli poole.

«Sa oled nutikas poiss,» patsutas Kill mulle õlale. «Ma teen sulle õlut välja.»

«Kokkulepped on vägevad asjad,» puhus Kill peatselt minu poole õllevahtu. «Jesuiitidel olid oma salajased ettekirjutused, millest kõige enam meeldib mulle üks, nimega *reservatio mentalis*. Et inimene võib rääkida üht ja mõelda teist, ka valetada, kui tõe varjamine on tarvilik temale või ühisele üritusele. Eks ole mugav kokkulepe, selle nimel saab juba üht-teist korda saata. Ja kõige hullem oleks sellistele lepetele vastu hakata või nendega mitte rahul olla. Selle vastu oli ka jesuiitidel oma reegel olemas — aga ma ei mäleta enam seda sulle üles lugeda, mõte igatahes oli selles, et harva üks, mitte kunagi kaks, alati kolm. Et kaks võivad astuda omavahel liitu ja reeta, vaenlase poole üle minna ja sellepärast peab alati olema kolmas, kes jälgib mängureegli-

REIN SALURI

test kinnipidamist, täites seega ka üksiku rolli — üks peab iseendaga vaevlema ja liiga palju mõtlema, et milleski kahtlema hakata, ta kahtleb niikaua, et kahtlused muutuvad talle kokkuleppeks iseendaga, ja teiste ees on ta kõigega rahul.»

«Sa lubasid mulle ühest tusasest mehest rääkida.»

«Ma arvasin, et sulle kuluks ära väike sissejuhatus. Aga selle mehe lugu on lihtne. Ta oli juba kahekümne kolmeselt laboratooriumi juhataja ja abielus oma ülemuse tütreaga. Aga pärast seda, kui noored inimesed olid paari pandud, jõi meie noor andekas sõber ennast ühel heal päeval täis ja ütles oma värsketele äiale inetusi, rääkimata noorest abikaasast, kelle kallal oli lausa füüsilist vägivalda tarvitanud. Kurjad keeled teavad rääkida, et tüli tekkinud puhtteoreetilisel pinnal, nimelt oli kõigil kolmel asjaosalisel õnnetus omada üht ja sama kitsast eriala, midagi biokeemilisest füüsikast või biofüüsikalisest keemiast — kas sa teed siin mingit vahet? — ja noor inimene olevat kippunud mingite kokkulepete, mingite tabude vastu pead tõstma. Inetu tüli lahendati kuidagi ära, aga noor teadlane pagendati senikauaks paari tuhande kilomeetri kaugusele ennast teoreetiliselt täiendama äia sõbra ja mõtetekaaslase juurde. Sealgi anti talle laboratoorium ja muu. Kõik olid rahul. Rahulolu on hea tunne, see annab õiguse nende üle, kes rahul ei ole.»

«Mis edasi sai?»

Kill vaatas murelikult minu poole, tal on ebameeldiv komme ükskõik keda vaadata ja mitte näha või paremal juhul näha kui asja, mille peale pole mõtet oma pilku pikalt kinnitada. Kui ma talle sellest tähelepanekust rääkisin, võttis ta minu etteheite omaks ja ütles, et selline vaatamine häirivat teda ennastki — ei laskvat tal pahatihti ei asjade ega inimeste algolemuseni (?) jõuda, kuigi ta ei jagavat ka seda seisukohta, mille kohaselt eriti inimestega vesteldes (kellega saab veel vestelda? küsisin mina ja ta ütles, et kõigiga) tuleb pidevalt partneri silma vaadata. Esiteks see olevat koormav, ja teiseks ei anna ka silmad mingit avameelset ega tõepärasest pilti, silmad valetavad kõige rohkem ja jutt nendest kui hinge peeglist on kasutu, tuleb otsida mitte peeglit, vaid hinge ennast, asugu see kus tahes.

Praegu vaatas ta minust läbi-mööda ja tundis muret:

«Kui sa sellegi kirja paned, nimetatakse sinu lugusid teesideks, sulle ei meeldi ju, kui sinust kui teesikirjanduse viljelejast räägitakse?»

«Mis see siia puutub?» küsisin mina.

«Ei puutugi. Kui, siis ainult nii palju, et lugu noorest labori-juhatajast tõestab pigem, et teesid ei maksa midagi. Kõige kainemad teesid purustatakse teesiesitajate eneste poolt. Noor ja andekas oli otsustanud ülespoole trügida ja tõukas ise ennast järjest rohkem alla. Samm edasi, kolm sammu tagasi,» rääkis Kill. «Sa ei suuda nagunii tema tõusudest ja langustest tõde kätte saada, sa luuletad palju ise juurde.»

«See on minu pärisosa,» ütlesin solvunult. «Kui sind niisugune selektus rahuldab.»

«Ongi. Kuigi on neidki ja üsna palju, kes eelistavad teese väljamõeldisele, aga siis ainult puhtal kujul, ilma luuleta.»

REIN SALURI

«Maitseasi.»

Kill mälus olematut suutäit, miski hoidis teda tagasi ja ma tellisin veel õlut.

«Ära ürita mulle survet avaldada,» hoiatas Kill ja ma pidin talle ka selle ära ütleva, et tal on hämmastav omadus kõik algatatu või öeldu pea peale pöörata, tema ise tõi mind siia urkasse värisevaid kämblaid ja habemes lõugu imetleva. «Rubla nelikümmend viis, noorik, tead ju küll» — sortsti midagi venivat õllekruusi sisse.

«Seal pagenduses ma temaga tuttavaks saingi,» jätkas Kill. «Aasta pärast ülikooli, ja juba oli ta kandidaat. Räägiti, et nii kiire tõusu eest võlgneb ta tänu kallile äiale, kellele oli peaaegu igas instituudis oma tuba eraldatud, et ta saaks kõikjal segamatult töötada. Ja nüüd siis oli väimees pagenduses. Varsti toimus seal nende ala meeste konverents või sümposium, kohal olid nii pagendatu naine kui ka äi, ja pärast esimese päeva ettekandeid istus noorpaar koos paari-kolme kolleegiga poisi kolmetoalises korteris, mis talle uues töökohas kohe kätte oli antud. Vahetati arvamusi ja vaieldi kuni rusikateni välja. Noor juhtiv spetsialist lõi minema nii naise kui ka kolleegid, kes tema töökspidamisi ei jaganud. Kutsuti võõrastemajast veel kümmekond konverentsikülalist kohale, ja kõik tulid trepist tagurpidi tagasi, ta oli suur ja tugev maapoiss. Nüüd oli, võis öelda, juba kogu nõupidamise töö halvatud, naine nõudis järgmisel päeval lahutust, aga äi seisis vastu. Otsustati, et poisi kasvatamine peab jätkuma, ja nii tagandati ta lihtsalt noorema astme teaduriks, võeti ära kolmetoaline korter ja pandi elama ühiselamusse, tuppa, kus elas viis inimest.

Aga ta elas seal mõned tühised nädalad, siis leppisid sugulased omavahel ära ja poiss võttis kolmandat korda laboratooriumi enda juhtida. Teised kannatajad tegid näo, nagu poleks midagi juhtunud,» rääkis Kill.

«Kaua see mäss aega võttis?» küsisin vahele.

«Kokku umbes kuus kuud. Kolm tõusu ja vahepeal kaks langust, siis sai kõik korda. Mässuks oleks seda liig nimetada. Kuigi ka see on kokkuleppe küsimus. Nagu tookord, kui me kõik üksmeelselt kellegi Sofia vastu välja astusime, siis oli küll õhus mässumeelt tunda,» rääkis Kill.

«See juhtus Metsa tänaval, majas number üksteist, aspirantide ja teadurite neljakorruisel ühiselamus. Maja elas kaksikvõimu all, igal sügisel valisime endale ühiselamu nõukogu ja esimesel korruisel istus kummipuuga kabinetis maja komandant Sofia. Mul oli õnn või õnnetus saada nõukogu liikmeks, me andsime kordamööda välja lubatähti, millega võtsime enda vastutada mõne võõra tuleku majja pärast kella ühtteist õhtul. Lubatäht anti alla valvelauda ja õnnelik majakaaslane sai sisse tuua naise või sõbra või tädipoja. Meie vastutasime, et naine oli tõepoolest seaduslik naine ja tädipoeg seaduslik tädipoeg. Mõnel õhtul, eriti nädalavahetustel, tuli neid lubatähti kümnete kaupa välja kirjutada, ja vastutus kasvas siis eriti suureks. Me olime kõik korralikud ja rahuarmastavad inimesed ja mingitest ekstsessidest lubatähtedega ei saanud juttugi olla, kuigi ainuke ekstsess oleks pidanud kohe algusest peale aset leidma, nimelt oleks keegi meist võinud tulla mõt-

REIN SALURI

tele need paberilipakad ära kaotada. Aga kehtiva korra kohaselt käis valvuritädi hommikuti läbi toad, kuhu lubatäht seekord oli välja antud, ja teatas küllastamisaja lõppemisest. Kui valvuritädid, kes kõik olid kenad pensionilisa teenijad, seda ei teinud, said nad Sofia käest noomida, ja Sofia koputas ise vastavatele ustele. Tavaliselt vastati talle viisakalt ja hoiti kindlalt kodukorrast kinni, kuni ühel hommikul toa number nelisada kaksteist ootamatult lahtipaisatud uksest Sofiat kingaga visati. King oli välismaine, plastmasstallaga, ja Sofia sai haiget. Ta kutsus kohalolevad ühiselamu nõukogu liikmed oma kummipuu alla kokku ja meil tuli enda kohta üht-teist ära kuulata. Kuulasime ära ja läksime laiali, üks king ees või taga. Aga Sofia ootas meilt tegusid, meie oma rahu- ja korraarmastuses ei jõudnud mingite tegudeni, ja ta otsustas ise korra majja lüüa. Igatahes muutus ta peatselt kõigile niivõrd tüütuks, et järgmine kord istusime kummipuu all juba majaelanike nõudmisel ja esitasime Sofiale ränga süüdistuse, milleks meile materjali andis toa number kakssada üks elanik, kes oli infrapunaste kiirte valguses — või kuidas see täpselt oligi — filminud oma toa lukuauku, filmil oli selgesti näha silm ja meiepoolne ekspertiis kuulutas uudistava silma Sofiale kuuluvaks. Ukselingle kinnitatud automaatsest kaamerast saadud filmiriba pikkus lubas välja arvutada, et Sofia oli toa number kakssada üks lukuauku kohal küürutanud viiskümmend neli sekundit ja teinud seda õhtul, millal toas peale peremehe või üürniku viibis veel tema lubatähga legaalselt sissepääsenud abikaasa. Juurde oli lisatud foto lubatähast ja ärakiri abielutunnistusest. Hoolimata süütõenditest tõrkus Sofia silma omaks tunnistamast ja me teatasime nõrdinud teadusemeestele, et uurimine jooksis tühja. Infrapunased kiired ja muu tehnika ei asendanud meile elusat tunnistajat, kuigi kõik teadsid, et meie komandant meid lukuauku kaudu valvab. Ja siis ilmusid maja seintele, pesukuivatamise puudele, piljardiruumi ja mujalegi loosungid, mis nõudsid Sofia tagandamist. Ühiselamu nõukogu läks kuhu vaja ja andis need nõudmised edasi, lisades juurde infrapunases valguses jäädvustatud süüdistused. Midagi ei muutunud, see tähendab, keegi ei võtnud meid tõsiselt, noorim kahekümne kahe ja vanim neljakümne kahe aastane, nagu me seal Metsa tänaval elasime. Sofia kummipuu kuivas küll salapärasel põhjustel ära, tema tööaja algust tähistas pikettide ilmumine, kanti loosungeid ja plakateid, millel oli kujutatud suur ilmekas ja kuri silm, Sofia hakkas kohal käima pika volaskiga, kes oma käitumisega andis mõista, et temale on usaldatud meie komandandi ihukaitsja amet, ja aegamööda hakkas see alguses huvitav ettevõtte kõiki tüütama. Midagi ei muutunud, lubatähed pidid edasi jääma ja Sofia pidi edasi jääma. Vahest oleks veel midagi mõjusat ette võetud, aga teati rääkida, et Sofia olevat sisse seadnud salajase kartoteegi, mis lükkab ümber enamiku meie allkirjadega kinnitatud küllastajate sugulusstaatused. Tema andmetel polnud naine mitte naine, vaid keegi muu, midagi kõlvatut ja meie majale sobimatut, rääkimata tädi- ja onutütardest. Rahulolematus lõppes, hommikuti teretati Sofiat ja õhtuti joosti lubatähte saama. Ma ei tea, millega see kõik lõppes, sain sealt varem tulema. «Mõtles lõpp ise juurde,» ütles Kill ja ma ei saanud aru, mis ühist oli sel vahejutul endise looga noorest ja andekast laborijuhatajast.

«Ei olegi,» vastas Kill nõustuvalt. «Või äkki on. Meid oli palju, me avaldasime oma suhtumist ühte isikusse, noor ja andekas oli aga oma eneseavaldamistes üksinda. Tulemused olid ühesugused — mõlemal juhul jäi olukord endiseks. Ja süüdistada pole kedagi.»

«Aga skandaalid võorastemajas? Kaklused?» püüdsin mina moraalist kinni hoida.

Kill soris taskutes ja andis mulle määndunud kirjaümbriku.

«Loe. Noor ja andekas saatis,» ütles ta ja mina lugesin.

«Kallis Kill» — vaatasin talle küsivalt või etteheitvalt otsa, Kill kehtitas õlgu, milleks selline lillutamine.

«Me saime omamoodi läbi, vähemalt olin mina ainus, keda ta ära kuulas.»

«Kallis Kill.

Ma olen siin kaugel nii mõnegi asja üle järele mõtelnud ja jõudnud arusaamisele, et see ootamatu pagendamine tuli mulle igati kasuks. Sa oled ilmselt juba kuulnud, et ma virutasin oma äiale, aga see pole tähtis. Tema tegi seda, mida ta tegema pidi. Mida mina tahtsin. Edasiminekuks on loomulik protsess, ja ta toetas seda loomulikkust. Mind ei huvita siiani, mida või kuidas ta selleks tegema pidi. Peaasi, et ta toetas mind, muu pole tähtis. Ma oleksin sealt varem või hiljem ära tulnud. Ka sellega, et ta mind siia kaugele sooja koha peale sokutas, toetas ta minu edasiliikumist, mitte allakäiku, nagu võidaks arvata. Mul sai sellest esimesest kohast kõrini ja süüdi polnud mitte mina, vaid teised, minu kolleegid, kes pidasid minu edasiliikumist kiireks, seega ebaloomulikuks ja üritasid mind takistada. Kuigi nad olid seatud minu käe all mind abistama. Mul pole kunagi olnud puudust ideedest ja plaanidest ja ma lootsin, et minu elu esimene laboratoorium, nii inimesed kui masinad, aitavad minu ideesid ellu viia. Selleks olid nad seatud, eks? Aga ma tegin algusest peale vea. Kuna ma olin noorem kõigest kaastöötajaist (õigem oleks neid nimetada vastutöötajateks), valisin nendega suhtlemises liiga inimliku ja seetõttu vale tee. Ma ütlesin endast vanematele «teie» ja sinatasin enam-vähem eakaaslaselt, esimese päeva lõpul, kui olin üritanud neile oma töö eesmärgid ja põhimõtteid selgeks teha, jõime koos piiritust ja ma oleksin pidanud kohe nägema viltuvaatamisi või kaudseid vihjeid. Aga ma olin roheline ja ähmi täis, see oli minu viga. Enam seda ei juhtu. Siin hoian ma kindlalt ohje peos, ei mingeid naeratusi ega kohvijoomist, inimlikkuse ja sõbralikkusega ei jõua meie töös kuhugi ja sulle ütlen ma seda ainuüksi sellepärast, et meie kahe töös pole õnneks mingeid kokkupuutepunkte. Sinuga võib avameelitseda, sa ei saa minu nõrkust minu enda vastu pöörata. Aga alguses ma avameelitsesin kõigiga, ja see oli viga. Me istusime oma kolbide ja pillide vahel, kellel kaasas võileib, kellel kalajupp, ja mulle pakuti seda leiba või kala või kurat teab mida nagu almust. Nemad pole mind siia kutsunud ja hoolimata oma seisusest pean ma teadma oma kohta, tahtsid nad öelda. Kas ma pidin ka hakkama kala või vorstijuppe tööle vedama ja igapäev eraldi enda poolele meelitama? Kui aus olla, siis mõnikord ma tegingi seda, tassisin šokolaadi kohale ja nad neelasid karbitäie hapude nägudega alla. Üks minu kallis kolleeg käis vabal ajal kangi tõstmas ja ma üritasin talle ka sambot õpetada, aga ta ei

REIN SALURI

tundnud huvi! Paar plikat kuulaskid töö ajal plaate, igasugust tühjastähja, ma muretsesin neile mõned head plaadid, aga neid ei kuulatud kunagi! Ei saaks öelda, et mind lausa nulliks peeti või avalikult boikoteeriti, oma töö tegid nad ära ja ka altpoolt tuli mõni ettepanek, mida tasus järele proovida, aga mind ajaskid kõige rohkem marru need kalad ja plaadid ja see kretjinnen kangitõstja. Kuidas sulle öelda — ma tundsin ennast ebamugavalt. Ma tunnen ennast alati ebamugavalt, kui kägakatsutavas läheduses on midagi sellist, mis mind ei toeta. Lõpuks ei pidanud ma kiusatusele vastu ja rääkisid kõigile ära, et ma ei oota neilt mitte ainult korralikku tööd, vaid ka sõbralikku, mõistvat suhtumist minu isikusse, kuni piasjadeni välja. Kui selline suhtumine on neile vastunäidustatud, jääb igale kaks võimalust — kas lahkuda või teeselda sõbrameelsust. Mulle on ükskõik, kas see sõbrameelsus on võlts või aus, ma jään täielikult rahule ka hea näitlemisega. Peamine, et kaoksid igasugused segavad asjaolud, mis takistavad mind olemast see, kes ma olen. Ja saada selleks, kelleks ma saada tahan. Loomulikult oli selline avameelitsemine minu poolt suurim naiivsus ja midagi ei muutunud, seepärast ma tegingi äiaga seda, mida ma tegin. Ma ei saanud ise taanduda ega alanduda, ma pidin abi otsima nendelt, kes mind toetasid ja mõistsid, mis sest, et teistsuguses olukorras oleksid ma alati valmis neid toetajaid alandama. Äia reageerimine oli igati mõistlik ja minule kasulik, siin on hoopis teised, paremad tingimused ja minule vastuvõetavad inimesed. Me töötame nagu masinad ega lobise avameelsusest ega muust sellisest. Ainult nii jõuab kuhugi välja, teistmoodi muutuks kogu olemine vaid veepinnal rabelemiseks.

Miks ma sulle seda kirjutan? Et sa aru saaksid sündmuste tegelikust taustast — minuga ei juhtunud midagi ega saagi midagi juhtuma, ma suunasin teadlikult sündmuste käiku ja kavatsen seda ka edaspidi teha.

Tervitades

/allkiri mitteloetav/

P. S. Ma kuulsin, et sul on kavas meie maile üle kolida? Enne lõppotsuse langetamist soovitatakse tutvust teha minu töödega ja kaotada kohe nende vastu igasugune huvi, ükskõik kui raske see poleks. Ma ei taha, et meie teed ristuksid. Hoiatage minust eemale, siis hoiame kokku.»

Andsin kirja Killile tagasi ja me istusime mõnda aega vaikides, kuigi ümberringi oli lärmi kui palju.

V

Lärmi oli ümberringi kui palju, meie üksinda istusime vaikides, vasakul klaasi taga palju lumiseid kuuski, paremal üks kuusk, see-eest aga elektriküünlaid ja karda täis. Juba kolmas päev uut aastat, ja me istusime raudteejaama puhvetis, vahepeatus lumiste metsade ja mägede vahel — Kill ametireisil, mina tema reisikaaslane. Autojuht puhkas reisist. Mootor surises, andis sooja, hobustel kaerad ees ja härrad kõrtsis sees.

«Teie, poisid, istuge rahulikult,» ütles prunnakas ettekandja juba

REIN SALURI

mitmendat korda ja tõi meile leiget viina, millesse oli julgelt vett lisatud, aga seegi ei seganud meid rahulikult edasi istumast. Önnis ja lapselik kuusepuutunne ei lubanud meid edasi sõita. Kuigi sõita oli vaja, meie autos oli laadung, mis ei kannatanud õndsameelsust, koormal polnud aega tundlemiseks.

Aga siin sees oli soe ja lärmakas, meie prunnakas ettekandja sibilis ringi ja naeratas aeg-ajalt meie poole. Istuge rahulikult, poisid, istuge edasi, uus aasta on alanud ja te jõuate igale poole.

Kill ohkas.

«Ma olen nii kaua aega olnud koos teistega, kõigile nähtav, elanud ühistubades, teinud ühistööd, minu jaoks on siingi önn ja rahu,» ütles ta ja ma tahtsin ta tuju rikkuda. Väljas ootasid unine autojuht ja tähtis laadung.

«Kõige suurem õnnetunne pidi olema progressiivse paralüüsi puhul, aga see on teatavasti süüfilise lõppjärg. Soeta töbi ja saa õnnelikuks.»

«Sa oled kiuslik,» mossitas Kill ja nautis edasi. Oh kuusepuu, oh kuusepuu.

«Sama kiuslik nagu Barry,» ütles Kill.

«Kes on Barry?»

«Barry on Barry ja puhkus on puhkus. Kas meil on õigus puhkusele? Me oleme mitusada kilomeetrit maha loksunud, kas mul on nüüd õigus kuuse all istuda ja seda varganägu ettekandjat vahtida? Meie oleme oma töö teinud, koorem jõuab hommikul kohale ja meie koos temaga.»

Ettekandja jooksis mööda ja naeratas, teises saali otsas lauldi. Istuge rahulikult, poisid.

«Kes on Barry?» küsisin uuesti. Ainus võimalus oma südant rahustada on Killi järjekordne väljamõeldis ära kuulata.

«Ma ei ole teda välja mõtelnud,» ütles Kill. «Me elasime Barryga mitu kuud ühes toas. Viktor, Barry ja mina. Tuba number kolmsada neli, kolm voodit ja kolm kappi, aga lauda ei olnud. Vaata seda ettekandjat, kuidas nad küll oskavad?»

Ole ettevaatlik, ütlesin ma endale, sa oled ennegi kogenud, kuidas Kill õhkab. Ja midagi head pole sellest välja tulnud. Kui me eile linna poole tagasi sõitsime, peatas ta auto, et aidata teeäärse maja õuel talveheinu lakka upitavat noorikut. Madal hall onn, eterniit katusel uhkeldamas, kuusekäpad otsapidi sellest anakronismist kinni, lumme tallatud rada laialt maanteelt ukse alla ja kaevuni ja laudani ja südamekujulise aknaga majakeseni, lumi valge nagu kõige puhtam valge aine ja vares aialatil nagu Märt Laarmanil ja sirge suits korstnast ja lapsepõlveheldimus ja pisaranäärmete talitus. Võõrad äkitselt keset õue ja hang käest ära, noorik oli ehmunud ja siis naeris ja siis kartis natuke. Kill vedas heina laka alla ja rääkis inimese disharmoonias Metšnikovi järgi, ussjätkest ja os *penisest* ja muust, mis meil kasulikku on kadunud ja kahjulikku juurde tulnud, võrreldes inimahvidega näiteks. Me kaotasime seal oma kaks tundi, Kill koogutas hanguvarre najal ja rääkis, need, kes aru said, tundsid piinlikkust, mitte et tegemist oleks olnud otsese nilbusega, kogu selles heinaveos polnud midagi siivutut, küll aga ebakohast, ja vaatamata taevast kukkunud abile ohkas perenaine kergendatult, kui me edasi sõitsime, kuigi Kill tahtiski sinna jääda, vareste ja valge lume juurde. Aga perenaisele jäi kogu jutt inimese-

keha disharmoonias õnneks mõistmatuks ja mul oli kavas Killi noomida, liikuv auto pole aga koht tülitsemiseks, rattad rahustavad maha ja ma õigustasin kahetunnist vahepeatust vajadusega tunda laudalõhna, kuigi sellegi koduhõngu hetkelisuse pidi Kill ära rikkuma, intelligent sõnnikuhargi otsas.

Nüüd vahtis ta seda tobedat plikat, kes kahjulike harjumuste pealt teenib ja viinale vett juurde valab.

«Räägi Barryst.»

Kill ohkas.

«Sa tahad mind tagasi tõelisusse tuua. Miks? Nuusuta kuuske.»

Istuge rahulikult, poisid, teiega ei juhtu midagi.

«Kas sulle ei näi, et kui jutt Barry peale läheb, kaotab meie praegune olemine oma lihtsa järjepidevuse, me istume praegu mitte just väga esinduslikus, aga ikkagi soojas jaamapuhvetis ja võiksime jälgida sündmuste kulgemist, ise neisse vahele sekkumata. See olekski järjepidevus, ükskõik kui üllatav ja ebaloogiline sündmuste käik ka poleks. Kui ma aga aja kulgemist hakkan sinu soovidega täitma, siis võid sa mulle ka ette heita loogilise või loomuliku rea katkestamist, vägivaldset seoste või seoste puudumise väljapakkumist. Hommikust õhtuni, uuest aastast jõuludeni saab elada ühest sündmusest teiseni, põhjusest tagajärjeni, mis põhjustab järgmise mõistusele vastuvõetava põhjuse. Ja nii edasi. Kuni lõpliku lõpuni, mis on vaid lihtne tagajärgede kuhjumine,» arutas Kill.

«On sul õnnestunud sellest järjepidevusest kinni pidada?» küsisin.

«Ei ole. Aga ma püüan,» vastas Kill.

Ma lõin rusikaga lauale, nii et kuuse taga jäi korraks vaiksemaks, ja röökisin:

«Kes on Barry, küsin ma viimast korda?»

Kill ohkas.

«Ma ütlesin juba — me elasime Barryga mitu kuud ühes toas. Viktor, Barry ja mina. Tuba number kolmsada neli, kolm voodit ja kolm kappi, aga lauda ei olnud. Barryl oli palju kingi, kui ma ei eksi, siis oma viisteist paari, põhiliselt välismaised jalanõud — Rootsist, Tšehhoslovakiast, Itaaliast ja mujalt. Mina ja Viktor tõusime hommikuti hilja, me olime rohkem iseenda peremehed, ja Barry ärkamine viis minutit enne kaheksat muutus tüütuks, ta pani laetule põlema ja viksis kõik oma viisteist kingapaari üle, tal oli kingakarbi täis kreeme ja harju. Lõi kõik läikima ja läks siis loengutele või teab kuhu. Barry väitis nimelt, et ta tööruum, inspiratsioon ja kõik muu vajalik olevat häiritud, kui jätab hommikul jalanõud hooletusse. Me jäime sellise seletusega rahule ja kord sokutasin mina oma ainsad käimad, Leedu päritoluga, Barry voodi alla, aga ta lükkas nad oma reast kõrvale. Siis me keelasime tal hommikuti elektriga mängimise. Kuna meid oli kaks, tuli tal kuuletuda. Aga ta õppis kiiresti ka pimedas kingi puhastama. Me elasime pideva viksi- või tõkatihaisu sees ja lõpuks tuli Viktor mõttele, et enda heaolu ja tervise nimel peaksime Barry viima kurjale teele. Viktor muutus ajutiselt ja vabatahtlikult alkohoolikuks ja lõpuks ei suutnud ka Barry kiusatusele vastu panna. Kord näpu kurjale andnud, läks ta kurjaga kogu hingega kaasa ja kingad jäid nüüd hooletusse, Barry käed

värisesid ja parematel päevadel suutis ta vaid mõned kingapaarid lapiga üle tõmmata. Ma ei saaks öelda, et see eksperiment oleks kuigi meeldiv olnud, aga Viktor oli järjekindel ja väitis, et kord alustatu tuleb ka lõpule viia. Ma olin juba kõigele käega löönud ja ei üritanudki ainsana toas töökust teeselda või midagi tõsimeelselt ette võtta, pealegi polnud meil lauda, sellest ma vist juba rääkisin, aga ühel õhtul, kui ma voodis lesides nende purjus ärplemist pealt kuulasin, läks asi tõsi-seks. Mingis meeltesegaduse hoos, ilmselt kurvastusest lohakile jäetud jalanõude pärast, hammustas Barry oma võrgutajal pöidla otsast ja nad mõlemad tuli ära transportida, Viktor kiirabiga ja Barry kongiga. Ta võttis kõik oma kingad kaasa ja rohkem pole ma temaga kohtunud, Viktori põial õmmeldi aga kenasti paika tagasi ja ta on oma saavutu-sele väga uhke, ta lõpetas edukalt õpingud ja kurtis aeg-ajalt, et tun-neb puudust Barryst ja viksilõhnast, aga see ei puutu asjasse. Mis nüüd siis lahti on?»

Paremal, kulla ja karraga ehitud kuuse taga oli rahu lõppenud. Meieni lendas tool, või õigemini see, mis toolist järele oli jäänud, laudu lükati ümber ja need, kes laudade alla jäid, tõusid püsti ja löid kaasa. Läbi mööbeldava saali jooksis lambanahkses kasukas valvur, ta puhus ägedalt oma valvurivilet ja löödi kohe nurka pikali. Seinaga pau-gutati paar korda ja üheaegselt uksele ilmunud kahe miilitsamehega («Kõigil oma kohtadele jääda!») jooksis prunnakas ettekandja meie juurde ja sädistas lõbusalt, nagu poleks midagi juhtunud:

«Teie, poisid, istuge rahulikult. Ärge pange tähele, kohe tehakse kõik korda. Teiega ei juhtu midagi.»

Ta haaras laualt karahvini ja vürhveldas ennast mööda ümberlüka-tud laudadest, läbi kannatadasaanute hunnikutest, krõbistas kingakont-sadega serviisitükkidel ja valas meile leti juures viina, mida me polnud tellinud, ja lasi teekannust vett juurde. Seda polnud me samuti tel-linud.

«Keedetud vesi,» ütles Kill. «Lahjendab keedetud veega!»

Mul polnud aega tema vaimukusele kaasa elada, otsisin taskust isik-ut tõendavaid dokumente ja jäin ootama oma korda, ka Kill pani oma paberid lauale, pitserid ja allkirjad tõendasid, et viibime komandeerin-gus ehk ametireisil kestvusega kolm päeva ja kolmas päev saab poole tunni pärast täis ja meil on veel pikk maa sõita.

Ilmselt oleks meil õnnestunud külmavereliselt, mõningase üleolekuga tõestada, et istusime kuuse taga ja ei osalenud üldises möllus, kuid peale hakkas uus möll, ja see puudutas juba otseselt meid. Igatahes vaat-atas ukstel kohmetult ja abipaluvalt meie poole meie autojuht Riho, kes pidi praegu oma autos magama, ja tema kaheksakandilise nahast juhi-mütsi nurkadest hoidis krampplikult kinni heitunud ja samal ajal üli-malt jultunud valge rott, üks tühine osa meie erilaadungist, puhast tõugu liiniloom, määratud surema üllast surma laboratooriumi kahhel-kivide vahel skalpellide või kiirituse kätte, mitte aga siin kahtlases jaamakõrtsis. Juba oli kiljumist ja hirmu, meie prunnakas ei keelita-nud meid enam rahulikult edasi istuma, Riho surus vastu rinda sama valget ja punaste silmadega küülikut ja vaatas abiotsivalt meie poole

ja kõik eelmisest lärmist osavõtjad ja lärmi põhjuste uurijad nägid nüüd temas uut korrarikkujat.

Juba läks üks mundrimees tema poole ja päris midagi, me tõttasime süütule Rihole appi.

«Ta küsis, kas need on minu loomad,» ütles Riho ja kõõritas ülespoole, kus rott edasi turnis.

«Loomadega restorani tulek on keelatud,» ütles militsionäär kõhklevalt ja käratas siis kohe selja taga madistavale jõugule:

«Mis te vahite? Kas pole enne rotti näinud?»

«Niisugust ei ole,» ütles keegi ja teine miilitsamees trügis nad ükselt tagasi.

«Kuidas ta sulle pähe sai?» küsis Kill ja vabastas autojuhi ta peahetst. Rott piiksatas ja jäi Killi peopesa nuusutama.

«Kas need on teie loomad?» küsis miilitsamees nüüd Killilt.

Kill esitas oma paberid ja saatekirjad — kakssada hiirt, viiskümmend rott, kümme küülikut. Nakkusevabad, koguhind nii ja nii palju, laboratoorsed liinid C3H, DBA/1, AKR ja teised, kasutatakse geneetilistes, immunoloogilistes ja muudes uuringutes.

«Ma ärkasin üles, kui nad mind kōdistama hakkasid,» ütles Riho. «Ma kardan kōdi.»

Kill vaatas talle otsa, nagu näeks ta meie instituudi autojuhti esimest korda elus.

«Sa tahad öelda, et nad on puuridest välja pääsenud?» küsis Kill ja rott ta käes piiksatas.

Riho noogutas.

«Just seda nad tegid. Jooksevad ringi ja kōdistavad.»

Kill tormas uksest välja ja meie kõik tema järel. Auto juures surus Riho küüliku mulle sülle, tegi bussiuksed lahti, ja Killile hüppasid vastu veel kaks küülikut, valget ja punaste silmadega, ja koos nendega lipsasid välja paar-kolm süsimusta hiirt.

«Püüdke nad kinni,» karjusin ma miilitsameestele. «Need loomad on vajalikud teadusele!»

Miilitsad said olukorra tõsidusest aru ja poole tunni pärast, kui kõik (?) väljapääsenud jooksikud olid õigetesse (?) puuridesse tagasi topitud, tahtsid nad meile teha akti korrarikumise pärast avalikus kohas korda rikkunute põgenemisele kaasaaitamises — hiirte, rottide ja küülikute püüdmise ajal läks jaamapuhvetis toole loopinud seltskond ettenägelikult laiali.

Aga niikaugele asi siiski ei läinud, Kill tänas militsionääre südamliselt teaduse nimel ja meile anti enne lahkumist au, ja ma arvasin, et seda tehti pigem kaastundest meie ohtliku elukutse vastu kui austusest salapärase ja ülla tundmatuse ees, kus need teadusloomakesed — kutu, kutu, pisike rotike — pidid rakendust leidma.

«Mulle esitatakse arve,» oletas Kill, kui me lõpuks liikuma saime. «Need pagana lojused jõudsid võib-olla omavahel ristuda, ja siis on nende tõupaberid nullis. Niipea kui nad on omavahel ristunud, muutuvad nad tavalisteks hiirteks, siniverelistest saavad matsid ja nendega katseid läbi viia on mõttetus. Varsti saadaakse aru, et mõnes puuris on pisikesed matsid, siis esitatakse mulle arve.»

Ma lohutasin teda, rääkisin Rabelais' tüdrukust, kes sai kirikutorni varjust käima peale, aga sellest polnud kasu ja me sõitsime puure täiskiilutud bussis murelikult edasi. Ma piilusin selja taha, aga keegi ei sõitnud meile järele, ei kihutanud pidurite kiunudes risti tee peale ette ega hüpanud autost välja ähmi täis ettekandja ega ulatanud meile tavalist puhast külmarohtu — vabandage, poisid, ma olen teie ees süüdi, sõitke rahulikult koju, teiega ei juhtu midagi.

Kill tegi suu lahti.

«Kas mängime?»

Mu unelmad jooksid laiali.

«Eks mängime.»

Üleeile olime oma igavesti kestva äramõistatamismängu pooleli jätnud ja nüüd võis sellega aega surnuks lüüa, kuigi lõppu polnud ette näha. Ma olin küll jõudnud arusaamisele, et Killi poolt pakutu peab olema elutu, tehislik, inim mõistuse resultaat meie sajandil, Kill teadis minu algmõttest sama palju. Mina mõtlesin tema jaoks välja kodanliku kindrali Laidoneri riigivõla, Kill (loomulikult sain ma seda teada alles hiljem) aga kindral de Gaulle'i parteipileti numbri.

Kill alustas.

«Kas see lõhnab?»

«Võib-olla.»

«Kas see lõhnab?»

«Jaa,» hoidsin ma reeglitest kinni. Raha haiseb.

«Kas see on tööriist?»

«Teatud määral küll.»

«Sa vastad valesti,» ütles Kill. «Ainult ei või jaa.»

«Defineeri enne tööriista, siis ma saan ühe sõnaga vastata,» jonnisin mina vastu.

Maantee jooksis vastu, nagu öeldakse.

VI

Keegi teadis rääkida, et ennemuiste olevat siin nunnaklooster olnud ja mul polnud põhjust teda mitte uskuda — pärast keskööd, kui ma Killi otsima läksin, viimane buss väljus poole tunni pärast —, ekslesin pimedates koridorikõverikes ringi ja kaotasin tagasitee. Nägin ennast vaimusilmas juba kloostriurgas nõrkevat, nunnade varjud parastavalt ümberringi kihistamas, kui kaks nooreohtu õppurit poleks mulle ennast vabatahtlikeks teejuhtideks pakkunud. Nad lükkasid uksi hoolimatult lahti ja hõikasid tubadesse: «Kas Kill on siin?», meid võeti vastu kas sõimlemise või vaikimisega — oli ju üle kesköö, aga Killi polnud kusa-gil. Ma tahtsin kõigele käega lüüa ja paluda abilisi ennast tagasi juha-tada (kuhu? — olin meie võõrustajate toanumbrigi unustanud), kui kadunu kangialusest välja ilmus. Mind ehmatas ta välimus. Killi valge särk (nailon, kahekümne rubla eest Bakuu turult ostetud, kõrvalletis müüs kahtlase välimusega mees araabia filoloogile väljaantud või võlt-situd ülikoolidiplomit) oli eest nabani puruks rebitud, nagu Johnny Holiday oma parimatel päevadel ilmus ta meie ette, kunagise voorus-

like aadlidaamide varjupaiga võlvitud koridori, ja ta paljaskistud rinnalt immitses verd.

Ta viipas mulle muretult, nagu poleks midagi juhtunud, tõmbas siis käega üle rinna ja nuusutas verist näppu kahtlustavalt. «Kullake sattus minu karvkattest vaimustusse ja kui ma tukkuma olin jäänud, hakkas mu rinnale igavest mälestust jäädvustama. Ütle veel, et see karvkate on atavism, ma tundsin nagu mingit kõdi ja ärkasin üles, kui ta, huuled püüdlikult pruntis, parajasti mustrit kavandas. Võib-olla oleksin selle ära kannatanud, mul pole midagi tätoveeringute vastu, aga esiteks kartsin ma kõdi ja teiseks on tal liiga pikk nimi. Kujuta, kuidas ta loeb alguses bee ja siis ee ja nii edasi, kuni terve mu kõht on BEATRICE't täis.»

Ma väristasin ainult kartlikult õlgu ja saatsin teda alla, õigemini küll saatis tema mind. Läti geoloogid, kes olid juba arvanud, et me ära sõitsime, tõmbasid püksid jalga, me määrisime Killi üleni piiritusega kokku ja laitsime koos maha ta plaani Beatrice'i juurde tagasi minna — ta olevat alles nüüd operatsiooniks vajalikult ette valmistatud.

Küllap oleksin selle vahejuhtumi unustanud — mida kõike ei juhtu noore inimesega, kes endale just Punase Risti doonorina elatist ei teeni, kui poleks tekkinud uut võimalust minu sõbra ammendamatus fantaasias veendumiseks.

Vana tsaaripalee vaatamisväärsused olid jaanipäeva õhtul meie jaoks suletud ja nii jäi katki plaan veeta rahvuslik õhtupoolik («Subrovka», doktorivorst, kaaks heeringat) Venemaa kunagiste regentide suvelossi parginurgas. Tõmbusime tagasihoidlikult Soome lahe hundipajusele kaldapealsele, kus Killil pärast järjekordset lõkkest ülehüppamist püksid põlema läksid ja ta oli sunnitud ennast jahedavõitu merevees päästma.

Kui ta siis lõkke ääres lõdisedes oma kehakatteid kuivatas, lõi äkki Nadiira, päikesepaistelise Lõuna tütar, ehmunult käsi kokku ja kiljatas:

«Kill, miiluška, mis armid su rinnal on?»

Küsitu kõigutas ennast rätsepaistmes edasi-tagasi ja üritas ennast idamaiste sententsidega välja päästa («Nadiira, elu on tühi veinivaat, vaatad sisse ja pimedas ei näe, kas lauad on tammest või pähklipuust»), aga ta ei suutnud ennast vaos hoida ja Makedoonia ajaloo aspirandi Juozas Černiavičiuse melanhoolse vilepilli saatel etles järjekordse väljamõeldise, mille ma taas kummutamata jätsin, kuigi ainsana teadsin, kui proosaliselt ja kõlvatult olid armid tema rinnale tekkinud.

«Vaadake, oli ju kord aeg, kui me kõik veel mähkmetes siplesime, ja sellele ajale tagasi mõteldes kujunes mul välja arvamus, et kas või meie puhul saab väga lihtsalt ära määrata sellise tavaliselt küllalt ähmaseks jääva mõiste nagu põlvkond. Võib ju rääkida kõhklevatest kolmekümnestest või ärganud viiekümnestest, aga meid saab ära tunda ühe vägagi konkreetse tunnuse järgi. Teatavasti on arenev organism kõige enam aldis igasugustele välismõjudele esimese viie aasta jooksul, tavaliselt räägitakse just selles vanuses uue inimese, isiksuse väljakujunemisest. Viieaastane laps on juba küps inimene, kõik hilisem on ainult vanemate kommete ja teadmiste ülevõtmine ja teadlik edasi-

arendamine. Võtame üheks selliseks välismõjuku või näitajaks toidu ja sellest tuleneva ainevahetuse. Niisiis, inimlikult serveeritud kalorid — austrid kuldvaagnal, seapraad, forell; või lihtsalt valgud, rasvad, süsivesikud. Olenevalt ajaloolisest situatsioonist jäi meil selles kriitilises postnataalsuses vajaka just neist valkudest ja kõigest muust, inimlikust serveerimisest ei tasu rääkida. Me olime näljased kutsikad, alatasa ja lõputult näljased. Kui aga sellisest kutsikast kasvab suur koer, õgib ta ilma valikuta kõike, lähenedes ses mõttes inimesele, siilile ja seale, kes teatavasti on tüüpilised kõigesööjad. Terve elu õgime kõike, teeme endale liiga söömise ja joomisega, kõike ahnelt, kõike ilma mõõdutundeta. Me võime küll rääkida mingist gargantualismi taassünnist, selle kaasegsemast ja kaunilt rahvusliku koloriidiga variandist, aga ka see on väljamõeldis — üritame niimoodi häbelikult varjata omaenda lapselikku nälga ja praegust aplust. Faktiliselt on seegi jutt vaid ajalooliselt väär lähenemine ajaloole. Ja pange tähele — ma ei liialda sugugi bioloogiliste mõjurite osatähtsusega kuni viieaastase jõmpsika kujunemisloos, ma leian lihtsalt kõige sobivama parameetri oma eakaaslaste iseloomustamiseks. «Lihakauss!» Kui te puht välise näoilme või muu järgi ei oska määrata inimese vanust — on ju küllalt selliseid vanusepitserist vabasid nägusid —, lükake talle ette lihakauss, ja teile avaneb võõra minevik, pluss-miinus viieaastase täpsusega võite kinnitada, kas ta kuulub teie vanuseklassi või mitte. Ja selles muutuvus maailmas olete positiivse lahenduse korral saanud enda kõrvale inimese, kellega teil on kergem rääkida moest, muusikast, ajaloost, elust ja kirjandusest — teie faktoloogia ja arusaamine põhinevad nii-öelda ühel epohhil, põlvkondade vastakus on kadunud.

Me oleme kõik koerad, kes tunnevad ühesuguseid lõhnu. Kui minna sentimentaalseks, oleme kodutud — ei saa aru, kas oleme linnapenid või karjakrantsid, oleme pulstunud —, pükse ei pressi ja meie peal on raske kombeõpetust läbi viia, meist noorematel on vähemalt moetarve ja vanematel — konservatiivsus, meil on aga püksid üksnes hädavajalik kehakate. Nii on ette nähtud ja me lepime sellega.

Aplaus ja nälg jälitavad meid ka üldisemas mõttes, vaimses mõttes — just meile on omane kõige seosetum, ahne neelamine. Kümneselt Leichtweiss ja «Suur Entsüklopeedia», viieteistkümneselt Leberecht ja Schopenhauer, lõpuks Pipi Pikksukk ja kosmagoonia, akadeemik Naani artiklid. Vaadake kolmekümneaastaste raamatukogusid ja te veendute, kui juhuslik, kui eklektiline ja seosetu on see põlvkond, kes ise juba vanale pulstunud penile sarnanedes ikka veel noore kutsika vigurid säilitab, välja arvatud kutsikakünism — see on meist nooremate pärisosa.

Juozas, ära puhu enam, ma lähen härdaks.

Ei, ma ei kavatsegi oma jutuga rappa minna, ma tahtsin teid ainult armide tekkeloole ette valmistada, ilma vastava sissejuhatusega oleks tulnud vaid lame faktoloogia, kõik oleks jäänud vahest isegi põneva, aga ikkagi väga tavalise sündmustiku tasemele. Nüüd, kui ma olen n.-ö. üldised seisukohad esitanud ja kujundan neid seisukohti piltlikult ühe konkreetse sündmusega, muutub minu vastus hoopis teiseilmeliseks, ma tõstan esile nii üldise kui ka üksiku ja teie otsustada jääb, kas tuleb

REIN SALURI

lugu pidada fakti jääkusest või üldistuse võlust. Valgustusaja mõtlejad on meid kõiki rikkunud, dokumentaalne fakt ja tüüpiline üksikjuhtum tõsteti nende poolt võrdsetena kilbile.

Aga armid, armid sain ma imelihtsalt.

Mul oli pärast sõda hea sõber Miša. Kus või mis ajal täpselt, ma ei hakkagi teid niivõrd tähtsusetute andmetega koormama. Pärast sõda lastekodu — sadade tuhandete, kui mitte veelgi rohkemate, pärisosa. Miša oli siiski erand, ta oli lastekodusse sattunud teist teed kaudu kui enamik poisse, kõik, kes seal tasuta riigileiva kätte said. Minul kahtlustasid arstid kopsupõletikku ja sadat häda, tegelikult olin ma meie perest kõige vähem üles paistetanud, hiljem selgus hoopis, et mul on paeluss — sõbrad tõgavad siiani minu isu, et seepärast ma sööngi nii palju, kahe eest, üks portsjon endale, teine allüürnikule, kommensaalile —, aga tänu paelussile saadeti mind haiglast lastekodusse ja vähemalt minu ema oli õnnelik, sest tema teadis juba siis, millest ma alles praeguses olukorras aru oskan saada — sündmuste teistsuguse käigu puhul mädaneksid minu jäänused praegu kusagil taigasoo, kus muide hiljuti avastati tohutud naftavarud. Niisiis oluiks mul võimalus veel naftajoa või leegina rabamülkast päevavalge kätte tagasi jõuda ja võib-olla oleksid mu kondid aidanud kellegi teie autot paar meetrit edasi vedada.

Lastekodu oli linnast väljas, juba seegi asjaolu rõhutas meie varju-paiga erandlikkust, linn oli paksult täis nii evakueeritud kui ka väljasaadetuid, ja kõik nälgisid ühtemoodi, põliselanikud mitte sugugi vähem kui teised, juurdetulnud liigsed suud. Ühtegi koera, ühtegi kassi, malts, nõgesed, oblikad, puukoor — söögiks kõlbas kõik. Lastekodus aga anti leivatükk ja puder ette. Muidugi pidime selle eest koolis käima ja tegime püramiide, ühe esinemise ajal varises Miša kokku, ta oli meist vanem ja vajanuks rohkem toitu. Aga muidu oli ta vapper vanake, oli paar-kolm aastat kusagil Kesk-Venemaal kotipoissi mänginud ja mitu korda kinni istunud, enne kui siia jõudis. Ta polnudki tavaline lastekoduline, söögi tasuks hoolitses ta kahe hobuse eest ja sai lisaks veel potisinised püksid säärevarjuks. Need potilillad olid meie kõigi unistus, mis veel kord tõestab kõigi kehakatete esteetiliste kriteeriumide suhtelisust, praegu peetakse selliseid pükse murdeas lapse õrna hingeelu mõnitamiseks, lapsed peavad ringi käima rõõmsates värvides. Mul on aga siiani meeles, kuidas mu isiklikud püksid laiali lagunesid ja ema tõi mulle järele — oh häbi! — lühikesed traksidega püksid, mingid fašistlikud püksikesed (tollal oleks ka Tom Sawyer pidanud kandma potilillasid). Ma karjusin nagu ratta peal ja keeldusin traksipükse vastu võtmast, ema klohmis mind kurvalt läbi ja poleks olnud Mišat, oleksin oma armid sealsamas lastekodu hoovil oma armsalt emalt kätte saanud. Miša näitas üles tõelist üllameelsust ja ütles, et tähtis on see, kes pükse püsti hoiab, mitte püksid ise.

Ma rahunesin maha ja leppisin lühikeste pükstega. Miša aga ülendas mind oma abiliseks, juba siis sain aru, et üksinda siit elust läbi ei löö. Me kiskusime koos mahorkat ja kraapisime setukaid sõnnikust puhtaks, rüüstasime kolhoosnikute kartulimaid, ja mis peasi, ma võisin karistamatult kakelda, tundes kogu aeg julgustavat ja ergutavat seljatagust.

REIN SALURI

Ühel õhtul jäime aga kahekesi kaotajaks pooleks, ja nagu ikka, olin ka seekord mina süüdi. Lastekodus polnud elektrit, kasvatajad hoidsid petrooleumi kokku, kõik lambid kustutati vara, suures kasarmutoas aga ei jää ju viiskümmend poissi käsu korras magama. Igal õhtul lobiseti palju, õnneks olime kõik liiga harimatud, et neid istumisi improviseeritud omaloomingu-õhtuiks pidada, aga räägiti palju ja siiralt — isadest, kes olid meid peksnud ja nüüd kadunudena olid ikka kallid, mingitest muinasjutukodudest, sakslastest, ja isegi naistest. Ja juhtus nii, et selle avameelsuse ja siiruse vahele pidin mina pistma liiga läbi-paistva vale — otsustasin uhkeldada oma laubaarmiga (kukkusin kunagi heinakuhja otsast alla) ja kõnelesin kangelaslikest ratsaväelastest, kes mind polgu pojaks olid võtnud, kihutamistest ja lahingutest, mõõgaarmist ja nimelisest kullatud mõõgast, mis mulle vapruse eest anti, nimetasin vist isegi ühe kuulsa sõjajuhhi nime. Kogu jutt oli nii jultunud üleloomulik, et jutustamise ajal — ma rääkisin voodis püsti kareldes, vehkisin hingestatult vasakule ja paremale, vaenlasi kuhjades ümberringi — ei seganud ennast keegi vahele, hiljem aga tõusis üksmeelne pahameele ja protesti torm. Mind taoti patjadega nurka pikali ja Miša, kes üle kõige püüdis karjuda, et ta on seda kullatud mõõka näinud, see rippuvat mul Eestis kodus ja tema olevat mul kaks korda külas käinud, ei päästnud mind, meid litsuti nurka ja mulle oleks valetamise eest osaks saanud karistus. Kaks kõige hirmsamat karistust olid — teise kapist toidu varastamise eest läbi teki peksmine ja valetamise eest tuli öö lastekodutaguses männikus veeta. Viimast rakendati küll tunduvalt harvem, sest ka kohtumõistjaile kujunesid need ööd küllaltki tülikaiks: iga tunni tagant pidid kaks poissi ringi ümber majade tegema, et süüdlane ei saaks julgustavate seinte ligi pugeda, aga leiva eest peksti tihti.

Tol õhtul läks mul õnneks, sest hirmutav öö metsas jäi täiesti ettenägemata põhjustel ära. Ja minu päästjateks osutusid inimesed, kellele meie väljamõeldud lapsemängud näiksid tõepoolest lapsemänguna — ega nemadki kõige suuremad sulid polnud, sest oli ju paremaidki ja tulusamaid objekte kui üks metsatagune lastekodu, kus söögilauale leiba ja putru anti. Aga hiljem võis nendestki aru saada — rünnak oli ohutu ja saak töötas olla ikkagi üle keskmise, valvati ju linna leivapoode eriti hoolsalt.

Niisiis, minu hädakisale lisandus kesköö paiku veel üks hääl, ja meie pikast vaguntoast tuhises läbi paks kokamutt, kes halinaga viimase voodi varju puges, ja tema järel sisenesid kaks jahipüssidega meest, kes käratasid meid paigale jääma. Rüsin kahe valetaja ümber lagunes laiali ja poisid seisid hirmunud paigal, niikaua kui mehed asjalikult ja kiiresti kõigilt vooditelt tekid, soojad ja karvased tekid, maha kiskusid ja kompsu sidusid. Me seisime kõik nagu halvatud, kuni üks meestest Mišale näpuga kõhtu torkas: «Sina võta need kompsud ja vii välja!» Klammerdusin Mišale takjana külge, olin kindel, et enam ta tagasi ei tule, läheb koos meeste ja tekkidega, olin juba vaimusilmas üksinda kõikide pilada ja peksta. Miša turtsatas põlglikult minust lahti ja haaras kahest tekikompsust kinni, ma võtsin sülle mõned lahtised tekid ja jooksin talle järele, mehed naersid.

REIN SALURI

Köögiuksel askeldasid veel kaks meest, nad pildusid hunnikusse lei-
vapäte, makarone, vorstirõngaid, ja samas kõrval lamas põrandal lii-
kumatult öövalvur, turske mees, ta habe oli verest punane. Me tassi-
sime tekid välja õuele, seal võeti kompsud vastu ja visati autosse. Mehi
oli hirmuäratavalt palju, öövaht oli surnuks raiutud ja me taandusime
hirmunult majast eemale, kuni pääsesime autolaternate kүүsist
ja põgenesime ülepeakaela metsa. Seega olime karistuse kätte
saanud, aga hoopis teiste jõudude poolt, poisid oleksid meile
ehk andekski andnud, nad olid ju minu luiskamist põnevus-
sega kuulanud ja solvused ainult seepärast, et ma ei osanud piiri
pidada. Aga ootamatult ilmusid välja inimesed, kes tegid kõike tõeli-
selt, tapsid tõeliselt, röövisid tõeliselt, ja esimesest hirmust üle saanud,
ei osanud me nende üle kohut mõista, nad hankisid endale elatist tolle
aja kommete järgi, olime ju isegi varastanud ja äsja olin ka mina tap-
mistega uhkustanud.

Ometi kartsime rohkem neid viitkümmend paljaksjätud kaas-
last, kes tõenäoliselt võisid pidada meid nüüd juba jäädavalt kadunu-
teks — mis oleks röövlitel maksnud ära kaotada kaks tülikat tunnista-
jat —, aga tõdedes, et me sellest karistusest pääsesime, saime ka aru,
et meie vaesed kaaslased võisid meid hoopiski kaassüüdlasteks pidada
— olime ju agaralt aidanud kokkuröövitud kraami autole kuhjata ja
polnud kedagi, kes kinnitaks, et me ise sellest osa ei saanud, tasuks
ülesnäidatud agaruse eest. Niisiis pidime kuidagi oma süütust tõestama,
ühelt poolt pidime kogu agaruse välja mängima kui hädavarilikku, kui
vajaliku enesekaitsetriki, mis ennetas röövijate eeldatavalt suuremaidki
kuritegusid, pidime neile kaasa lööma, et neist kiiremini lahti saada,
teisalt aga — pidi jääma mulje, et meie ettenägelikkus ja kavalus ka
nende poolt sai ära mõistatatud ja nad selle eest meid omamoodi
karistasid; kahest karistusest, mis meid sel ööl juba realselt oli ähvar-
danud, pidime välja mõtlema hoopis kolmanda, mida meile keegi peale
polnud surunud, mis aga meie eneste arvates oli rahulikuks edasiela-
miseks hädavajalik. Koorisime oma särgid üle pea ja Miša tõmbas kuiva
oksatüükaga mul paar korda üle rinna, nii et ma valust kõverasse kis-
kusin, aga sõbra kinnitust mööda ei tegevast vaigune ja kuiv oks mulle
mingit häda, haavad mädanema ei lähe, mul on aga käes asitõend, mis
lubab mul puhta südametunnistusega kasarmusse tagasi minna ja rind
eest lahti tõmmata — näete, ka mina olen kannatanud, ja kõik nad
peavad neid oksakriipse tõeliseks märtrimärgiks, laskumata edasisse
juurdlusse armide tõelise olemuse kohta, nagu teie seda praegu teha
kavatsesite. Ja meie ettevaatus läks täie eest — piisas vaid paarist
hädaldusest ja särgi ülestõmbamisest, et meid rahule jäeti. Magasime
kõik külmast kõveras, tekkideta selle öö ära ja minu liialdamine kange-
laslikkusega oli unustatud. Ma ei saanud sedagi Mišale pahaks panna,
et ta oli üksnes minu märgistamisest huvitatud, enda rinnale või mujale
ei jäädvustanud ta mingeid valemärke olematust ülekohtust, ja tookord
polnudki see mulle oluline.

«Nii palju armidest. On veel küsimusi?»

Küsimusi ei olnud ja vilepill mängis edasi.

Algasid sõnavõtud.

Čuči, guli, ligaviña.
Uz manāmi rociñāmi!

ja

Niin kauan minä tramppaan tämän kylän raittia,
kun kenkäni pohjat kestää.

ja

Veera, tšuudnaja mojaa,
Veera, tšuudnaja mojaa,
Veera, tšuudnaja mojaa,
Ulōbaajetsa!

ja

Up to mighty London
came an Irishman one day

ja

Isamaa hiilgava pinnala paistab,
Diideldum, diideldum, diideldum!

VII

15:0, mitte ühtegi vastuhäält. Kiideti. Õeldi, et uus samm. Et väärrib tähelepanu. Et tuleks ära märkida. Et ongi juba ära mängitud. Lilled. Õnnitlused. Kuumad käepigistused.

Pärast istusime mererannas, mitte avalikul liival, kus jalale on raske ruumi leida, vaid pudelikildudega ja takjapuhmastega pätirannas, kuhu keegi raha eest puhkaja segama ei tule. Andres, Villu, Sergei Inogrodski, dissertant ja mina.

Kill (dissertant) pildus kivikesi vette. Teised lohutasid teda.

Andres: Tuhanded enne sind on ära kannatanud ja tuhanded kannatavad veel. Sa lootsid mingit ülendust, mingit pidulikkust või vabamüürlaste etiketti, aga poole tunniga sai kõik korda. Naudi palgalisa ja puhka loorberitel. Esimene redelipulk on talle all, roni edasi, kui tahad. Ei taha, ära roni, jää esimesele pulgale kõlkuma.

Villu: Alumisel pulgal võib ka igavikku jõuda. Aga sa elad üht elu ja ihkamisi tuleb varjata selliselt, et ennast teistele ja iseendale talutavaks teha. Meie talume sind, see on juba suur asi.

Sergei Inogrodski: Elased kord kümme suurt ja valget meest, kes peale selle olid veel targad. Aga nad kannatasid kõik selle all, et kõigest hoolimata polnud neile targa nimetust ametlikult kinnistatud. Selleks pidi läbi viidama ametlikud valimised ja juba varem tarkadeks

REIN SALURI

kinnistatud mehed kannatasid nüüd seeläbi, et need kümme targaks saada tahtjat hakkasid omavahel purelema, sest valimistel anti targa nimi ainult ühele. Siis panid targa-kandidaadid üksteisele jalga ette ja otsisid juba ametlike tarkade juurest tunnustust ja nende võitlus ainsa targakoha pärast oli pikk ja must. Kõige hullem tuli lõpus, sest suures tuhinas olid nad teised võistlejad ära unustanud, ja kui lõpuks valimiste tulemused teatavaks tehti, sai targa nimetuse hoopis must mees, tundmatu ja provintsist. Mustal mehel polnud aega ega võimalust enda eest seista, ta oli lihtsalt tark.»

Dissertant (Kill) on vait ja loobib kivikesi vette. Nostalgia? Blaseerumine? Apaatia? Resignatsioon?

«Poole tunni pärast algab teie sümposion peale,» tuletasin seltskonnale meelde. Vihjates ühtlasi, et ainult minul on õigus rõõmuks või tühjuses mõnulemiseks, ma olen kaasaskäija, parimal juhul fikseerija, mul pole muid kohustusi — teisi ootavad targad mehed, koos istutakse ringi ja rünnatakse üksteise ajusid, pakutakse välja, kuulatakse ära ja vilistatakse välja ja minnakse rahuldatult laiali, intellekt pillub säde-
meid.

Kill ärkas.

«Ma ei lähe sinna,» ütles ta lühidalt.

«Meil on muudki teha,» ütles Andres.

«Muidugi,» toetas Villu.

«Seal on rahvast küll,» ütles Sergei Inogorodski. «Puudujate ettekanded loetakse ette.»

Ma olin vait. Ma olin juba rääkinud.

«Sümposion on teatavasti algselt Vana-Kreekas olnud pidulik jooming, eriti niisugune, kus veedeti aega filosoofilise keskusteluga,» ütles Kill. «Me viime selle täide, täidame kõik nõutavad punktid. Oma võimete piirides. Aga enne seda mõned formaalsused,» pöördus ta kolleegide poole. «Mõned pisiasjad, millest loobumine tähendaks nii keskustelu kui ka söömise ja joomise meeldivusest loobumist. Niisiis, lugupeetud professor», Kill langetas aupaklikult pea, «mida tegite teie sel ajal, kui nii ja nii palju aastaid tagasi ei tulnud ekspeditsioonilt tagasi teie kateedrikaaslane ja sõber Teate-ise-kes?»

Andres vastas.

«Ma olin haige. Mul on tõend siiani alles, selle aasta kahekümne neljandal augustil olin ma oma linnataguses suvilas haige. Kiirabiarst elab veel, ta võib seda tõendada. Mul pole mingit pistmist Teate-ise-kelle kadumisega.»

«Sellest on ju ka nii palju aega mööda läinud,» lohutas Kill teda ja kummardus Villule. «Austatud akadeemik, samal mälestusväärusel aastal te ütlesite ootamatult lahti kõigist oma varasematest töödest, kuigi just nende töödega saavutasite laialdase tunnustuse. Kas ka teil on arstitõendeid?»

Villu kõhatas hääle puhtaks.

«Mul oli suur perekond. Ma pole mingi Ei-tea-kes. Täpsemalt — ma pole loodud kangelaslikkuseks, märterlusest rääkimata. Rahuldab teid selline vastus?»

«Täielikult,» noogutas Kill. «Lõpuks teie, doktor. Tol ajal, kui teie kolleegid ootamatult haigestusid või ootamatult kadusid või ootamatult

REIN SALURI

oma töödest loobusid ja tunnistasid ennast ketseriteks ja raputasid tuhka pealaele, ei sobinud ka teie kellekski ja kõige hullemast päästis teid teie sõber Teate-ise-kes. See aeg on meie kõigi jaoks ainult kauge minevik, kallis doktor, te olete kõik oma teenetele vastavalt tagasi saavutanud. Miks te siis nüüd oma päästjat ja kolleegi tahate katlakütjaks saata? Või on see küsimus liiga abstraktset laadi, pean ma täpsustama?»

«Pole mõtet,» kohendas Sergei Inogorodski prille. «Ma mõistan teid, noor inimene. Teil on õigus. Ta kõlbab ainult katlakütjaks. Ja ta saab selleks, uskuge mind.»

«Täna teid, kolleegid. Ma langetan pea teie suurejoonelise aususe ees. Esimene infarkt on teie jaoks veel mägede taga. Sümpoosion võib alata,» rääkis Kill.

«Artistid,» sülitasin ma sinisesse merre. Isegi siin pätirannas oli meri sinine. «Arad palaganitsejad.»

Kill ja Andres ja Villu ja Sergei Inogorodski tõusid püsti, minu vastas seisis terve mõistuse, ratsionalismi ja teate isegi mille kants. Ma olin üksi jäetud ja ei saanud aru.

«See oli peaproov, mu sõber,» ütles Kill. «Ainult peaproov, ära närveeri. Etendus ise algab omal ajal, kui me oleme söönud ja joonud.»

Ta sööstis kohalt ja jooksis välja rannaäärsele asfaltteele, otse ette liinibussile number neliteist «Kesklinn — pätirand», ja ajas käed püsti. Pidurid vingusid ja Kill kuulas ära kõik, mis talle öeldi, meieni jõudsid vaid katkendid, aga isegi nende põhjal võis kinnitada, et bussijuht oli oma ala meister. Hoolimata sellest jäid hääled maanteel vaiksemaks ja siis löödi käed — ukсед tehti lahti ja sõitjad tulid välja, Kill viipas meile ja me istusime kõik bussi number neliteist, mille esiklaasi taha pandi silt «Õppesõit». Me sõitsime eeslinna poodidesse ja ostsime korvitäie süüa ja teise korvitäie juua, õigeid väljasõidukorve polnud saada, küll aga plastmassnööridest punutuid, ja siis kihutasime õppemasinal mööda sanatooriumidest ja kuurortidest, aga need polnud meie jaoks, me jõudsime kõrge mäeni merekaldal, kuhu buss poolde märke jäeti ja kõik üles ronisid. Bussijuht korjas kokku oksid ja rohtu, tehti lõke ja praeti liha, aeti juttu ja oldi vait.

Seepärast minge teelahkmete peale ja kutsuge pulma nii mitu, kui teie eal leiate. Ja needsamad sulased läksid välja teede peale, ja kogusid kõik kokku, nii mitu, kui nemad leidsid, kurje ja häid, ja bussijuht laulis nukraid ja ilusaid laule, nuttis natuke ja pakkus ennast alati niimoodi rohelisse sõitma, tal käib pea ringi sellest edasi-tagasi tiirutamisest ja ta ei kavatsengi kartma hakata, mis temast õhtul saab, tema liin jääb temast tühjaks. Kõik lohutasid teda ja kõigil oli hea meel, et seda teha saab, nüüd võis dissertantki veenduda, et tal pole põhjust kurvasutamiseks, elus tuleb hullematki ette. Kõik oli meeldiv, ainult mitte keskustelu, sest ametiharjumused löid välja ja räägiti asjadest, mis ilmselt rääkimist väärised. Kuigi Kill (dissertant) vaikselt vestlusingist kadus ja mäest alla mere äärde kõndis ja ma läksin talle järele, ainult sellepärast, et pikaleveninud vaidlusest mitte osa võtta, sest igaüks kuuleb ainult seda, millest ta aru saab, ma ei tea, kes niimoodi on ütelnud.

REIN SALURI

Villu rääkis ja Andres rääkis ja Sergei Inogorodski rääkis. (Seda lambdat võib võtta pihku ja hakata hoopis teistmoodi uurima. Et iga loll teaks, et see lambda oleneb keskendajast või mastaapidest. Peaks niikaugele jõudma, et saaks Reynolds'i pinget mõõta, oh jumal küll.)

Kill kõndis aeglaselt Bacchuse mäest alla, lonkis mööda kivist mere-randa, kadus siis võsasse ja ma jõudsin talle järele alles siis, kui ta keset rannaliiva istus, veepiiril ukerdasid paljad põngerjad, ehitati liivalosse ja valgetes kitlites kasvatajad istusid ringis ümber Killi.

Loeng oli juba alanud, kui ma kohale jõudsin.

Kill rääkis:

«Mulle oleks kergem, kui meie kohtumine mööduks nii-öelda vaba vestluse vormis. Et teie küsite ja mina vastan. Vähemalt püüan vastata. Ainult ärge küsige, kuidas minust sai teadlane, ma ei oskaks sellele küsimusele juba sellepärast vastata, et ma ei oska ennast veel teadlaseks nimetada. Aga ikkagi küsite. Kui te just peate seda nii tähtsaks...

Vastuseid võiks välja mõelda üpris palju, ma võiksin valetama hakata, ilma igasuguseid süümepiinu tundmata, sest kõik valevastused ununevad kohe. Teine võimalus — ma ei väida, et seegi oleks ausam või siiram — oleks ennast kohandada nende inimeste arusaamadele, kes sellise küsimuse esitavad. Kui auditoorium on enam-vähem ühtlane, nagu teil praegu, saab ennast kohandada kõigile arusaadavale lainele, vähemalt proovida.

Ilmselt nõustute teiegi omaks võtma tõde, et teaduse eripäraks on seni tundmatu selgitamine. See ei tähenda, nagu oleks see aksioom teadusega tegelejatel alati silme ees — jalgratast leiutatakse alalõpmata, aga võtame eeskujuks ikkagi ideaali. Ses mõttes on teadlane ainus, kes võiks veel olla teie hoolealustega ühes killas. Ainuke erinevus on selles, et teie lapsed õpivad päev-päevalt tundma asju, mida teie juba tunnete. Te õpetate lapsele kõndimist, aabitsat, laule, kombeid — kõike, mis on juba olnud. Te loote temas korda ja paari aasta pärast te talle enam mängu ei andesta. Ta hakkab isegi mängu häbenema ja tal polegi enam midagi mängida. Ta teab juba piisavalt palju, et selliselt ära elada, nagu tema isa-ema on elanud. Põhimõtteliselt pole mingit vahet, kas õppida ära autojuhtimine või mammutipüük, alati on kõrval vanem inimene, kes oskab autot juhtida või mammutit püüda, võiks öelda, on vanemad liigikaaslased, kes hoolitsevad maailma korrastatuse eest.

Aga praegu on teie hoolealusel veel võimalik valida lõputute mängude vahel, ta ei tea ju, kas autojuhtimist tuleb võtta tõsiselt või mängult, ta ei tea isegi seda, kas ta saab suuremat kasu liivakoogi küpsetamisest või teise peale kaebamisest. Muidugi teete teie kõik selleks, et liivakook meeldivaks illusiooniks muuta ja pealekaebamise kahjulikkust selgitada, ometi olete sunnitud ikkagi teist tegevust pigem soosima kui halvustama. Sest kaebamine on juba täiskasvanute tegevus ja seetõttu ka inimlikum. Te olete sunnitud nende lapsepõlve lühendama, see on teie ülesanne, seda ülesannet täidavad veel kümnekond aastat teised selleks väljaõpetatud täiskasvanud koolis ja lõpuks polegi enam noorel inimesel palju valikuvõimalusi jäänud.

Võib-olla teadlased loodavadki, et nad saavad tagasi õiguse valida mitme mängu vahel. Teadlane võib pidevalt valida, mängida asjadega, millest ta ei tea, ta on kohustatud mängima tundmatuga. Ja mis pea-

mine — talle meeldib see näilise vabaduse idüll. Isegi siis, kui ta paneb paika ainult ühe liivatera, on tal siiralt hea meel, et keegi ei sundinud teda selleks. Tõenäoliselt ei unusta keegi lapselikku avastamisrõõmu — see on valus, see on mõru, see on magus. Ja igaüks tahab selle mänguvabaduseni tagasi jõuda. Muidugi on sellise tagasitulekuni pikk tee — vahepeal peab raiskama vanemate raha ja riigi raha, siplema kohusetunde ja mässumeelsuse vahel ja alles siis, kui konventsioonid on ära õpitud, võib selgeks saada, et on olemas võimalus, on olemas üks ala, kus teised inimesed sinu lapsemeelsuse andeks annavad ja isegi vajalikuks peavad. Kuigi — selline tagasipöördumine peab toimuma sujuvalt, märkamatu soliidisusega, mingi *status quo* tuleb saavutada täiskasvanute maailma pideva tunnustamisega, enese tahtliku allutamisega sellele maailmale, hetkekski ei tohi oma eesmärki reeta ja isegi eesmärgi saavutamisel ei tohi seda omaks võtta, selline ettevaatamatus ainult suurendaks takistusi lapsemeelsuse tagasisaavutamise teel.

Muide, miks räägitakse nii palju vanuselistest muutustest, miks ei räägita pigem samale lapse tasemele jäämisest? Ei tunnistata? Kardeatakse? Häbenetakse? *Ratio* on omandatud, pakutud, vägivaldne, seletamatud tusad ja rahutud tungid on ühesugused nii seitsmesel kui ka kolmekümne seitsmesel. Aga Newton rääkis veel enne surma sellest samast, kahtles, kellena ta näib maailmale, ja pidas ennast poisikeseks, kes mängib merekaldal ja lahutab meelt sellega, et otsib tavalisemast kirevamat kivikest või punast teokarpi, ja tõe ookean on tema ees, uurimatu ja suur. Aga nii lubab endale rääkida vaid suurmees ja sedagi enne surma.

Ja alles mingil kindlal momendil, kui kõik on sinu senise käekäiguga rahul — nimetagem seda näiteks hästi läbiviidud teaduslikuks karjääriks —, võib kätteõpitud kombestiku kõrvale heita ja huilates liivakasti tagasi hüpata. Pühendada ülejäänud viiskümmend või enamgi aastat näiteks liblikate suguelundite uurimisele. Aga selleks aastatepikkuseks maskeraadiks, selleks teeskluseks peab olema kainust ja tahtejõudu, väga paljud ei pea ajaproovile vastu ja muutuvad kohe tõsimeelseteks, suruvad lõuapärad kokku ja loodavad ainult reeglite peale.

Ja näete, nüüd olengi omadega sassis — jõudsin reegliteni ja ma ei oska enam teiega arvestada, ei oska enam leida paralleele teie hooletuste ja nende vahel, kes teadlikult lapsepõlve idealiseerivad ja seda endale eeskujuks seavad. Põhimõtteliselt saavad nad ju aru, et pole mingit vahet, kas loota ainult reeglitele ja rajada kõik selle lootuse peale, või — teha nägu, nagu polekski reegleid olemas, loota vaba valiku peale. Reeglid ei kao kuhugi, mäng ja valik, igasugune tundmatu võib oodata, hiljaks jääda, ilma et midagi oluliselt reeglites muutuks. Tähendab, lähikondsed on täiesti päri sinu lapsikute meetoditega, sinu lähenemisega tundmatule, samas aga nõuavad aruandlust, mis oleks nendele mõistetaval kujul esitatud, mis peaks silmas just neid samu reegleid. Aruandlus, selgitamine ei pruugi olla oma tegevuse ümberjutustamine, selle mõistetavakstegemine — aruandlust nõutakse mitte teaduslikul kujul — süütundena, vastutusena, kohusena. Tavaliselt räägitakse vastutusest kui pidevast äratundmisest, et sinust sõltub halvima ärahoidmine, katastroofi vältimine, üldistades selle võime kõi-

gile lapsemeelsetele. Lähenetakse näiteks aatomipommi ohule selliselt, et iga lihhenoloog ja kreeka vaaside uurija on võimeline katastroofi ära hoidma. Pole ju mõtet toetuda sellele, et nemad on nupule vajutamisest kõrvale tõrjutud, et keegi nendest ei teagi, milleks nende avastust kasutatakse. Muidugi on seesama vaaside uurija paremas olukorras, ta avastab nagu lapski ohutut tundmatut, asja, mis on juba olemas. Aga ükski füüsik ei tea, mis tehakse tulevikus tema avastusega, ükski matemaatik ei oska seletada, milleks tema valem võib halb olla, ükski keemik ei ole kindel, kuhu tema ühendid kukuvad. Näiliselt võib küll olla alapid, kus sinu avastus ainult sinule jääb — näiteks seente uurija võib rahumeelses õndsuses kõndida eksootilistes metsades ja kirjeldada järjest uusi seeneliike, aga kas oskab ta öelda, millised senitundmatud omadused ja ained selles seenekeses võivad peituda. Ja mingi aja pärast leidub teine lapsemeelne, kes need omadused avastab ja tõemeelsete käsutusse annab. Võib-olla oleks õigem kõnelda süüdimatusest kui vastutusest?

Või egoismist? Minu sõber, kes püüab märkamatuks jääda ja tagasihoidlikult meie koosviibimisest osa võtab, võiks teile palju rääkida niinimetatud kunstnikuegoismist, rõõmust sõna sünni või pildi tekke üle, ta vaidleks minuga ja ütleks, et teadlase egoism on suurem kui kunstnikul, et teaduses on loomulik nii-öelda esmaavastaja-egoism, tähtis on prioriteet, miski ei tohi korduda, kunstnikul aga on käes inimlikud teemad — igihaljus, armastus, surm, ja neid teemasid võib käsitleda niimoodi või naamoodi, sõltumata sellest, kui palju varem on armastusest või surmast kirjutatud. Kui võtta aluseks, et nii teaduses kui ka loomise vahel mingit erinevust — mõlemad on nautlejad. Küll aga kunstis luuakse lustist, vabast tahest, sundimata, siis pole nende kahe lähed lusti tagajärg ringlusesse erinevalt, teadlast saab järele proovida ja ümber lükata ainult uue lustiga, katseliselt, oma loomingu kaudu, pole mõeldav kolleegi selline kummutamine või upitamine nagu kunstimaailmas kombeks. Üks asi on enda loomise nautimine ja lust ja teine asi on teise lusti imetlemine või alandamine, — siin oleks teil teadlastelt palju õppida, mu sõber. Teil pole võimalust kontrollkatseks, kui teie tavad üle võtta, võiks kreeka vaaside uurija karistamatult kritiseerida näiteks keemikut kui teadlast, ja kõik oleks korras. Kuigi ma olen peaaegu kindel, et teadlast juhivad just püüdlus kaunile täiusele, teaduses on pealegi see püüdlus läbi uudsuse loomulik, kunstis aga on igasugune uudsus vastuolus vanaga, tekitab opositsiooni. Sa võiksid mulle vastu vaielda, et ma pean kunsti nautimist madalamaks juba seetõttu, et valemite imetlemine loogilisuse tipul on küll vähestele kättesaadav, aga ausam. Samal ajal võiksin mina tunda tuska, et ma pole suuteline nautima mõne ärpleja vabaluulet, mille puhul polegi vaja ettevalmistust, õppimist ei loomisel ega vastuvõtul. Kunstis võib igauks rahumeeli õndsalt luua, teaduses on see võimatu, sa tunnetad oma piirid ja võimed kiiresti ära. Aga kogu selline vaidlus oleks pikk ja raske, kui sa veel hakkaksid rääkima näiteks näitlejate egoismist, eneseimitlemisest kollektiivses kunstis, see oleks tappev. Oleks ju?» rääkis Kill ja auditooriumis kostis piinlikku vaoshoitud kihistamist, aga siis tuli juurde prillidega mõtleja, püksitraksid taga liivas lohisemas ja tilk nina otsas, ja ütles seitsmeaastase häälega:

REIN SALURI

«Schopenhaueri järgi on vaidlemisuskuses peamine, et ise alati õigeks jääda, järelikult, *per fas et nefas*, ja pealegi. . .»

Me põgenesime. Selja taga naerdi meid välja ja mäe otsas kõlistati pudeleid, aga Kill rikkus sellegi ära ja karjus peolistele:

«Sõidame, härrased, sõidame! Mustlaste juurde!»

Bussijuht vangutas kurvalt pead:

«Pole neid ju kusagil, kullake, pole ju!»

«Bessaraabiasse!» nõudis Kill. «Sõidame Bessaraabiasse! Mustlaste juurde, mustlaste juurde!»

Buss number neliteist hakkas turtsuma ja me kõik ronisime peale.

VIII

ALGUS

Viimati kirjeldatud sündmustest on möödunud vaid mõned kuud. Kill istub koduaia nurgas raudkivimürakal ja vaatab majapidamist üle. Öunad kukuvad puudelt alla, aga Kill ei näi hoolivat Newtoni eeskujust, ta mõtiskleb savist, servatud ja mustadest laudadest, uutest akna- raamidest ja pliidiraudadest. Tal on jalas vanad läikimaõpitud püksid, varane vatsake lükkab pükse jonnakalt allapoole ja paljaskippuvat pealage ei varja meie kangelane millegagi. Tara tahab parandamist, sokud käivad ema Äse kapsaaias ja metssead kartulis. Kõik tahab sättimist, elu tahab elamist. Inkarvillead, monardad, lobeeliad, pentstemonid jne. vohavad, on tõrjunud välja teelehed ja tulikad, majaseina ääres olid humalad ja nüüd laiub seal amuuri viinapuu ja kedagi pole süüdistada, ta on ise kaugeilt mailt siia seemneid läkitanud ja ema Äse on kõik kohusetruult mulda istutanud.

Aga meie kunstkärner pole rahul ja istub aianurgas edasi, kuni teda sööma hõigatakse. Ta hävitab silku ja kartulit ja joob ära kannutäie hapupiima ja ema Äse on tema õgimisest heldinud ja jätab ta praegu rahule, ei hurjuta teda laias maailmas ringikolistamise pärast ja liialt harvade kirjade pärast ja sellepärast, et teistel emadel on majad korras ja majades on miniad ja lapselapsed, temal aga ainult see lagunev onn ja hulkurist poeg ja kirpe täis koeranäss, kes pole mingi Solveig, vaid tõeline vooster, kisub kõik tema lilled välja ja tuhnib peenrad üles. Ta ei räägi ka sellest, et ta ei tahagi midagi pärida, millega tema poeg tegeleb, tema mõistus neid asju ei võta ja ei tahagi võtta, ühed pommitegijad ja ilma raiskuajajad olete kõik, niisugust vihmast suve ja lumeta talve pole tema veel näinud, lennuk pritsib mürki põllule ja konnad on ära kadunud, aga kes sääski sööb, kui konni ei ole, siin on sinu teadus ja tagatipud, oleksid siin oma elu ära elanud nagu iga teine lihtne surelik — seda ei ütle ta kunagi ja võib-olla ei julge isegi selliselt mõelda, aga mine tea, mine tea —, mitme tuhande versta taha ma nüüd pean sulle mett ja kilu saatma ja kui pakk kohale jõuab, on kõik hapuks läinud, mis saatmisrõõmu ja saamislusti siin olla saab.

Aga praegu hoiab ta käsi põlle all risti ja vaatab, kuidas tema raisku- läinud üheksakümnekilone silmarõõm silku ja kartulit hävitab, silma- rõõm ise vaatab aknast välja ja on samuti heldinud — jändriku rem-

REIN SALURI

melga all kössitab haovirn ja jämedamad notid on teda ootama jäetud, sõstrapöösastele on rästaste kaitseks auklik võrk peale tõmmatud ja mööda jalgrada jõnksutab nüüd nende poole sõita vana Peeter, uudistetoja jalgrattal, ema Äse läheb talle trepile vastu, nad lobisevad seal natuke aega ja vana Peeter on nii viisakas, et ei tulegi sisse temaga maailma asju arutama, või kaitseb ema Äse ukseauku ja laseb pojalt rahulikult hapupiima lõpetada. Igatahes kiri on temale ja alguses ei saa ta midagi aru, mitmed aadressid ümbrikul on maha tõmmatud ja uutega asendatud, kiri paistab teda mitu kuud jälitanud olevat, ta laseb silmad kiiresti tihedast masinakirjast üle, loeb teine kord, kolmas kord ja tõuseb siis söögilauast, istub väljas trepile ja loeb aeglaselt kõik uuesti üle. Iga sõna on tema jaoks raske ja mõistmatu, nagu oleks kogu saadetis keeles, mida ta tunneb ainult niipalju, et aru saada üksikutest sõnadest, mitte aga lauseteks seotud sõnade mõttest.

«Loodetavasti üllatute, saades kirja niivõrd põgusa tutvuse järel, pealegi on meie kohtumisest palju aega möödunud...»

... sõitsime ühes kupees ja te andsite mulle oivalise retsepti kapsaste hapendamiseks. Mina ja mu perekond on Teile ülimalt tänulik suurepärase roa eest, mis kuulub kindlalt meie perekondlikusse menüüsse, küll supina, küll hautisena juurvilja ja liha kõrvale. Teil oli õigus, ma ei vahetaks hapukapsast mingite ananasside vastu!

... kaldusin teemast kõrvale. Viimases «Proceedings of...» numbris lugesin Teile huvitavat ja ülimalt intrigeerivat artiklit, mis kuuldavasti moodustab ka põhiosa Teile kandidaadiväitekirjast. Mind vaimustas Teile mõttejulgus ja traditsioonilisele ainele lähenemise uudsus...

... töö väärrib ülimalt tähelepanu...

... loen siiski oma kohuseks juhtida Teile tähelepanu ühele eksitava vale veale, tüütule lapsusele, mille eest me keegi pole kaitstud, eriti kui tegelda küll kasulike, aga tuimade masinarvutitega. Kogu Teile teoreetiline sära ja elegants säilib sellest veast hoolimata, vaid lõplik resultaat võib Teid edaspidigi eksiteele viia, ja kahjuks on viga juba ülesande esimeses järgus sees.

... -0 (miinus null) ja $+0$ (pluss null) on küll mõlemad võrdväärset tühised, ometi rikub nende vale kasutamine Teile matemaatilise aparaadi harmooniat, rääkimata sootuks kõlbmatust tagajärjest...

... et valmistan Teile oma saadetisega meelepaha ja hetkelist tuskat, millest Te loodetavasti üle suudate saada...

... abikaasa, Teid küll tundmata, tänab Teid oivalise retsepti eest...

Siiralt Teile

.....»

Kill kõnnib aias edasi-tagasi, ringiratast sõstrapöösaste vahel, tuleb siis majja ja tirib vanad püksid jalast.

«Saun pole veel valmis,» öeldakse talle.

«Ma sõidan minema, Äse,» ütleb Kill ja ema lööb kaht kätt kokku.

«?»

«On vaja. Anna mu riided tagasi, operetipüksid ja ballisärgid, ma jään peole hiljaks.»

Äseks kutsutu kirub vaikselt ja Solveig muutub rahutuks, ta niutsab

REIN SALURI

ja kargleb peremehe ümber, kes mööda minnes ta pulstunud kasukat sasib.

«Pole midagi, vanatüdruk, nüüd pead sa natuke aega uluma, see käib asja juurde,» lohutab Kill koera ja ei vaata üle öla tagasi — kahekesi seisavad nad kipakas õueväravas, ta lisab sammu ja maja jääb puude varju.

Ta seisab perroonil, elegantne ja võõras isegi uue jaamahoone klaasisära ees, käed taskus ja kaenla all Pariisist toodud vihnavari, mida ta veel ära kaotada pole jõudnud. Tema kõrvale ilmub punases mütsis jaamaülem, nad võtavad kahekesi vastu kohale ähkiva kiirrongi ja Kill vinnab ennast lähimast vaguniuksest sisse.

1972—1974

Mart Raud

PALLIBALLAAD

I

Kassil on ümmargune pea,
veeris kord minunimeline tsura
Jakobsoni (C. R.)
Kooli Lugemise Raamatust.

Aga hoopis sügavamat vagu
ajas raamatu Tõine jagu:
Maa meie jalgade all
on üks päratu suur
ümmargune kera.

Kassi pea jäi, teadagi, kassi peaks,
ent seda mürakat maailmakera,
nagu seal seisis kirjutatud,
õppigu Matu,
et Martin teaks,
mis maiku on tõeliste tarkuste tera.

Maa kumerad kamarad
on pandud end keerama
su jalgade-jälgedele alla.
Otsi seal ontlikult oma teerada,
tühja tuult ära falla.

Vaatasin ringi, kust oma mõttele
mõõtu või võrdlemist võtta.
Vaatasin ringi, et veel mida muud
üsna ümmargust oleks leida.
Pall... (Priitundidel lõime laptuud.)
Ja õhtuses õues ma vaatasin kuud,
seda jumala hõbeliuda.

Aeg läks oma teed,
ja aastad veeresid —
ümmargused no needki.

Siis aga, ennäe:
ühel sügisepäeval
juhtus juhtuma, et
pargi tuulisel kõnniteel
pönnadi-pönnadi
kõrgele
pörgeldes
ning loopides laiali lompide vett
jooksis Jalg-Pall mu jalgade ette.

Säh, samas säärt ma sirutasin
ning kõigest jõust
omagi obaduse virutasin
vastu ta suuta ja silmita lõusta.

Läks.
Raagude raginal
lendas Pall läbi sirelipõõsa,
kuna mu sangarlik saabas
pooltalla tikkude laginal
irvitas võidurõõmsalt
ta luibakut lendu.

Kuid kuhu? Kuhu ma
löin ta?

Tuhanded tuuled pidid end
fühjaks puhuma
ja väsinult jääma vakka,
enne kui lööjale endalegi
löödu lend
selguma hakkas.

Olin löönud palli MAAILMA PALLIKS.
Ja maailma PALLI MAAILMAKS
olin löönud, oh ma pe!e!
Kaks ümmargust ühte tükki
olin löönud ma... Pelede Pele!

MART RAUD

Eemalt ja endamisi
 mina sessinases
 ümmarguses maailmas
 hakkasin pidama silmas
 paljupalgeliste pallide
 paljusid lendamisi.

Rökkasid raadiod:
 siin staadion, siin staadion.
 Ja telekas
 näitas ning seletas,
 kuis tohutud tribüünid
 vimmast ning vaimustusest üürgasid.

Kuni viimaks see sündis,
 mis sündima pidi:
 Tule! kaks kaimu mind ründasid
 hõlma- ja nimepidi.

Mitte Tallinnas
 ega Viljandis
 (kus oli see tuulise pargi kõnnitee),
 vaid kaugel miljonilinnas
 viidi mind Suure Palli
 suurele põnnadi-põnnile.

Ma ei tea...
 mu vaim oli kahevahel
 seal kahe kaimu vahel.

Kohe! mind köeti.
 Sa ei tea... Keegi ei tea.
 Pall on ümmargune, öeldi.
 Tule! Seda peab nägema. Peab!

Ja nii ühel hoobil ning ühe hooga
 mind litsuti
 mitte päris priitahtlikuks lisapisaraks
 rahvamere rahutusse kokkuvoogamisse.

Sammhaaval edasi suundume.
Kastanid õitsevad. Päev on kuum.
Mida lähemal staadioni suudmele,
seda kitsam hingamisruum.

Edasi. Tribüünijärsakul ristleme.
Vaatame numbreid. Peatume küsima.
Lõpuks leiame. Vajume istmele
ses ristirästises rüsinas.

Oma sadakond tuhat siin surub,
kuni pilgeni täis saab staadion,
mis tohutu liua laadi on,
põhjas haljendav muru.

Lainelöögina lahvatab sumina sahin,
sest nüüd ilmub ta ise — JalgPall
oma kuulsuse kullana
helekollane,
kaaskonnaks 2×20 jooksujalga
ja väravavahid.

Vahekohtunik oma õiglase jalaga
veeretab palli väljaku keskele.
Vilesirtsatus käsib alata,
et nähtaks — kes kelle.

Kes kelle? Keegi ei tea.
JalgPall on ümmargune.
Ümmargune nagu kassi pea.
Nagu Maa meie jalgade all.

III

Löögid ja löögid.
Sekka teravad vilevõrinad.
Staadion rökkab. Rahvamurd röögib
oma saja tuhande kõriga.

MART RAUD

1276

Mina vaid vaikin kui variser,
otsekui kartes tribüünide
vastupidavuse pärast,
et kas need järsku
Jeeriko müüridena
sellest päratust kärast
kokku ei varise.

Ei seda. Betooni ei murdu.
See seisma jääb oma terasroietele
veel mõnekski ajaks.
Aga mu kõrvus kohmetu kurbus
on vastukajaks
kõigile neile ässitushõigetele
ja äpardusroietele.

Milleks, ma küsin, ja mille nimel,
mis mõtte, mis sihiga
kõik see kriiskamine
ja vilede vihane vihin
otsekui kividega viskamine?

Kas selle murunurme
kummaski otsas võrgud
ja värava-avad
on selleks, et üks neist on elu ja õnn,
kuid teine on surm
ja põrgu
kõigile neile, kes siin kisendavad?

Või on see maailma saatuse,
mida need sääred
ja saapad
siin oma madinaga ära määravad?

Pall. Ainult pall. Muud ei ühtegi.
Ümmargune tükk tühjust
oma nahkses ning kummises
umbuses
põnnama pumbafud.

Pall. Ja jalad.
Pingule kistud
ristluud,
põlved, randmed ja tallad.

Dünamo (Kiiev) —
Daugava (Rīga).
Ja kaasaelamise
meeleheitlikku melu
liiem
kui liiga.

Ja ega seda, et ainult siin.
Mandrist mandrini. Maast maani.
Olgu oila Hollandi,
Kreeka, Hispaania,
Brasiilia, Argentiina,
Uru- või Paraguai
ning teised Ladinad —
seal veelgi marusem
mõirete madin:
kes keda... kes keda...

Ja ega seda, et ainult jalgpall.
Kui talv
väljakute murud
jäa sisse surub,
tuleb paljudel pallidel
lageda
taeva alt pageda
hallide
kõrgete lagede alla,
et võrguvõredel
ja korvivõrudel
põrgeldes
kütta põnevuspõrgut.

Pallid, mis jää kätte jäänud,
litsutakse lapikuiks litriteks,
et oleks hokitki
tokkidega togida.

MART RAUD

Mõni pallike mõnikord oskab olla
klõbisev-kerge kui kuiv kaun,
ei suuremat suurem kui kastanikujuline,
väike, aga väle ping-pong.
Ent niigi ta ahmib kuulsust ja au
otse nagu Mao Zedongi
imetaoline ujumine.

Et aga edasi! Kes keda?
Ei me ette tea.
Kes teab, kas teame enam sedagi,
et kassil on ümmargune pea.

IV

— Kae, kurat, kui akuraat.
(Tõepoolest on mõnedki söödud
oma tabavuselt lausa tavatud.)
— Oh sa mait, jälle ohvsait.
(Värvavat pole veel löödud.
«Arve ei ole veel avatud.»)

Seda raevukamana tribüünidelt
keerdub keskele kokku karjete torm.
Löö! Viruta! Nüüd!
No kohe!
Aga seegi kord
tõuseb vaid tusane ohe —
lööja lööb nagu jaksab,
pall aga laksatab latti.

Sääraste äparduste pärast
minu võhiklik mõte küll ei pahanda.
Pilk pinguli,
jälgin ma siit oma pingilt
PALLI ning korruga tunnen, et
tahan ta
ära päästa sellest päratust
käratsemisest.

Tahan päästa palli. Ja iseenda,
kuni ma veel kaasa ei kisenda.
Tule! Pistkem plehku sellest hingematvast,
mälu ja mõtlemist tapvast
karjete katlast.

Lõpp juba läheneb.
Aga enne, kui tõusen ja lähen,
sind, Pall, ma mässule
ässitan.

Hääletult hüüan:
Kohe! No nüüd!
Ära siit!
Tõuse üles! Otse seniiti!

Kisu end
karmauhti
maast lahti
kui pisuhänd!
Tõuse üles ja kao
suvetaeva sinisesse laofusse.

Viledest vaba, piiridest prii,
tõuse üles ja lendu vii
oma veeremisvirkus!

Ärka, no ärka!
Lakka olemast
jalahoopide märklaud!
Lakka olemast
kisakõride
leivakõrvane
tsirkus!

Hüppa hüppesse!
Põnn-põnnadi — pane poppi!
Pae siit ära
kuhugi mere kargesse rüpesse
rannikumänniku soppi!

MART RAUD

Tõuse lendu kui nõia luud!
Las jääda kõik suud
ammuli-pärani lahti,
nii et kokkunud kohtunikul
ei ole enam mahti
viristada viletki.

Tribüünid
las üürata:
Makske tagasi piletid!
Tagasi rahva raha!

Tormajad tarduvad.
Kaitsjad kui kammitsas.
Väravavahid — mida neil vahtida,
kui Pall laseb taeva all liugu,
kaob silmist kui lendav liud.

V

Kuhu ka kulgeks su lennukaar —
head teed, head teed sulle minna!
Lopsatad vette? Või liivale laskud?
Ei — laksatav peopesapaar
võtab su vastu.

Ning sinu ümber
hargneb
seitsme... ei, üheksanäoline ring
merekümblyusest kargeid
käsivarsi ja kämbaid.

Üheksarinnane ring.
Mäng. Ainult mäng —
püüda ja visata.
Piirideta ja piletiteta.
Väravateta.
Ja viledeteta.
Käratsemata.
Kisata.

MART RAUD

Meri, männid ja liivaleeted
uues su ümbruses
lõhnavad soojalt ning leebelt
looja kalduva
päikese kümbuses.

Vindrike tüvede vahel
okkaste oksade varjul
helgivad telkide valged harjad.

Hääled, inimsuused
ja linnunokased,
kaiguvad vastu
vaigupisarais puudest.

Kibuvits, liivade lõke,
põleb ja põleb,
aga ära ei põle.

Õitsmine põõsast ei põleta.

VI

Sina taevarandade maalija,
tule tagasi petlikult teelt.
Realia sunt realia.
Siin staadion! Märka meelt!

Ei metsa, ei merelahte.
Ei liiva. Ei iibliõit.
Pea silmas väravavahte.
Vaata Palli, põnnadipõit!

Nii kisun end kummargilt sirgu
üldöieli, avasilmi.
Nii oma unenäost virgun,
ilmun tagasi ilmsisse.

Pall ei pae, ei lõhke kui mull —
põmm-võmm käib saapalt saapale,
sest jalgade töö on tõesti tõhus.

MART RAUD

Võmm-põmm, et vaafa, et vaatame,
kui kaua püsib see null ja null.
Kas kiri... või kull?
Kopikas ikka on alles õhus.

Vaatan... vaataksin, aga
ühtäkki prahvatab
otse mu selja taga
järsk möirete mürin.

Ma väänan näo kukla asemele
ja näen üsna ligilähedalt
üle kuue või seitsme rea
oma pealae tasemel
mitte vähem
kui sada, sada viitkümme meest.

Lausal pinkideta mademel
eraldi kõigest muust
ma näen sada või sada viitkümme invaliidi,
kelle suust
tungib see hõigete iiling
kui kiil
muu kaugema,
juba raugema
kippuva kohina sisse.

Ühelgi nendest ei ole kumbagi jalga.
Ainult rullikud
puusakõntide all
tulla ja minna, edasi jõuda —
otsekui sõuda,
õlatullidel käed nagu mõlad.
Kämmaldes nahksed kabjad
asfalti kaabates astuda.

Kust nad on tulnud?

Saamata vastust
jään ma taluma
oma küsimuse valusat
raskust.

Kus keegi nendest on astunud
oma viimse sammu
jalaga maha?

Ma ei tea.
Keegi ei tea.

VII

Otsekui mitmeks kistuna
üritan uuesti otse istuda
ja suruda end
silmi murule.

Tuleb lõpuni pidada vastu.
Põgeneda ei saa sa.
Keegi ei pääse.
Ei lasta.
Tribüünid kui tulised ääsid.
Sütti! Ja kohise kaasal

On kitsas. Kisane. Kuum.
Oma väsinud silmade visa jõuga
jälgin ma palli. Palli. PALLI.
Lõpp läheneb selgust nõudma,
kuhu jääb selle heitluse tuum.

Jälgin palli. Tummana. Karjumata.
Ägamata ja hõiskamata
palli ja palli varju
ma vaatan nii nagu mõistan.

Vaatan kõiki ta põiklemisi,
söötude tabamisi
piki ja põiki,
äralõikamisi,
vahelrabamisi,
peale-, pihta- ja möödalöömisi.
Vaatan palli.
Ja JALGADE TÖÖD.

MART RAUD

— Ära oimerda! Löö, kui lööd!
Ning nüüd oma kiiruga
vopsab ta äkki
üheks põgusaks hetkeks
otse mu ette —
nii lähedal teeb oma tiiru,
et näen teda näost näkku.

Ja ma ei saa, ei saa
nägemata olla,
et pall ei olegi pall,
vaid hoopis

MAA —

teljeta, aluseta
gloobus
on jooksjate jalus
saapa- nagu saatusehoopide
loopida.

Vaatan ja näen:
puruksmuserdatud muru
pruunjasrohelise verega
on saapalöökidel surutud
palli nahkkatte õmbluste vahele
(mis ongi kui meridiaanid)
mandrid, mered
ja ookeanid
ning nende kõrvale
kõrbed ja tumekõrged
mägedeahelad.

Ei seda teisiti vaadata saa —
Maa mis Maa.
Päratu suur.
Ümmargune.
Maakera.
Ma-Kerra.
Terra, o, Terra.

Huupi sa käisid uitmas
oma vabaõhuviirastuste
liivaluidetel.

Terita silma
ja vaata veel kord siit —
siin, sellel muserdatud murul
on maailma
olla-või-olemata-olla orbiit.

Aga nüüd — pean funnistama,
et oma võhikluses
ma ei saa aru sellest
marulisest õhinapõrgust,
mis äkki seal ummistab
võrguesist.

Keset kätevehklust ja kirumist
üks punastes pükstes mees
on siruli
värava ees.

Ta kantakse ära.

Aga staadion mõirata märatseb.
Tribüünid kõigist kõridest
ja kõiksugu kõristitega
midagi neavad ning nõuavad
otse nagu maavärisemise
raevuse jõuga.

Pall on veerenud värava taha.
Seisab seal. Teda ei lööda.
Ei söödeta.
Mis edasi saab?
Maha on jäetud Maa.
Maa on jäetud maha.
Ta näib veidi õõtsuvat.
Näib, et ta lõõtsutab.
Hingeldab

MART RAUD

oma nii pingelistest
ringilendamistest.

Nüüd kohe aga Kohtunik
omaenese jalaga
veeretab palli karistusale,
asetab selle
üheteistkümne meetri
pealaeasemele.

Hopp! Hoovõtt. Ja hoop.
Maailmalõpu lõustaga
lööja on vahva —
virutab kõigest jõust.

Väravavaht aga
tiigrihüppel
kahmab palli
oma rüppe.

Rõõmu röögatu pärapõrgu
rõkkab
üle väriseva väravavõrgu.

See hurraade hurraa
jäab kauaks kaugele kostma:

Veel ikkagi alles on meie Maa
Maakera Ma-Kerra
Terra
o Terra nostra.

Ta on alles.
Alles nii jalgsete
kui jalutute all.

Sa pea seda meeles ja tea,
et ta on ümmargune.
Ega ette ei tea.
Ja et ikkagi alles ka...
kassil on ümmargune pea.

Kersti Merilaas

EILSETE PEREST

Su silmad on pööratud põhjakaare leegitsusse. Pärani lahti, liikumatud, täis suveöö kummastavat valgust nagu laukad lagedas rabas, kus ei puud ega põõsast pole peegeldumas. Ainult valgus ja vesi, põhjatu sügavus, kust aeg-ajalt mulle pinnale kerkib, lõhkeb ja kaob. Juhuslikult, korrapäratult, nagu oleskleja hajuvil mõtted ja möödavilksatavad mälupildid. Järjest vähem on sul asja eluga ja elul sinuga. Katkenud sidemed ripendavad lahtiselt su küljes — traadid maru murtud telefonipostil. Mis parata, meie põlvkond on jõudnud surma tsooni. Täna variseb üks, homme teine, mida kaugemale edasi, seda hõredamaks jäävad meie read.

Ainult mitte kõige viimaseks jääda, mitte kõige viimaseks, nagu Kooskora vanaperemees, ligi üheksakümnene silmitu ätt, kes ta siis oli, kui teda aastate eest viimati nägin.

Määrduanud aluspesus nookus ta peretoas süngiserval, meele-mõtte liikudes sissesõidetud roopais, mis järglaste poolt mahajäetuna ammugi karuohakaisse ja kasteheina kasvanud. Ei olnud enam olemas neid hooned ega hobuseid, ei rakmeid ega riistu, mille kohta taadi korraldused käisid. Tema viimse jaksuga rajatud uus uibuaed seisis räämas, ja noor mära, kes taati viimati kirikuteel sõidutas ja kes teda ka viimsel kirikaia teel pidi sõidutama, võeti juba esimesel sõjasuvel voorihobuseks.

Polnud taadil neist välisasjust aimu, tema arvas kõik endistviisi edasi kestvat, kui ta seal süngiserval hädatsedes hõikus: Paul, ae, Paul... kas ja mis ja kuidas ja seda ja teist! Juhtus keegi kuulma, vastas, kui viitsis: Jah, vanaisa, küll teeb, küll saab! Aga enamasti ei viibinud hingelist läheduses, ja ohtes vajuks taat jälle tagasi kärbeste suminast pingul pimedusse.

Sattusin sinna laostuvasse põlistallu suure sõja viimasel suvel kolmandate-neljandate mahitusel. Peeti teadupärast sugulasekski, kuigi seda sugulust ehk Aadamast arvata andis, või nagu meie kandis öeldi: sinu ema särk kuivas minu ema aia peal.

Nälg ajas inimesi linnast välja. Sohvad ja klaverid rändasid pürjelite saalidest talutubadesse. Polnud mingi ime leida tagakambri lutikakriimuliste seinte vahelt tumedast tammest kabinetisisustust või maar-

jakasest magamistoakomplekti. Maanteel võis nüüd tihti kohata puutaldadel tilberdavaid linnanaisi, viimne parem rõivahilp kandekotis. Möödakihutavad sõjamasinad matsid nad tolmupilvedesse, nende rulllokke ja paažisoenguid rokokoovalgeks puuderdades. Nad keerasid hea õnne peale sisse tundmatutest tanumatest, avasid sorivatele sõrmedele oma kõhetu pauna või pakkusid teadmata kadunud abikaasa mantlit ja ülikonda otse käsivarrelt.

Sagenevad õhuhäired sundisid naisi-lapsi küladest varju otsima. Järsult paisus põgenikevool peale viimast suuremat pommirünnakut. Kodutuks- ja paljakspõlenuid laaditi veoautodele ja saadeti valdadesse, kus neid siis põllutöölisena taludesse suunati. Tihti tuli seda teha sundkorras.

Mis seandse nälginu inemese ka jõvvave, latsekari perän, põhjas Lokuta hall, suur rahvuslane ja isamaaliitlane, nagu ta kiitles, ja pistis oma käega punase kuke sulastettoa räästasse, et sundmajutamisest pääseda. Oli teoksil asju, mis võörast silma ei sallinud. Rinne lähenes. Narva ja Peipsi taga käisid ägedad lahingud. Üks vägi oli minekul, teine tulekul. Minejaid ei saanud enam arvestada, tulijatelt aga ei lootnud kooskorad ja lokutat midagi head.

«Ma nägin juba neljakümnendal aastal, et sest talupidamisest enam midagi välja ei tule,» seletas Kooskora Paul mulle puhtas kirjakeeles ja läks siis üle murdele. «Nelläkümne edimesel es käse ma naistel änämp keväde kapustitki istute. Koradi värk, jah! Peräst käisi Liisu käest kerjamen. Liis on mu uusmaasaja. Ma sõs ütli Liisule, et tule õige üten oma kapustatünnege ärä mäele. Oled siin enneki elänu ja kavva ma sedäviisi kilunõuge alevi vahet jõlgu. Taluinemene talvitsel aal ilma apukapustide läbi ei saa.»

Nõnda oli lugu, kui Liljan, seljakott seljas, kuue-seitsmeaastane poisike käekõrval, paar nädalat enne jaani ühel sumesoojal õhtupoolikul Kooskora lahtisest võörusest sisse astus ja öömaja palus. Seisis piida najal, tolmune ja longus, pikad paljad varbad künnisesse klammerdunud, meeste polosärk lühikestesse pükstesse topitud. Lai soldatirihm pigistas vöökoha peeneks, põiki puusal tolknes seanahkses tupes soome puss. Liis, kes parajasti pliidi juures toimetas, pöördus ringi ja mõttis tulijat pika pilguga pealaest taldadeni: On neid linna untsakaid ka igasuguseid!

Kust siis nüüd tullakse ja kuhu minnakse?

Liljan nimetas küla, kilomeetrit kümme lõunasse.

Palju siit raudteejaama jääb?

Teist samapalju.

Jaa, ega täna enam küll ei jõua. Laps tihkus nutta, see otsustas asja.

KERSTI MERILAAS

Liis juhatas teekäijaid rehe alla mullustele kaerapõhkudele, andis katteks paar krobisevat kasukat kaasa. Öösel tõusis poisikesel palavik ligi neljakümne pügalani.

Ohtune alandlik paluja oli hommikuks nagu ümber vahetatud. Kuukas omavolitsi kõik kambrid läbi, valis välja kõige valgema ja puhtama, verandaga võõrastetoa, hakkas sinna haigele aset seadma. Egas perenaine ometi arva, et külaline nagu Maarja lapsukesega hooste jalus heintel peaks lamama?

«Kus nüüd Maarja, pigem juba va Mahtaleena,» porises Liis kirstust voodiriideid välja tõstes. Viskas päitsile seeliku: Säh, sul ehk omal ei ole, kata vähemalt kintsud kinni!

Tuli arst, pressis vänderdaval jalgrattal märke. Paks punane mees, otsmik highernes. Pesi pumba all pead ja käsi, ütles poisikese leetraid põdevat.

«Ei see ole surmatõbi, sellest saame jagu, aga ärasõidust ärgu linna-proua nüüd niipea mõelgu.»

Tuli veel teist ja kolmat tretti, ja iga kord pistis Liis talle linasesse lappi mähitud võikantsaka sumadani, mis selleks otstarbeks pakiraa-mile oli seatud.

«Millega see kõik kinni makstakse? Ja need sealihad ja kanamunad ja muud head ja paremad, mis sahvrist saalituppa tassitakse?»

Liljan pani koorekannu kolksti köögilauale, nii et sisu üle ääre lopus:

«Vaata, perenaine, minul ei ole vaja millegi eest maksta. Mina tohin võtta igalt poolt, kust veel midagi võtta on. Näed, lähen võtan praegu kirve ja löön ühel noorel kukel pea otsast, tuleb hea puljong. Mida rutem laps kosub, seda rutem meist lahti saad. Mina pole sõjas süüdi!»

«Pulljunk!» osatas Liis, «ooda sa, ku peremiis kodu tuleb...»

Peremees istus peidikus ja pruulis puskarit. Oli teda jälle nõudmas käidud, hoobilt ette hoiatud, et sedapuhku tullakse püssimeestega. Tuldi, tammuti õuekummelitel, kiigati korraks moepärast rehealuse väravatest sisse ja pöördui jälle minekule. Minda võib-olla sinnasamasse võssa, kus Paulil vabrik parajasti tossas ja «metsakohinat» läbi vasktorude ja söekurnade sõõrutati. «Hunt hunti ei murra,» hooples Paul, «aga normiviljast pühkigu Hitler suu puhtaks.»

Liisu ja Pauli vahelistest sidemetest ja sõlmedest hakkasin alles pikapeale aru saama. Pidasin Liissu täieõiguslikuks perenaiseks, iga-tahes näis tema ainsana talu asjust hoolivat. Ei äril ega pühil andnud ta endale hõlpu. Alalisi abilisi peale karjapoisi peres ei peetud, hooaja-töödeks palgati päilisi, keda lähedal asuv alev jahukilo või tangutoobi eest võtta ja valida pakkus. Liis oli kitsi käega ja tige tingima. Paul

paneb pihuga peale, Liis kaabib kamaluga triiki, kuulsin alevinaisi põlastavat. Ja-ah, see Kooskora poolperenaine, ju ta peab oskama ja hoolitsema! Pilgutati silma, alandati hää! sosinaks: Kae perrä, rüü taga lepikun istub eit õhtust saantik ku nunnu, suurrätt üle pää. Pime-dakamul hiilib üks valge kogu Kooskora aida nuka tagant välja, sea-sink või kangarull kaenlas, ja paneb padinal mäest alla. Kes see on — vaim või? Eks sa ise arva. Sedasi käeotsas kantakse talu tühjaks. Jutt on ilus ja ümmargune, aga lori puha, teavad teised paremini. Paul ise laseb lahtise vara tasapisi kõrvale toimetada. Talu ait ei ole enam kindel koht. Igaüks, kel püss pihus, võib uksele põrutada.

Nii või teisiti, aga kui uskuda Pauli, oli ta kogu kupatusele juba käega löönud:

«Miu laulu omma laulet. Ku ma sakslase küüdsist engeksege pääse, tõmmap punane mu iki liistu pääle nagu ummiskengä. Mia ole jo kulak.»

Kui ta nädala-poolteise pärast oma metsamaarust jälle välja ilmus, oli kodurahu enam-vähem jalule seatud. Saagutati mis saagutati, Liljan hilpas jälle kukepükstes ringi, aga suuremat tüli ei tõstetud. Liljan pakkus perenaisele kuldkäekella kostikulude kattedeks, millest Liis härdameelselt keeldus, hiljem seletades: «Selle ta nii suureline olligi, aga mia es võta, äkki viil vaese inemese viimäne vararaasike.»

Ühel päeval, kui mul talumaile jälle asja oli (elasin talust tükk maad eemal, punastetares, nagu nüüd tühjalt seisvat vabadikuosmi kutsuti; olevat sealt kogu perega ära Venemaale mindud), nägin: õõtsub mees, just metsast tulnud, heinapebred habemes, õuelagedal ja sihhib üksisilmi pinumaa poole. Seal, pinumaa ja aida vahelisel tallermaal, on pesunöörid üles pingutatud. Valged palakad ja särgid-püksid võtavad tuult, tõusevad plaksudes vastu pilvitut sina. Pesu alt paistab kaks pikka pruuni säärt. Aeg-ajalt välgatab paljas käsivars ja lendlev juustefabrik, mis eredas valguses lausa jõulukarrana läikleb.

«Kes tuu om?»

Saanud selgituse, viivitleb veel väheke, kobab nagu aru pidades oma karvast lõuga ja röögatab: «Sanna! Liis, korrat, otsi uus ame!»

Ilmad püsisid ilusad, rukis lõi pead, heinaaeg lähenes. Paul vedas niidumasina talli ette, hakkas seal seda putitama, jõlkus sepa vahet, käis alevis heinalisi kauplemas. «Kas sul siis enam midagi karta pole?» — «Paljugi mis,» lõi Paul käega, «elu tahab elamist, töö tegemist!»

Paljugi mis, mõtlesin minagi, täida oma suu maasikatega ja kopsud ristikehina lõhnaga, ole vait ja vaata, mis saab. Siin Kooskoral ja üldse, sest seda suve ei tule enam. See on viimane neist tuntuist ja teatuist, mis elatud: lapsepõlv, kooli-iga, noorus. Siin on murrukoht, veelahe,

siitpeale saab olema kõik teisiti. (Tiu-tiu ja teisiti! lõõritas Liljan, nagu oleks temagi tõsiste asjadega naljatama hakanud.) Aja mässavatesse voogudesse vajub see vana maailm (Ajaloo prügikasti!), mille viimisel võbeleval veerekesel sa siin kügeled, ja kõik, mis sa enda ümber näed, on juba eilne.

Tegelikult istusin karjatara õõtsuval latil ja ootasin õhtust lüpsi. Mäletan neid õhtuid, võiks öelda — õhtuid lehmadega, kui kodulembemaid selles kodutus ajas, turvalisust, mida rohkem kui antud hetk sisendas ehk tagasipeegeldus kunagi olnust: väike tüdruk imekõrges ja imepehmes rohus, käes kruusike lüpsisooja piimaga.

Aastat veerandsada tagasi pages üks ema kahe väikese lapsega sõdiva riigi nälgivast pealinnast maale leiva ja piima juurde. Nüüd jõudis järg minu kätte: jälle vihisevad kuulid ja langevad pommid. Kui inimeste juures on halb, tuuakse lapsed lehmade juurde. Need suured, sõbralikud olevused, kuidas nad seal kannatlikult seisavad, laiad kui lodjad, ehapaiste küdemas põhjatutes loomasilmades. Paksud, süütult ilatsevad mokad jahvatavad mäletseda, vahetevahel kõrahtab krapp, vana loom ohkab ja sisikonnast paiskuv kuum pahvak seguneb rohu ja sõnniku mõrkja aurandusega. Milline rahu! Maailma ääred vajuvad hämarusse. Pole muud kui see veerjas nõlvak ja piima hää l pimedikus: gošš-gošš-gošš-gošš... varesele valu, harakale haigus... Ema hää.

Aga juba lõikus mu meelisklustesse lähenev laulujoru:

«Seal sigade koplis tamme all
üks noormees nuttis ludinal...»

Paul tuli lentsides toa poolt.

«Kae, linnaprovva täempe õge traksin! Kas sa ka nüssä mõistad?»

Kui ei mõista, eks siis õpi. Tõsi jah, nüüd, kus paranev haige enam pidevat valvet ei vajanud, oli Liljan agaralt perenaisele appi asunud, kas igavusest või et Liisu poolehoidu võita (mis, nagu paistis, jälle kahanema kippus).

«Ma kae perrä, kuda tuu tüü su käen ka lähäp,» astus Paul lüpsjale lähemale. «Tõmma iki terve peoge, pitsite, näe, sedäsi,» õpetati hoolitsevalt.

«Mis sa, Paul, siin lehma perse taga kõkutad, oiad ändä või?» käreatas Liis sealt täie lüpsikuga möödudes.

Liis käis viimasel ajal jälle torssis näoga ringi. Kooskora kohal keerlesid udusuled. Peaaegu ülepäeviti kostis sealt kodulindude meeletlikku kisa ja Liisu kiljuvat sõimu: «Sa pühä kurat, ärä kõksanu muneja kana!» Aga midagi polnud parata, sest seda tuima tööd tegi nüüd peremees ise: jälle nähti teda tulemas kanala poolt, kirves ühes, tõmblev

tibu teises käes, taga vererada, mis vaese ohvri alaspidi, koletult pikaks veninud kaelast õuemurule tilkus.

«Kellele ma hoian,» küsis Paul, «kas punastetare popsile või? Ei see enam meie sauna tule, säärastest saavad nüüd ministrid.»

Liis ei pannud tapetud kanadele näppugi külge; kitkugu ja keetku see, kes selles lagastamises süüdi. Pulljunk! Polevat enne siin säärast sõnagi tuntud.

«Mis? Mina?» ajas Liljan silmad ümmarguseks. «Ma ainult ühe kuke!» Aga siis pidi ta ikkagi kitkuma ja keetma, sest kuidas lasta heal lihale raisku minna.

Juba poole kilomeetri kauguselt lõi tulijale ninna magus kanapuljongi lõhn. Lähemale astudes võis näha järgmist pilti: karjapoiss istub toatrepil ja järab mahlakat kanakoiba, karjaköögi uksele koorib pereinaine küünega seakartulit ja rõgistab kõrvale tulisoolast silku.

«See on nüüd see ehtne eesti jonn,» tähendas Paul, mispeale Liljan tuseselt sähvas, et see on ka kõik, mis siin Kooskoras ehtsat on. Paul jäi nagu mõttesse, torkis lusikaotsaga supiloiku sattunud kärbest ja ta pruunid pilklikud silmad olid äkki kuidagi väga kurvad.

Lapsel lubati juba voodist tõusta. Õue teda veel ei lastud, aga, rätik peas, võis ta verandal mängida. Et tal seltsim oleks, tõi Paul ahjutagusest konkust raadio välja ja seadis sinna üles. Õhtuti kuulasime keelatud jaamu, BBC-d ja Moskvat. Liljan mõistis inglise keelt ja Paul parasjagu venet, nii et saime antud informatsiooni vastastikku vahetada ja võrrelda. Liis käis ühtlugu keelamas, et keeratagu pill ometi tasemaks või kuulatagu oma jaama.

«Oma?» turtsatas Liljan. «Oma ei ole, on Landessender Reval.»

«Kui just teada tahad, palju nemad valetada oskavad,» arvas Paul.

Tõin toast tooli, tulgu ja kuulaku ka, tõlgime. «Jõuan kannatada,» vastas Liis, «varsti on venelased siin, siis näen ja kuulen neid ilmsi.» Läks seisis väravas, vahtis kartlikult kahele poole. Hommikul kaebas peavalu, et pole tast enam tööinimest, kui öösel magada ei lasta.

Keegi pole teda käskinud...

«Elu on armas, vaat mis. Alevisse tulnud jälle terve polk sakslasi. Sõdurid luusivad taludes ringi. Teadagi: Speck und Eier!» Liis lisas ropu sõna. «Ja Liljani-taolised neid just ligi tõmbavad. Eks sa tää omast käest.»

Paul itsitas, ärgitas veel pealegi: «Jah, nüüd tää mia kah, miände üits naisterahvas olema piab.»

«Mis sa tead?» kurjustasin nelja silma all. «Liljanil on muret rohkem kui meil kahe peale kokku. Puupaljaks põlenud inimene, ei kodu ei paika, mees sõjas, laps põdur. Mis sa tast tahad?»

Paul läks kapi juurde ja valas endale kruusitäie puskarit, enne kui vastas: «Ei midagi. Ma ehk tahan talle hoopis midagi anda. Äh, lillepidu!»

«Sa ära mõtle, et...» — ta keel oli juba üsna karvane, «ma niisama väheke mängin... teen väikselts mikumärdit, muidu ka igav oodata.»

«Mida sa ootad?»

«Eks ikka ärasõitu. Neljakümne esimesel jäin kogemata rongist maha.»

Ka Liljan mõtles ärasõidu peale, ootas veel mingit kirja, kõnnitas poisikest aias õunapuude all, harjutas paranejat värsket õhuga.

Paul tõi torud metsast ära ja pani toa juures saunas uue laari hakkama.

Ja siis tappis ta sea.

*

Jaanilaupäeva õhtuesi tõi karjapoiss punastetarre sõnumi:

«Perenaine lask jalga!»

«Mismoodi — jalga?»

Sedamoodi, et pannud pühaderõivad selga ja kõndinud suure sõimamisega väravast välja.

«Mispärast siis?»

«Sellepärast, et peremees orika ära tappis ja et see polnud mingi täiskasvanud siga, vaid alles kolmekuine kesik ja et ükski täie aruga inimene südasuvel, kõige soojemal ajal, looma ei tapa ja et peremees teinud seda linnaproua pärast, et sellele värsket ligi panna, kui see nüüd varsti siit minema hakkab,» seletas Toivo õhinal.

Ja siis öelnud perenaine veel, et tema ei taha kuuli saada, sest loomade omavoliline tapmine on kõvasti keelatud ja et kui sa hulluga ühes majas elad, pead hullu tegude eest vastutama.

«Kas ta nüüd päriseks,» kahtlesin. «Liisul siin ju veel kraami...»

«Päriseks, päriseks,» kinnitas Toivo, «kraamile lubas järele tulla hiljem, kui õhk puhas.»

«Ei lää ta kohekile,» venitas Paul ükskõikselt, «las käib kõrra sugulaste man ärä. Om siit enneki aamata mint, aga kutsumede jälleki tagasi tult.»

Liljan, käterätik kõvasti pea ümber põimitud, sõtkus köögis sepikut, mille Liis enne lõunat sisse oli seganud ja siis sinnapaika jätnud. Esimest korda nägin teda nutmas.

«Mis on mul pistmist Pauliga ja tema vintispäiste viguritega,» nuuksus ta, kummargil astja kohal käsivarrega üle pisarais silmnäo äiates. Ta pleekinud sitsikirju kleit oli eest ja külgedelt jahune. Juba Pauli

KERSTI MERILAAS

kojutuleku päeval oli Liljan püksid kleidi vastu vahetanud, oli teinud seda Liisu meeleheaks, mitte Pauli pärast, sest Paulile meeldimine või mittemeeldimine ei saanud Liljani arvates üldse kõne alla tulla.

Ja nüüd süüdistatakse teda Pauli hullutamises, mis on kahekordne vale, sest esiteks pole temal midagi niisugust pähegi tulnud ja teiseks teab Liis väga hästi, et Liljanil seda pähe tulnud ei ole, sest... milleks talle Paul! Mitte Paul, vaid siga on Liisul südamel. Aga siga ei tapetud mitte Liljani tarvis, nagu Liis ütleb, sest... kuidas ta selle siit käeotsas ära viiks (ja see on juba kolmas vale!), vaid Paul lihtsalt likvideerib oma majapidamist. Nüüd, võimude vahetusel arvab ta selleks olevat paraja aja. Liis ise tassib siit süle ja seljaga, kardab, et Liljan Paulile ette räägib. Aga mis see temasse puutub, kandku või terve Kooskora tükikaupa laiali.

«Liis mõtleb elu peale, aga Paul...»

«Surma peale?»

«Kas just surma, aga Kooskoralt kavatseb ta küll ära minna, oleks juba läinudki, aga kuhu sa vana pimedat isa jätab.»

«Noh, näed,» ohkas Liljan kergendatult, «ja milles siis mina siin süüdi olen?»

«Aga «pulljunk» tuleb ikka sinu kraesse,» pilgutasin silma.

««Pulljunk» ehk jah,» puhkes Liljan naerma.

«Ja need Pauli vigurid polegi ehk paljalt vigurid?»

Liljan pööras ringi ja vaatas mulle teravalt otsa: «Mis ta siis loodab? Tal on ju ometi aru peas.»

Hilja õhtul, kõik toimetused toimetatud, läksime karjamaalt kaski tooma. Seal usaldas Liljan mulle oma suure mure: mees on ära.

Eks ta ole: kes rindel, kes metsas, kes üle mere.

Ja kes mere põhjas või Patareis, oli Liljanil põhjust karta. Mees saanud mobilisatsioonikäsu, senistest värbamistest õnnestunud ikka kuidagi mööda hiilida, aga seekord ei aidanud enam midagi, ei arstiega ametipaber.

«Lubas kohe teiselt kaldalt sõna saata, kuhu ta nüüd saadab, terve kvartal varemeis. Laskis ennast esimese ehmatusega siia pärapõrgusse küüditada...»

«Sidemehi ei tea?»

«Ega siin... kui vast linnas midagi kuuleb.»

«Mina siit vabatahtlikult ei läheks.»

«Vabatahtlikult? Kas minu mees läks vabatahtlikult?» Liljan pööras nii ägedalt ümber, et külmad kaseladvad mulle vastu silmi vihvatasid. «Pidi ta laskma ennast värvata Hitleri väkke?»

«Ei, seda küll mitte, kel vähegi võimalust...»

«Nii ta ütleski — «ei», ja muud võimalust tal polnud.»

Ei, aina ei, kõik need verise vägivalla aastad. Ja mis maksab see nurgatagune, see reetlik ja kahe otsaga ei? Kuni kiik käib, kiigelt maha ei hüppa.

Taevas hõõgus hilises ehas. Eemal, läbi mustavate latvade kilgendas järv pikalt ja kitsalt nagu mõök (nagu vana kulunud vikat, nagu sea-tapmise puss) pimedas ja piinatud maa lahjadel roietel.

«Tead sa, kuidas nüüd meri põleb,» ütles Liljan. «Möödunud aastal istusime mehega terve öö aknal. Meil oli järel veel pudel sõstraveini. Istusime ja vaatasime merele. Linn oli hämar ja tühi, mööduva patrulli raske mõõdetud samm ja rinnakettide kolksumine kõmas vastu nagu õõnsast tunnelist. Arvasime siis, et nad meist mööduvadki. Tõstisime oma veiniklaase vastu ergavat koitu ja olime õnnelikud. Õnnelikud? Kujutad sa ette?»

Ütlesin, et kujutan küll ja et kui nüüd kuskilt kõrgemalt, näiteks lennukist, vaadata, paistaks kogu maa helendavate vete taustal nagu papist väljalõigatud mudel või kontuurkaart, mida me koolis kümneid kordi olime joonistanud. Liljan tõstis käe ja tõmbas õhku kaare: «Jõesuu!» ... «Ontika, Aseri, Kunda,» jätkasin õhku joonistamist. «Lobi-neeme... Käsmu ja Hara laht... Pärismepea, Juminda... Kolga laht, Ihapalu laht... Viimsi. Toompea tornid! (Ons kõik veel alles?) Kopli, Tiskre, Rannamõisa...» läksime edasi täpsustades ja teineteist parandades. «Lahepere laht... Paldiski laht...»

Vaata, see on maa, mis sulle on antud! Kes nii ütles? Jumal Aabramile või kurat, kui ta Kristuse templi harjale viis, et kui sa mind kumardad...»

«Nii ütles füürer oma SS-kõrilõikajatele,» naeris Liljan, «aga minul pole olnud siin porgandipeenartki.» Koduteel ta küsis, et kas Paul ka käis neljakümne esimesel uusmaasaajaid tapmas.

«Ei, Paul on kaval. Vedelnud terve selle õndsas suve tagatoas voodis ja võtnud sipelgavanne. Lokuta vastu, kes teda omakaitseks kut-sus, sõimanud punaseid, et need ta tervise nahka pannud, kuna pidanud nende kartusel mitu nädalat kartulikoopas kükitama. Sõimanud, aga tapma ei läinud.»

«Usud sa Pauli,» kahtles Liljan.

«Usun küll, kuuled, mis ta ütleb: «See pole minu sõda, teiste oma ma ei taha ja enda oma ma hoida ei jaks.»

*

Kooskora kambrid lõhnasid jaanilaupäevaselt. Küüritud põrandate ja värske sepiku lõhnale lisandus nüüd kaselehtede ja ööviulite mesine

KERSTI MERILAAS

haik. Vanaisa oiahtas unes. Laps tagatoas hingas rahulikult. Liljan kohendas mahalibisevat tekki: «Ta mul juba terve, homme-ülehomme võime Kooskoraga jumalaga jätta.»

Lõikasime endale köögis suured sepikutükid kätte, pärtsisime paksult võid peale ja hiilisime kikivarvul läbi tubade verandatrepile. Ei tahtnud veel magada. Liljan palus mind ööseks mäele jääda, ju ta siis ikka Pauli pelgas. Ilm oli hallimaks läinud või tekitasid selle mulje vanad varjulised õunapuud. Eemal valendas mingi madal põõsas nagu lumehang. Jasmiinide lõhn lammatas kõik teised lõhnad. Süda valutas.

Paul sisenes aiaväravast, särk rinna eest lahti, vihaleht kleepunud saunahigisele otsmikule.

«Noh, uus perenaine, keda sõs om?»

«Mis ta on. Halvasti!» vangutas Liljan pead.

«Nonoh, misperäst?» Mees paistis tujus olevat, tõmbas taskust pudeli, pakkus: «Säh, meki kah mede mõtsa karu mõrinet!» Lõnksas ise suutäie: «Uvve perenaise tervises!»

«Peremees teeb rumalat nalja, aga perenaine mõistab mulle süüd,» kurjustas Liljan uut pudelipakkumist tagasi lükates.

«Ah Liis või? Kes tal käsk perute? Ja mis õigus temäl siin sedäsi nõna püsti aiija om?»

«Eks perenaise õigus.»

«Või perenaise! Seandsit perenaisi om saiija nõnna, et... Egä miä ta'ga laulatet ole. Ta nõnnasamma esiakanu perenaine, na puulpere-naine rohkemp.»

«Laulatatud või mitte, aga ikkagi teie naine.»

«Kuda ta's naine om? Iki virtin või manuline.»

«Aga teil on ju Liisuga laps.»

«Kost sa sedä tääd, et sii miu laits om?»

«Ei olegi teie laps?»

«Võib olla, et om kah.»

«Kes sellest aru peab saama? On laps ja ei ole!»

«Mis laits sii enämp om, sii joba esi inemene, joba sõaväen. Aga kirje järgi om temä iki pallelt Liisu jagu.»

(Ohoo, Paulil on «vaim peal». Olin vahel tema mahlakaid murdelisi väljendusi üles märkinud, aga praegu polnud mul märkmikku kaasas. Tuli meelde, et toas aknalauual vedeleb mingi piima- või arveraamat. Sealte leidsin ka pliiatsijupi. Oli kalender, tagumised lehed tühjad.)

Paul kohendas end Liljani kõrvale trepiastmele istuma.

«Kas siä sõs sedä ei tää, et mede puul naist ei võetegi? Meil saijas nõnnasamma. Egä Liiski siin kikke sedä aiga ollu ei ole. Kaitskummend aastet tagasi, kui tulli edimest kõrda mede manu. Aga ilus tüdruk olli

KERSTI MERILAAS

küll. Meil olli sôs armastusestki juttu, täädagi, noorte inemeste asi. Sôs vast oleski ta ärä võttan, aga vanamiis, kos sii pand paukma, et poig, tii mis tiid, kae elu ja ilu, aga tiinjavaim suure koha pääle minijes küll ei passi. Noh, peräst tulli mul endelgi mõistus pähä.»

«Ja naist ei võtagi?»

«Egä tää viil midägi. Aga egä enämp ei ole ääd naist saija. Kik naise om nüid vällämaalastege ärä solgit. Tääd, ma noorempest peräst olli iki sirge poiss.»

«Peremees veel praegugi noor ja ilus,» löi Liljan naerukalt kaasa. «Kas on nelikümmend täis juba?»

«Täis! Lihavõtte aal sai. Säh ää kitmise iist viil üits käräk! Miä lugesi ennäst edimese järgu võtjas. Raha olli, ää koht olli. Mul juusk nelitõisku tüdrukut ümmer. Pornuse Ella olli ülikoolin koolitet. Kolm tuhat olli vällämass, sii olli kige suuremp mass. Aga üits väike viga olli man — sõrrusilm. Es taha! Ütli Pornuse vanamehele, et ei saa sii aasta kosja tulla ja kik. Ma säädsi seandse tingimuse: ausa meelega ja jumalakartlik, kellel usklik vagadus elu siist vällä paistab. Keskmise kasuga, ilus kehaseis ja täielik tervis. Ilusa engega... Äрге naarge üttegi, eng om seandse asja man väega tähtis. Muusika and ehk laulutundmine piab kah olema, sest et muusika süant liigutab ja kige kurveman olekun tröösti pakub. Sôs viil — kes enne ei oles kedägi armasten, ja kui omgi ette tullu, sôs mitte seandsel viisil, et käsu vastu tegusid oles tett ja süäme puhtust määrit.»

«Ja niisugust ei leidnud?»

«Njaa, kennigi es julge alla kirjute. Üits olli küll, Illausse Miina. Temä üteli, et sii ei ole viil midägi nõut, pallu rohkemp piäs viil nõudme. Aga miä tedä võtta es tahagi. Ollive küll kik sõrmuse ja värgi valmis, aga tulli vällä, et neil om koha pääl võlg.»

«Mis see tüdruku kohta tähendab?»

«Aga misperäst ei tähende? Miä üteli sulle, provva: raha ei salli santi peremiist. Kos rahaasja alva, sääli om rahvas kah alba seltsi. Lambatalleksit ja siapõrsit vaadates kah iki parempet sorti, kuda sôs inemese-
sega?»

«Sedasi te naist ei saagi.»

«Aga kas tedä vaja omgi?»

«Pärijat ometi on vaja.»

«Või mul pärijaist puudu. Oi, sa ei tunne viil sedä poissi! Las kasvave kik suures, sôs miul ää nätä, kes peremehes kõlbab. Kule, Lilli-provva, mis sa sest arvad, kui akkas nüid esi kateksi talu pidäme? Siul linnan kah pirla elu kitsas ja miul sedä värki om.»

«Einoh... miks mitte...» otsis Liljan parajat vastust, aga Paul min-

git vastust vist ei oodanudki, rapsas äkki poolelt sõnalt püsti, uuris pudelit vastu valget, kummutas põhjani ja viskas siis tagasikäät pöösasse: «Ei, aitab naljast, vaja ära magama minna!»

Tõusime ka meie. Rebisin kalendrist täiskriiteldatud lehed ja pistsin taskusse. Muidugi, Paulil oli aru peas, nagu Liljan õieti oli arvanud, ja see tänane jutt paljas «mikumärditamine», nii-öelda kunst kunsti pärast. Aga kunagi oli sel siht ja sisu, ja ma mõtlesin teenijapiigadele, kes suveöö hämaruses siin trepil olid istunud ja kuulunud jutte «kateksi talupidamisest» ja uskunud ja pettunud ja pisarsilmil lahkunud, sest «tiinjavaim suure koha minijes ei passi». Nagu Liiski. Sellepärast ei kartnud ta ka tulevase muudatusi, kartis ainult minejatele jalgu jääda, sest tema, nagu kõigest oli näha, alles elama asutaski.

Paar päeva hiljem saabus oodatud kiri ja Liljan hakkas pakkima seljakotti. Paul oli mingite majandusmeestega kaubale saanud, hommikul sõitis õue puusöegaasil töötav krusa. Selgus, et Liisul oli suurelt osalt õigus, kui ta kesiku Liljani kontosse kandis, sest suurem osa tapetud seast, laotud parajasse veerandikku verisoola, upitati nüüd üles veomasina kasti. Sigis sinna veelgi potsikuid-nätsikuid, nii et Liljan enam suusõnal tõrjuda ja tänada ei jõudnud ja Paulile kahe käega kaela langes. Kui ta lapsega juba juhi kõrval kabiinis istus, tuli Paul joostes kinniseotud kartulikotiga, kus midagi mulksus ja kõlksus, ja ulatas selle auto uksest sisse: «Ettevaatust! Valuuta!» («Metsa kohin», «Lepiku Linda», «Relvavend», «Ölg-õla-körval» ja kuidas seda kõik kutsuti). Jaa, ostmark enam ei õienda.

Nii saatis Kooskora viimne pärisperemees oma suveöö unelmat, ja vist ka viimset, endal silmad kui kuutõbisel peas.

Õhtupoolikul sõitis Paul Liisule järele. Vedruvankriga, et siis ta ehk tuleb. «Ega's ma va Pauli pärast,» seletas Liis, «aga loomad, kes neid toimetab.»

Ja siis jõudis aeg, et Paul pidi meie pere raudteejaama sõidutama, mitte küll vedruvankriga, sest sinna poleks me mitmekesi peale mahunud. Kooskora jäi meist maha, pikad katused losakil põualeitsakus. Rukis oli küps, vanaperemees vaakus hinge. Vaiksetel öödel võis ida poolt madalat kõminat kuulda, nagu veeretataks seal suuri puust toobreid.

Liljan kadus nagu tina tuhka. Kõnnib ta nüüd Rootsimaal või Kanas ringi, või siinsamas Tallinna tänavatel? Ei tunneks ma teda ehk äragi, eks aastad ole teinud oma julma tööd ka tema kena näolapi kallal. Ka Liisust pole ma hiljem enam midagi kuulnud. Kange töömurdjana võis ta kolhoosis eesrindlasekski tõusta, kui saksa sõdurimundrisse sunnitud poeg tema elukäiku kuidagi ei mõjutanud.

Pauli kohtasin korra veel samal sügisel Pärnus. Ilm oli haruldaselt ilus, soe ja päikesepaisteline. Vanad pargipuud seisid täies sügisehtes, hallad polnud nende lehestikku veel laastanud. Lähedal põles põgenevate väeosade poolt süüdatud koolimaja, mida nad okupatsiooni kestel moonalaona kasutasid. Sädemeist süttis ka kõrval asuv teater. Läbi leekide kuiva pragina ja varisevate talade raksatuste hakkas äkki kostma mingit rima. Ennäe, pargist lähenes kaks meest, kaelakuti koos, tee äärest teise uiderdades. Riided ripakil seljas — ühel hall kodukalevist kuub, teisel lühike lambanahkne kasukas, näod hullusti ära joodud ja ära nutetud. Nutsid suure häälega nagu lapsed, vaheldumisi jõurates: «Ei see maa või hukka minna, kus nii palju puskarit!» Üks neist meestest oli Kooskora Paul.

Pidasin teda Läände pagenuks; Saksa laevad seisid siis veel viimseid päevi kai ääres ja pealeminekul takistusi ei tehtud. Paar kuud tagasi aga leidsin rajoonilehest surmateate: Kauaaegset kütjat Paul Petersoni mäletab elamukooperatiiv «Arkaadia». See peaks küll Kooskora kunagine peremees olema, kuigi Petersoni-nimelisi Eestis tihti ette tuleb. Sünni- ja surmadaatumid puudusid, puudus ka kaastundeavaldus omastele. Omakseid nähtavasti pole. Aga nüüd on kõik juba ükstapuha.

1970

Paul Haavaoks

SAATMINE

Emad ja pesad. Lapsed ja linnud.
Närtsivad öied. Ja hubisev toht.
Kodune õu — mu Tuha või Toome.
Olen saatjaks värava man.
Mida ma mõtlen või mida ma ütlen?
Liigne on ennegi kahetsus.
Kõik on lihtne ja kõik on selge
nagu see leivakannikas.
Hammusta, sõber! Ei keeratud kihva
ses leivateos ühtegi kakukest.
Ahjupaas andis kerkimiskäsu —
leib on lõhnav kui vanasti.

TÜTREBALLAAD

Ümbre pää om pääsöparvõ' ...
Eis ka tiiäd, kos sa olt?
Mäe' ku keeroh lehmäsarvõ',
nigu uddar pilvevolt.
Tunnõ', sääl om tõõnõ talo,
tütär tihkõtallanõ:
kos sa pakõt palljajalo,
haljas maa om hallanõ!
Kõrvoh kipõ kabjaklapin —
igävesti aiva tüü!
Halotuhk ja hainahapin,
taiva sirgõ sinirüü ...
Ütle, kes siih põldo harõ,
õt om leeväl vööras maik?

PAUL HAAVAOKS

Õgal tuulöl uma tarõ,
hähätümäl hällüpaik.
Olõkatus, savisaina',
põrgulell nä peritses,
uhaku' ja halva' haina'
võtva' varba' veritses . .
Saadava' su rassõt rata
kannujuurõ', kõrrökants,
ahosuuh näet nõkist pata,
vüürüseh käü tunditants!
Mõni leeväkäärdo nuías —
eloaiḡ tä võlgu süüp,
mõni mõiräs, mõni ruias,
koni ruheh rassõ rüüp.
Tarkusõ pää sisse müürnü
vaestõ meeste elokuul,
kastõhaina' maaha püürnü
varakeväjäne tuul.
Punapäiv jäl' pilvi kerip.
Kuulõ, kohe lääät sa, lats?
Tuulõkapõl, tormikerik,
haha halla havvaplats . . .

AUGUSTIÖÖD

Suur küpsemisrahutus on võtnud maad ja tahes-tahtmata imbub aedadest tasahilju meie tuppa augustiöö ärev lumm.

Midagi kummalist, enneolematut peab nüüd juhtuma.

Kõigepealt saab asjast haisu ninna meie hundikoer. Kuuleme, kuidas ta ringutab end rahutult trepil ja hakkab siis arupidavalt kõrva-tagust sügama. Ta jalakont taob vastu treppi: kolks-kolks-kolks.

Seejärel asub ta päeval saadud konte peitma. Ja targasti teeb.

Ta töötab kaua ja hoolikalt. Maa tühimiseb, liiv rabiseb vastu seina, kui ta maasse auke kaevab. Ükshaaval tassib ta kondid aukudesse ja ajab neile ninaga liiva peale. Alati see töö ei õnnestu ja ta peab kõike otsast alustama.

«Lapsed,» ütlen mina, «pange nüüd tähele. . .»

Kaua aega valitseb vaikus.

Siis kuuleme, kuidas kaste meie plekk-katusel alustab piiskadeks valgumist. Piisad pistavad omavahel sosistama. Neil on midagi ees. Nad kõnnivad kõheldes mööda katust ja askeldavad salapäraselt. Ja korraga hakkavad nad end rõõmust kilgates ükshaaval veetorusse kukutama. Katus meie pea kohal lausa kilksub ja kumiseb.

Ja mis see on?

Ennäe, see on ju meie suur kõrvits, too vana paks, kes on ennast upitanud kuurikatuse servale. Oh seda vana teesklejat! Surmtõsiselt teeb ta näo, nagu oleks ta täiskuu. Kuigi päeval ta alles tukkus vagu-
ralt oma peenral.

Aga juba võib aimata, mis selles rohekaskollases kõrvitsavalguses nüüd juhtub.

Need kaks hernetonti naabri sõstrapõõsaste vahel, üks pikk ja kiitsakas, teine lühike ja paks, arvake, mis nad teevad. . .

Nad tõmbavad oma tumedad kaabud silmile ja ronivad üle vaheaia. Nad lähenevad kõrvu ja kikivarvul nagu vandeseltslased. Nad hiilivad ettevaatlikult meie akende taha. Nende pikad, hõredad jõhvhabemed kriibivad aknaklaase, nende kõhnad teivaskäsivarred kolksatavad vastu seinu, kui nad tatsavad ümber meie maja.

Muidugi teame, et kõik hernetonnid on hirmus uudishimulikud. Kuid me pole eluilmast näinud nii uudishimulikke hernetonte, kui on need kaks.

Kuuleme, kuidas meie hundikoer nuusutab nende pikki hõlmu ja uriseb.

Kaua, väga kaua ei saa me uinuda.

Pealegi on meie vana kohvikann ennast jälle külmetanud ja kõhib nüüd kogu aeg sahvris kumeditult ja summutatult.

Alles siis, kui päikesevalgus on uuesti üle ujutanud trepi ja õue, ärkame lummast. Korraga nihkuvad kõik asjad jälle tagasi oma õigete paigale.

Ja meie koer kaabib usinalt ja hoolega konte oma õistest peidikutest jälle välja. Kergendustundest väntab ta seejuures nagu jaksab oma saba, mis näib nagu suur lehvik.

PÜHAPÄEVALITAANIA PÄEVAPILTNIKUGA

Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt, see nööriid toppimine on kõige hullem, aga pean ometi need saapad jalga saama, nad lõhnavad nii hästi värske nahavärvi järele, sest sain nad ju alles eile, aeg on küll veel väga varajane, ainult ema klopib köögis koogitaignat, tee mis tahad, nende saabaste jalgatoppimisega on palju vaeva, aga ega ma jäta, käib Läänemere kaldale, ja nüüd ma lähen, mis viga minna, kui oled ihuüksi oma saapad jalga saanud, pealegi täitsa uued saapad, õue-murul on veel kaste, tume rada jääb mu seljataha, köögiuks on pärani, terve ussaed on head pannkoogilõhna täis, võtan mõned kaasa, ei lähe kaugele, ema, siiasamasse lähedale, Lissabonni linna, ja Munamäe metsalt, murult, aga mina lähen Lissabonni linna, sinna Lissabonni linna mina nüüd lähen ja mul on jalas uued saapad, millal neid siis veel jalga panna kui mitte päikesest virvendaval pühapäeva varahommikul, kui õu on täis pannkoogilõhna ja sauna taga linaleo ääres on juba ärganud suured hallid kivid, siin see küna ongi ja vesi puha sees, seal kus rukkiväli lagendikul hõljub, saapad, saapad, karjub vares, aga mina ütlen, kõss, vares, noh, muidugi, see jalg on nüüd läbi-märg, aga Lissabonni linnas on suured karamellikauplused, ja kõrge kuusik kohab mäenõlvakul, lirtsat-lirtsat, ütlevad mu uued saapad, imelik, vesi ei tõuse ju siin kunagi üle põlve või kui, siis täna natuke,

KALJU KANGUR

saapad, saapad, kisendab vares, aga mis see sinu asi on, see on see maa, kus minu häll, ja kes siis meie ussaial seisab, suured kaadervärgid kaasas, täitsa võõras mees, oh pagan, seda peab vaatama, läks aga metsa mängima, läks aga laande lauluga, see mees on ju ühe käega, ta on päevapiltnik, ütleb vend, oh taevas halasta, nüüd on see laps uued saapad läbimärjaks leotanud, paneme teised kingad jalga, ja isa sügab ikka veel kukalt, noh, võib kah siis, tooge tekk, naelutame siia seinale ja mida küll selga panna, hädaldab vanaema, ja siis seisame kõik peale ema ja vanaema, kes istuvad, reas sahvriakna kõrval, kust hoovab nõrgalt sinkide, hapukurgitünnide, leivapätside, kõrvitsasalati ja teab mis lõhna, seisame seal, päevapiltnik teritab millegipärast pliatsit, ühe käega on seda raske teha, ta löikab kogemata pika jupi pliatsi otsast ja see kukub rohu sisse, ma ei mõista kunagi pildi peal käsi kuhugi panna, kaebab ema, päevapiltnik kitkub maast pika rohukõrre, hammustab selle lühemaks ja ulatab emale, hoia seda käes, isa on sirge ja tõsine, otsekuu täis puhutud, valge maniskikrae üle kõrvade kerkinud, nagu ta pärast ise pilti vaadates ütleb, aga nüüd ta hoiab hinge kinni ega liiguta ennast ja kõik ongi möödas kuidagi liiga lihtsalt ja ootamatult, päevapiltnik seab õuel oma kaadervärke kokku ja pärast nad muidugi ütlevad, et näe, vanaema tahab ikka olla Greta Garbo moodi, muudkui ajab oma hambaid irvi, arvab, et siis on kenam, mis sa teed, kui inimene on edev, aga niisugune on ta juba lapsest saadik olnud, mis parata, ja vanaema ütleb, et lõksutage aga pealegi lõugu, kui te teisiti ei saa, mis asja mere kalda peal.

LOOTSIKUD JANGTSE JÕEL

Mõnel õhtul on mägimüнди maik.

Ja kõik on korraga nii selge ja kummaline, kui näeksin mõnd vana hiina gravüüri. Kõik omandab vähehaaval klaasja läbipaistvuse, avanevad varemärkamatud seosed, ootamatud kokkusattumused.

Mu paljad tallad ripuvad vee kohal. Veepinnal väreleb paadisilla vari. Päevased häälled, pildid, muljed segunevad ja piiravad mind, kuid ei jõua enam minuni. Nad jäävad väljapoole mind. Nad luuravad mu läve taga nagu lõbusad vandeseltslased.

Pooleldi pehkinud paadisild nagiseb mu istumise all. Aga mööda jõge laskuvad alla lootsikud.

Mööda Jangtse jõge liiguvad aegamisi allavoolu kaupmeeste lootsi-

KALJU KANGUR

kud. Sõitjate lihavad näod läigivad rasvaselt. Pilukil silmi ja hajameelselt jälgivad nad kallast.

Päevased kõnekatted küünituvad minu poole, segunedes veidral kombel lootsikutes istuvate kaupmeeste muredega.

Kaupmeeste kirevad mängutoosid kriiskavad. Nende kahvatud tüdrukud kiljuvad edevalt. Aga nende mustad pikad vurrud ripuvad melanhoolselt ja kurvalt. Nende laiadel, väarikail nägudel on nukrus.

Haa, ma tean!

Datlid lähevad homme jälle odavamaks, maapähkliöli kipub savist pudeleis riknema, kullatised pagoodide väravail pragunevad ja jumalad on rahulolematud.

Haa, ma tean!

Neid on surmani tüüdanud tuhandete kirevate pärsia vaipade rohkus nende elukodades, nende supelmajadesse kuhjatud fajanssnõude, portselani, vaaside, seinanikerduste, kohviautomaatide küllus.

Haa, ma tean!

Nad tunnevad suurt tülpimust asjadest, mis on neile võõrad, mis ümbritsevad neid vaenulikult ja ahistavalt ja mida nad on pidanud väsimatult ja suure hoolega koguma ainult selleks, et uhkustada oma sõprade ees või neid üle trumbata.

Nende kirevad mängutoosid kriiskavad ühtesid ja samu lugusid, nende kahvatud tüdrukud kilkavad täna sama edevalt kui eile. Sestap on nende väarikad näod murelikud, sestap ripuvad nende pikad mustad vurrud kurvalt.

Kuskil sööstavad tunnelitesse mürisevad raudsed rongid. Kuskil väriseb lootosõie vari mureneval kivimüüril.

Lootsikud libisevad aegamööda allavoolu. Mängutooside hääl kaugeleb. Tüdrukute kilked tuhmuvad. Klaasjate kauguste taga sulpsatavad mõlad veel vaevukuuldavalt vette.

Kõlgutan paljaid taldu veevirdamise kohal. Pole mul ruttu. Mõtlen sellele, kuidas iga uudne ja oodatud hetk saabumisel tuhmub, muutub minevikuks ja kaob seljataha.

Ainult veehelkide lakkamatu vaheldumine sillavaiadel.

Suur liblikas lendab paadisilla teibale, ta tiivad avanevad ja sulguvad vaheldumisi. Liblika peegeldus väreleb veepinnal. Vaatan liblika peegeldust veepinnal ega tea, kust ta on tulnud ja kuhu ta siit läheb. Ja olen rõõmus, et see nii on.

Muretus on mu ulualune, rõõm on mu teeradade nimi. Mida rohkemat peaksin veel ihaldama?

KUS SA OLED, MU TINASÕDUR?

Alles täna meenus mulle äkki, et mu tinasõdur pole ikka veel koju pöördunud. Ja arusaamatu, ebamäärane igatsus mähib mu mõtted endasse.

On lumevaikuse hommikupoolik. Lapsed pole veel koolist tulnud. Vaatan äraoleval pilgul laia akna taga allalibisevat lund, mis näib täna nii kargena ja puhtana, ning mõtlen, kuhu võis jääda mu tinasõdur.

Südasuvised õuevärava kõrval on liivauk, kuhu lakkamatult paistis päike. Suured hallid maakivid sealsamas olid soojad, kui neid käega katsusid. Sellel päeval olid käinud külalised. Nad töid mulle tinasõduri. Üksiku toreda värvilise tinasõduri.

Viisin oma tinasõduri liivauku. Tahtsin hakata temaga mängima, aga äkki oli ta kadunud. Vaatasin ringi — ja äkki teda lihtsalt polnud enam. Otsisin, otsisin — kõik asjata. Mu uhket, värvilist tinasõdurit polnud kuskil.

Nühkisin rusikatega pisaraid laiali ja kurtsin oma suurt muret. Ka ema aitas otsida. Asjatult. Tinasõdurit polnud.

«Võib-olla läks ta sõtta,» lohutas mind ema. «Tinasõdurid käivad ju ikka vahetevahel tinasõdurite sõjas, muidu hakkab neil igav.»

Küllap ootasin teda palju päevi. Istusin õuevärava kõrval liivaaugus, kus suured maakivid õhkusid sooja, ning ootasin. Ta ei tulnud ikka veel. Tal oli olnud punane tressidega kuub ja kõrge ümmargune husaarimüts. Ta oli olnud laitmatu, tore tinasõdur. Aga ta ei tulnud.

Et küll nii kauaks võis ununeda mu tinasõdur . . .

Ja alles täna tuli ta mulle meelde. Ja uuesti pean temale mõtlema.

Läks ta vahest kaitsma tinasõdurite maad nende vastu, kes kahtlevad selle maa olemasolus? Sest nii, nagu on olemas tõdesid, mis püsivad ainult harjumuse varal, nii leidub ka tõdesid, mille harjumatus olemauks muudab. Langes ta seal ebavõrdses lahingus? Langes ta tõesti lahingus ega pöördu kunagi koju?

Kus sa oled nüüd? Kus sa oled, mu husaarimundris tinasõdur?

KOLM MÄTTAKOLLI JA SUREMATUS

Varikutevaheline tagaheinamaa oli üksildane ja igav paik. Vanad turbaaugud, sammal, hanipajud. Üksluisus tüütas meid siin karjas käies.

Et seltsi saada, tegime kord kraavipõndakule mätastest kolm sookolli. Üks suur, teine tilluke, kolmas vahepealne. Nad olid masajalgsed, neil olid paksud punjad vatsad, pikad peened käsivarred, suured karvased pead ja aplad suud.

Aga alles siis, kui olime nad valmis saanud, märkasime, et neist pole vähimatki kasu. Nad omandasid otsemaid sõltumatu, meile ligipääsmatu, meist eemal asuva oleskeluvormi. Nad olid võõrad. Nad elasid meist eraldatult oma mõistatuslikku elu. Nad olid ühtäkki tarbetud, nende läheduses hakkas isegi kõhe.

Mida me ka siitpeale ette ei võtnud, nüüd jälgisid nad kõike oma ükskõiksel, tuimal, aga seejuures ikkagi kõiketeadval ja võimukal pilgul.

Nad hakkasid meid ajapikku tüütama. Silmad elutult meile suunatud, suured ahned suud suletud, olid nad meile järsku üdini võõrad ja eemaletõukavad. Neis oli midagi hirmuäratavat.

Tahtsime nad hävitada. Mõne hoobiga oleksid neist ainult mättakamakad alles jäänud.

Aga miski hoidis meid tagasi. Me ei suutnud seda teha.

Nii nad jäidki meid jõllitama oma elutute, kalkide silmadega. Püüdsime neist ainult eemale hoiduda. Nende juuresolu oli ebamugav. Kuid nad olid kord juba olemas ja nüüd polnud sinna enam midagi parata. Teadsime, et ka purustamine ei muuda midagi.

Veel kaua-kaua, kui juhtusime siit mööduma, vahtisid nad kolmekesi meile järele oma tuimal, kalgilt ükskõiksel pilgul. Masajalgsed, punjad vatsad ees, peened pikad käsivarred rippu, pead karvased. Kolm puuslikku, nii tähtsad ja tarbetud. Kuni nad viimaks mitmetes sügis-sadudes ja talvetuiskudes iseenesest maaga ühte kasvasid.

Päriselt olematuks aga ei saanud nad enam iial muutuda. Nad olid kord olemas olnud ja see põlistas nad.

KULLERKUPUELAMUS

Kord oli sellel niidul seisnud piiriaed. Nüüd püsisid suure vaevaga püsti ainult üksikud pehkinud teibapaarid, hoides kinni mõnd otsapidi mahavarisenud latijuppi.

Vend käis ees, mina tatsasin tema jälgedes ja ennelõunane päike paistis meile vastu puude vahelt, sealt, kus põndakul kükitas naabrinaise hurtsik.

Ja siis oli meie ees kullerkupuväli.

Sukeldusime kuldseesse, imetaolisse valgusse. Seisime lummatuna paigal, ahmides enestesse seda ääretut kullendust. Päikesepaistel näis, nagu tõuseks kullerkuppudest kuldset auru, justkui kerget, hõljuvat päikesetolmu. See sulas kokku pimestava valgusega.

Üksikud laisalt laperdavad liblikad kerkisid, vajusid selles kullendusemeres.

Tahtsime kaasa võtta osagi sellest suurest imest. Kükitasime maha ja vahtisime, vahtisime, silmad pärani.

Kuni kuldne taevavõlv korraga klirisedes purunes.

«Ah te kutsikad, või heina tallama,» kisendas naabrinaine. «Ma teile näitan!»

Jalas päratud pastlad, must maani ulatuv seelik sääрте ümber lohverdamas, käes jäme toigas, jooksis ta õuemäest alla. Ta tuli pladinal üle kraavile pandud laua, lähenes üle kullerkupuvälja. Kuldne valgus purunes ta jalge all, heledad, veiklevad sambad murdusid ta teel. Ta lähenes nagu pilv, ähvardav, sajatav, tume.

Kauaks tardusime paigale. Siis pudenesid meil kullerkupuvarred peost. Jooksime, jooksimena nagu jalad võtsid.

Jooksime oma alltee väravani. Meid huvitas üksnes see, kas ta meid ikka veel taga ajab.

Viimaks julgesime tagasi vaadata. Ei, ta ei ajanud meid ammu enam taga. Ta seisis keset kullerkuppe. Suurena, tumedana seisis ta seal ja viibutas jämedat kaigast. Ta seisis seal nagu päratu suur naljakas hermetont, lõhestades maailma kahte ossa.

RINGKÄIK

Kaugele tahtsin ma minna
tee lõputus sirges.
Mu selja taha jäänud jalajälgi
pidi igaveseks kustutama aeg,
neid matma tuul.

Aga kuidas ma siis eksisin siia,
tulid oma eilsetele jälgedele,
kordumiste kordumistes?

Aastad said ümber.
Ring sai täis.

Puhkan nüüd kraavikaldal jalgu.
Samad hallid lepad, mis kunagi.
Rohelised sõnajalad.
Võilillede kollane.
Must, kiviklibune muld taamal
põllu kumeral kүүrul.

Porised, ümberküntud mättad uudismaal
vastu ääretut sinist taevast.
Pahupidi vaevakaskede juured.
Pajud tumedates loikudes.
Kivid, mida endast on välja pigistanud maa
kandmisteks ja tõstmisteks,
jälle ja jälle.

Värske mulla vänge lõhn
kevadistes käärimistes
ammu tuttav.

Lagendikust lagendikku
tuule karge lend.

Kaugete metsaviirgude kodune sinendus,
muutumatu ja jäädavalt korduv,
nagu kunagi, nagu enne,
enne lõputule teesirgele minekut.

HILJAKS

Hiljaks,
kõikjale ja millegi jaoks
jääme alafasa hiljaks
selles päikesesüsteemis,
mis on täpseimast täpsem.

Hiljaks. Hiljaks. Hiljaks.
Rong. Autobussi. Trammi.
Koosolekule ja poodi.
Järjekordade lõppu.
Tehase väravasse.
Estraadile ja pulmapeole.
Sõbra viimsele teekonnale.

Hiljaks. Ikka alati hiljaks
jääme oma algamiste algustega,
teele,
mis ärkab hommikuhämaruses,
päikesetõusu vaatlemisel üle tasase mere,
loojangul,
mil päev veereb vette
meeletus värvidemängus.

Hiljaks, hiljaks, hiljaks
jääme astumises paljajalu kastesele rohule,
näol värskete tuulte puudutus,
hingama mulla ja puude lõhna,

kuulutama laulu,
mida pärast enam ei ole.

Jääme hiljaks
hoidma oma esimest armastust,
meenutama esimest suudlust,
hiljaks kodulee soojusele,
laste naeratusele
omas toas.

Hiljaks, hiljaks, hiljaks
jääme lõbudele ja muredele
igas mastis,
naeratustele ja pisaratele,
unistustele ja lootustele,
tarkadele ja headele raamatutele,
hiljaks sellele, mida teha,
mida õppida ja saavutada.

Ja alles siis,
kui viimane veerandfund
lahutab meid viimasest,
hakkame arutama kahjutundega
kõikide hiljaksjäämistele kõiki põhjusi.

Aga siis
on juba kõik hilja...

Gennadi Muravin

KAAMA KÕNELUSED

ESIMENE SELGITUS

Minu reportaažis ei ole tsitaate varem Kaama Autotehase, ehk nagu kohapeal nimetatakse, KamAZ-i kohta ilmunud artiklitest, olukirjeldustest ja raamatutest. Siin on kirja pandud ainult see, mida ma ise nägin või kuulsin Naberežnõje Tšelnõs 6. kuni 22. oktoobrini 1974. a. Monooloogid olen kas lindistanud või stenografeerinud ning neid on redigeeritud õige vähe, peamiselt stiililiselt.

AUTOR

Üks vene klassik olevat öelnud, et turulkäik on parim viis uue linna ja sealsete uudistega tutvumiseks. Informatsiooni võib saada mõnest muustki paigast. Üks selliseid on kaugejaam. See asub GES-i asulas (nii nimetatakse Naberežnõje Tšelnõs esiotsa üht uusrajooni, mis paikneb tehaste ehitustandrist kõige kaugemal, kuid tulevasele Kaama hüdroelektrijaamale — see ongi GES ehk eestikeelse lühendiga HEJ — õige lähedal).

GES-i asulas kõrguvad uued majad. Peaaegu kõik tänavad on juba asfalteeritud. Siin asub ajutiselt Naberežnõje Tšelnõ administratiiv- ja kultuurikeskus. Arhitektuuriliselt on see 1960-ndate ja 70-ndate aastate alguse looming. Kino «Tšulpan» (tatari keeles «Hommikutäht») moodne hoone. Range püstkülik, mida ehivad hõbejast metallist tähed: KAMAZ-i DIREKTSIOON. Paarisaja meetri kaugusel, teisel pool peatänavat, Mussa Džalili prospektil seisab nõelasilmast tulnud Energeetikute Kultuuripalee oma tohutu vaatesaali, arvukate abiruumide ja maitsekalt viimistletud fuajeega, mida kaunistavad vermitud metall ning ilus, moodsajooneline mööbel. Kõrval on «raekoda» — aasta tagasi ehitatud kolmekorruseline linnanõukogu ja partei linnakomitee hoone — ning üheksa- ja kaheteistkümnekorruuseliste elumajade ja ühiselamute read. Telefone on seal alles vähe, sellepärast on keskkõnepunktis palju rahvast, eriti laupäeva õhtul.

Kaasani või Moskvasse helistada on lihtne: astud kabiini, lased viieteistkümnepikalise automaati, valid numbri ja räägid, kuni rahad otsas. Teiste linnadega aga veel automaatsidet ei ole, sageli tuleb kõne tellida kaks-kolm päeva ette.

Avarasse saali astudes näeb vasakul piki seinaveert kabiinide rodu, paremal Tallinna kaubamaja omadele suuruselt mitte allajäävate akende all istmeid kõne ootajaile, saali sügavuses aga letti, mille taga kaks telefonisti võtavad vastu tellimusi ja kutsuvad õnneseeni telefonile.

Üle saali kõlab hele naisehää, mida valjuhääldi mitmekordselt võimendab:

GENNADI MURAVIN

«Odessa, Ivantšenko — kümnes kabiin!»

Pikakasvuline eredas spordipluusis neiu tõuseb püsti ja kaob kähku ukse taha, millele on maalitud number 10. «Kaob» on öeldud harjumuspäraselt, uks aga on peaaegu üleni klaasist: neidu pole saalist mitte ainult suurepäraselt näha, vaid mõnel määral ka kuulda.

Telefonist aga käsutab edasi:

«Radovski! Leningrad ei vasta. Astuge korrapidaja juurde.»

«Kes ootab väljakutset Komsomolskit Amuuri ääres? Kõne tuleb tund aega hiljem.»

«Mihhejeva, kes tahtis Bratskit, minge seitsmendasse kabiini!»

Ja nii kogu aeg, lakkamatult...

Minu kõrval ootavad noormees ja kolm neidu kõnet oma endiste kodulinnadega. Iidsest Samarkandist, muistsest vene linnast Vladimirst, Šiauliaist Leedus ja Valgevene pealinnast Minskist tulid nad KamAZ-i ehitama, kes 1972., kes 1973. aastal. Nüüd on nad siin juba kodunenud, neid peetakse peaaegu põliselanikeks ja nad huvituvad sellest, mida mina nende linnast arvan, olles valmis kiivalt tõrjuma iga kriitilist märkust. Nende arvates saab sellest maailma parim linn.

Kõnekabiinidest aga kostab:

«Ema! Emake! Tead, kellena ma siin töötan? Puusepana-betoneerijana!» Kabiini klaasi taga on näha odessalanna pooleldi lapselik, suurte paksus moodsas raamis prillidega nägu. «Kullapai!» läheb ta äkitselt üle ukraina keelele. «Me saime preemiat! Kogu brigaad. Teeme intris peo! Intris jah! Ühiselamus, noh...»

Naaberkabiinis on ühel mehel ebameeldiv jutuaajamine, küllap vist oma naisega, kes kõige järele otsustades kipub Tšelnõsse sõitma.

«Oled sa lolliks läinud või!» Mees pahandab valjusti ja jõllitab vihase telefonitoru, otsekui oodates, et toru sedamaid häbist punastab. Kuid toru ei punasta ja mees aina noomib vestluskaaslast, kes asub temast teab kui kaugele: «Ma ju ütlesin, et teatan kohe, kui saan korteri! Praegu pole kuhugi panna! Oleksid sa üksi... Aga kuhu ma teid praegu neljakesi panen? Aasta oled jõudnud oodata, kannata veel! No ei tea, võib-olla kolme kuu, võib-olla poole aasta pärast! Ehitamine käib!»

Ühte kabiini on ennast pressinud mitu inimest, ukski ei lähe enam kinni. Räägib tütarlaps.

«Ta on desertöör, saad aru, desertöör! Täna sõitis minema! Meil on häbi tänavalegi minna! Sellise asja eest tuleks komsomolist mürinal välja visata!» Ja äkki ütleb tüdruk hoopis teisel toonil: «Kuju? Mis jaoks koju? Ega ta siis koju sõitnud. BAM-ile! BAM-ile sõitis, kas kuuled! Siin ei pidavat küllalt romantiline olema. Telke pole, asfalttänavaid on liiga palju! Me oleme kõik kohutavalt nõrдинud, te peate ta tagasi kutsuma ja sihukese peapesu tegema, et aitab...»

Järgmises kabiinis on paarike. Võib-olla noorpaar või siis pruuti-peigmeest. Baškiirid, kui otsustada selle järele, et kõne oli tellitud Ufaasse. Kordamööda kisivad nad teineteise käest toru ja lobisevad sellesse lõbusalt oma keeli.

Siis astub kabiini, kust alles äsja väljus puusepp-betoneeriija, rahulik linalakk noormees teksastes ja sünteetilises sooja voodriga jopis. Ma näen ainult tema selga. Ukse jätab ta paokile: kabiinis on palav ja

ta ei karda, et saalisviibijad ta jutu sisu mõistaksid. See käib ju eesti keeles ja on kindel, et läheduses ei leidu kedagi, kes seda siinmail haruldast keelt tunneks.

Minu kõrval oodanud noormees ja neiud tulevad aga pärast oma kõnesid minu juurde tagasi, võtavad istet ja seletavad mulle veel tükk aega, kuidas neil on vedanud, et nad justament siia sattusid ega vajunud kodumõnude nautimise sohu.

Nii me jutleme, kuni telefonist kuulutab:

«Muravin, Tallinn. Viies kabiin.»

Kuid kõnepunkti sattusin alles siis, kui olin KamAZ-i juba veidi sisse elanud.

TEINE SELGITUS

Agu Sihvka, tegelane Jaan Rannapi jutustustest, mida olen mõnuga tõlkinud ja mitmetel kirjandusõhtutel Naberežnõje Tšelnõs ette lugenud, alustas kõiki oma lugusid ühe ja sellesama fraasiga, mis siin hädapärast ära kulub. Niisiis, andestagu Agu Sihvka, aga...

Et kõik ausalt ära rääkida, nagu oli, pean ma alustama sellest, et 1974. aasta algul otsustas Üleliiduline Nõukogude Kirjanduse Propaganda Büroo korraldada eesti kirjanike sõidu tolle aja kõige suuremale löökehitudsele, otse «tuleliinile», Naberežnõje Tšelnõ linna KamAZ-i ehitusele. See sõit pidi olema kahekordselt tulus: KamAZ-i ehitajad ja töötajad tutvuvad eesti kirjanduse ja mõnede kirjanikega, kuulevad neid rääkimas oma tööst ja ette kandmas värskaid luuletusi, novelle ja katkendeid pikematest proosateostest, kirjanikud aga tutvuvad eluga Togliattis ja VAZ-is ning Naberežnõje Tšelnõs, jälgivad uue linna ja tehaste kompleksi ehituse kulgu, et sellest võimalust mööda kirjutada. Propagandabüroo finantseeris viie inimese 20-päevase tutvumisreisi, Eesti NSV Kirjanike Liit aga pidi otsustama, kes sõidavad.

Septembris, kui väljalennuni oli jäänud kaks nädalat, tehti mulle ettepanek grupi viiendaks liikmeks hakata. Gruppi juhtis Villem Gross, sinna kuulusid Arvi Siig, Raimond Kaugver ja Valentin Ruškis. Mina olin säärast laadi ettevõtmistes algaja.

Sõiduks ette valmistudes lugesin läbi vene keeles ilmunud olukirjeldusi KamAZ-ist. Mõistagi mitte kõike, sest üksnes Moskvas väljaantud suuremate artiklite, olukirjelduste, reportaažide ja raamatute nimestik moodustas juba 1974. a. oktoobris terve brošüüri. Ja ka välismaal on KamAZ-i kohta palju kirjutatud, USA-s *Chase Manhattan Bank*'i poolt välja antud koguni eri raamat.

Sõitsime kõik tutvuma Kaama Autotehase ja Naberežnõje Tšelnõga, kuid mina polnud kaugeltki kindel, kas mul on tahtmist kirjutada ehitusest, kraanadest, buldooseritest, ekskavaatoritest, süvenditest, metallkonstruktsioonidest, väljakaevatud kuupmeetritest, puur-löökvaiadest ja monteeritava raudbetooni tonnidest. Ma polnud kunagi sellistel suurtel löökehitudel käinud ega tehastest kirjutanud. Välja ma igatahes sõitsin ja igaks juhuks relvastusin kassetmagnetofoniga, mis pidi asendama märkmikku. Kuid KamAZ hämmastas mind. Muide, ta hämmastab kõiki. Ühtesid oma grandioossusega, teisi ehituse ulatuse ja

GENNADI MURAVIN

kiirusega, kolmandaid perspektiividega, mis avanevad tulevaste kamazlaste ees... Mind hämmastasid KamAZ-is kõigepealt inimesed. Pea-aegu igaüks neist oli millegi poolest huvitav.

Paar päeva pärast Naberežnõje Tšelnõsse saabumist panin tähele, et inimesed räägivad siin meeleldi iseendast, neil pole midagi varjata. Nad jagavad oma mõtteid, tundeid ja muljeid — neid ei tohi seejuures ainult segada, jutu vahele võib üksnes vahel harva pista mõne küsimuse või repliigi, et nad sinus huvitatud kuulajat näeksid. Nii sünnivadki omalaadsed monoloogid. Ja tuli välja, et «makk», mille pärast grupikaaslasel mind kogu komanderinguaja nõokasid, osutus asendamatuks. Vaatamata sellele, et magnetofon mind tõesti korduvalt alt vedas — kord ei läinud ta lihtsalt käima, teinekord oli heli nii kehv, et ma ülekuulamisele tunniajalisest vestlusest sõnagi aru ei saanud, kaasa võetud lintidest ei jätkunud ja Naberežnõje Tšelnõs tuli osta veel neli kasseti, kuigi iga kassett mängib kaks tundi.

Salvestasin kokku ligemale 14 tundi magnetofonijuttu alates KamAZ-i ülemustest kuni lukkseppade ja betoneerijateni välja. Peale selle täitusid mitmesuguste andmetega ka viis paksu märkmikku. Oleks olnud patuasi kogu seda suurt materjalihulka tolmuda, vananeda ja kaotsi minna lasta.

IRINA SERGEJEVNA DONSKAJA MONOLOOG (NLKP Nižne-Tšelnõ Linnakomitee sekretär)

Te olete muidugi lugenud NLKP Keskkomitee 1974. aasta augustikuu otsust abinõude kohta, mida tuleb rakendada KamAZ-i ehituse esimese järgu lõpetamiseks. Peamine seisneb praegu selles, et 1976. aasta esimesel poolel lõpetada kompleksi esimese järgu ehitus ja alustada veoautode tootmist. Selle ülesande täitmiseks rakendatakse otsustavad abinõud. Nende hulgas on momendil keskne tööjõuga varustamise probleem. Paljudele liiduvabariikidele ja Vene Föderatsiooni oblastitele on tehtud kohustuseks KamAZ-i abistada. Kõige lähemal ajal, enne novembri lõppu peab saabuma üle 16 000 inimese. Neil päevil jõudis kohale juba ligi seitse tuhat. On võimatu täpselt öelda, kui palju inimesi Naberežnõje Tšelnõs praegu elab. Kui kevadel loendasime 180 000 inimest, siis nüüd on neid kindlasti juba 200 000 ringis. Meie tingimustes on elanikkonna loendamine väga raske. Peamiseks allikaks on kaadriosakonnad. Need registreerivad enam-vähem kõik kohalesõitnud ja selle alusel saame töölahtedasi kokkuvõtteid teha.

Praegu on ehitusel väga pinev. Aasta hakkab lõpule jõudma ja meil on vaja lahendada selle aasta peamine «temaatiline» ülesanne, nagu me seda nimetame. Kõik korpused tuleb üle anda seadmete monteeri-jatele. See tähendab, et kõigis tehasehoonetes, korpusesisesel, ligemale 1 000 000 ruutmeetri suurusel tootmispinnal tuleb rajada tehnoloogiliselt keerulised vundamendid, kuhu paigutatakse unikaalsed seadmed, ning paika panna «puhas põrand». Samal ajal, kui viimistlejad katavad põrandaid, tuleb alles valmimisjärgus vundamentidele hakata monterima seadmeid autode tootmiseks. On vaja paigaldada kümned tuhanded tööpingid, agregaadid, vooluliinid ja muud seadmed. Neid on juba ostetud ligemale 360 miljoni rubla väärtuses ja nad on peaaegu

GENNADI MURAVIN

paigaldamisvalmis, vaja on ainult tootmispinda. Iga viivitus korpuse-sisestes töodes läheb riigile väga kalliks maksma. Pingutame kogu jõudu, et neid töid planeeritud ajaks lõpetada.

Arvatavasti teate, et ka kõigil varasematel ehitusaastatel on igapähele olnud oma temaatiline ülesanne. 1969. löödi maasse esimesed vaiad, alles selsamal aastal oli vastu võetud otsus KamAZ-i ehitamise kohta. Ehitamine algas 1970. a. See oli mullatööde aasta. Süvendite kaevamisel tehaste ja linna tarvis tehti ära tohutu töö. Eemaldati miljonid kuupmeetrid pinnast. KamAZ-i pindala on ju 100 ruutkilomeetrit. Peaaegu tervel sellel maa-alal tehti esimesel ehitusaastal mullatöid. Väga palju aega säästis tavaliste vundamentide asendamine puur-löökvaidega.

Seejärel algas korpuste sõrestike monteerimine. See toimus aastail 1971—1972. Jällegi miljonid tonnid metalli. Meie kompleksi metalli-mahukus on poole suurem, kui oli Togliattis. Aga kõik metallkonstruksioonid pandi paika tähtajaks.

Järgmiseks ülesandeks oli korpuste seinte paigaldamine. Kompleksi iga tehas koosneb mitmest korpusest. Kõigi nende sõrestikesse tuli monteerida betoonpaneelidest seinad, korpuste «karbid» sulgeda ja soojus sisse lasta. Selline oli mullune temaatiline ülesanne. Ka sellega tuldi toime: kõigi tehaste korpused said kindlad seinad ja nad lülitati soojusvõrku, et tööd oleks võimalik teha ka talvel. Nüüd on käsil peamiselt sisemised tööd. Seepärast pole enam niisugust pilkuhaaravat tööriistet, nagu teie kolleegid nägid möödunud aastal. Siis võis linnulennult näha igasuguseid mehhanisme, pooleliolevaid ehitusi, korpuste monteerimist. Praegu seda välist efekti enam pole.

Nüüd tundub töö proosalisem. Kuidagi pisem ja nokitsevam. Käsil on viimistlus, korpustesisesed mullatööd, tööpinkide vundamendid, põrandad... Järgmine aasta kulub seadmete monteerimisele, et kõik vajalik oleks õigel ajal paigal ja seadistatud. Niisiis peame enamikus tehastes seadmed aastaga üles panema. See on keeruline töö, sest kõigis tehastes on seadmed unikaalsed, säärased, mida meie maal pole veel kunagi monteeritud. Seadmeid on hangitud väga paljudelt välisfirmadelt. Need saadavad oma spetsialistid montaaži ja seadistamist juhtima. Kõik see pakub meie inseneridele ja tehnikutele huvi ning teatavat uudust. Teeme kõik selleks, et seadmed hakkaksid tööle võimalikult peatselt ja hästi.

AUTOR

Ma ei tea Irina Sergejevna Donskaja vanust, kuid noor näeb ta välja küll. Kõrge hele juuksepehmet, peened teravad näojooned, suured erksad silmad helkivate prilliklaaside taga, närviline selgepiirilne suu. Kasvult üle keskmise, sale. Jutt voolab rahulikult ja eksimatult nagu kõigil, kes kõneainet hästi tunnevad ja on harjunud kasutama sõna nagu tööriista.

Seltsimees Donskaja võttis meid vastu oma kabinetis, sest linnakomitee esimene sekretär Raiss Beljajev lamas Kaasani haiglas. Ent kui ka Raiss Kijamovitš ise kohal oleks, ikkagi ei saaks ilma Irina Sergejevna läbi, sest tema juhib Tšelnõs ideoloogiakomitee tööd. Oma elust ja sel-

GENNADI MURAVIN

lest, kuidas temast sai partei linnakomitee sekretär, rääkis ta meile teisel kohtumisel. Esimesel korral aga ei kestnud vestlus kuigi kaua — polnud me ju Tšelnõs veel õieti midagi näinud ja küsimusi oli esialgu vähe. Meid kabinetiükseni saates naeratas Irina Sergejevna sõbralikult ja sõnas:

«Kui teil küsimusi tekib, tulge, ma võtan teid vastu. Eks endalgi oleks huvitav teie muljeid kuulda.»

Nende sõnade saatel väljusime lämbele, palavast päikesest täiesti ebasügiselise kuumaks kõetud Mussa Džalili prospektile. Siinsamas, KamAZ-i direksioonis ootas meid giid mikrobussiga, et korraldada esimene ringkäik hiiglaterritooriumil võimalikult lühikese ajaga, tõelises KamAZ-i tempos.

Juba Donskaja kabineti aknast oli paistnud mitu ehitist kahes hõredalt hoonestatud tänavas, mis kulgesid paralleelselt linnakomitee taga. Sadakond meetrit kaugemal laius mereliiva karva pleekinud rohuga tühermaa. Tasandiku kohal püsis vine, mis mahendas kõiki värve, autod, mis pideva vooluna veeresid kaugemal tasandikule rajatud maanteel, näisid ühtemoodi tolmhallidena. Teispool maanteed kerkis tasandik pikkamisi ja laugjalt silmapiiri poole, kus sinetasid pikad madalad hiidkorpused, mille vahel kõrgus 150-meetrine vägev tehasekorsten. Seda hoonete kompleksi ma esialgu pidasingi KamAZ-iks, ent kui veeresime mööda maanteed, mis kulgeb ümber 20 kilomeetri pikkuse, GES-i asulat, vana Naberežnõje Tšelnõd, Orlovka küla ja Uuslinna hõlmava Naberežnõje Tšelnõ, seletas giid, vaneminsener Konnov, et see on ainult BSI, Ehitustööstuse Baas, võimas kombinatsioon, mis toodab tunduva osa KamAZ-i ja linna ehitamiseks vajalikest detailidest. Sõitsime veel kümnekond kilomeetrit, ja taas nägime suuri madalaid korpuseid ning väga kõrget korstnat, ent selgus, et seegi pole veel Kaama Autotehas, vaid üksnes spetsiaalselt selle tarbeks ehitatud ja juba töötav soojus- ja elektriijaam, mille võimsus võrdub Dneprogressi võimsusega. Niihästi BSI kui ka elektriijaam jäid meist paremale, maanteedest kaugemale. Vasakul aga, kilomeetri-paari võrra teest eemal laius Naberežnõje Tšelnõ: algul läksid GES-i asula uusehitused üle ZJAB (kärgebetoonitehase) asula viiekorruseliseks majadeks, edasi tulid vana Naberežnõje Tšelnõ ühe- ja kahekorruselised majad, siis halli lapina Orlovka küla (ühekorruselised väsinud tared), aga kontrastiks püsiva Orlovka taga heiskasid eredas päikeses uhkelt oma fassaadide valged suurpurjed Uuslinna paljukorruselised elumajad. KamAZ-i enda territoorium algas mõne kilomeetri kaugusel Uuslinnast.

«Vaadake, nüüd hakkasid KamAZ-i tehased paistma,» sõnas meie giid.

Mõne kilomeetri kaugusel eespool kulgesid piki silmapiiri vingesse mähkunud tehasekorpused. Oma pikkuse tõttu näisid nad madalad, ehkki, nagu hiljem selgus, olid 6—7-korruseliste hoonete kõrgused. BSI ja elektriijaam paistsid eemalt efektsemad.

Niisugune oli mu esimene mulje KamAZ-ist.

Pärastpoole, kui lähemale jõudsimme ja tehaste valminud ning ehitusel olevaist korpustest mööda sõitsime, hakkas mulje hämmastava kiirusega muutuma, andes maad vaimustusele. Tööhaarde grandioosus oli silmanähtav. Ometi võis kõike jagada kolmeks: 1) valutehase kor-

puste paneelidega katmata metallkonstruktsioonid; 2) autode montaaži, raamipressimis- ja sepistamistehaste ning lõpetamisel oleva mootoritehase osaliselt paneelidega kaetud või peaaegu suletud korpused, kus juba täie hooga käisid sisetööd — ettevalmistus seadmete montaažiks; ja lõpuks 3) RIZ, remondi ja tööriistatehas, mis oli täielikult valmis ja seadmestatud. Tehas töötab täie võimsusega juba üle aasta. Edaspidi, kui kogu kompleks rivvi astub, hakkab tehas KamAZ-ile andma mittestandardseid, unikaalseid seadmeid, esialgu aga rahuldab ta ehitatavate tehaste vajadusi.

Kaama Autotehase hiiglaterritooriumil, mida läbistavad mitu laia sisemagistraali, käis suurejooneline ehituslahing — siin olid niihästi laiad «tankitörjekraavid», millest pidid saama allmaakommunikatsioonide tunnelid, kui ka tavalised «kaevikud» torude ja kaabli mahapanekuks, tankitõketena lebasid siin-seal korralikult virnas või hooletult laiali betoonist ehitusdetailid, tankidena mõirgasid kümned buldooseriid, skreeperid, ekskavaatorid, veotraktorid, ragisesid suruõhuhamrite kuulipildujavalangud . . .

Umbkaudu samasugust, kuid siiski rahulikumat ehituspanoraami nägime sõites läbi Uuslinna kvartaleist, kus tänavad on alles nimetud, kõik majad ja kvartalid kannavad lihtsalt numbreid.

Kogu see tehaste ja linna ehitus jättis mulje, et siin on võtteplats, kus vändatakse enneolematut superfilmi tööliisklassist. Suurejoonelise tegelikkuse taustal, kükloopiliste «dekoratsioonide» vahel tegutsesid tavalised elavad inimesed, kujunesid saatused, ilmned iseloomud, tekkisid igal hetkel väga mitmesugused olukorrad — mõnikord koomilised, teinekord traagilised —, etendusid lüürilised stseenid . . .

Iga inimese elust võiks saada romaani, jutustuse või vähemalt novelli süžee, KamAZ-ist leiab süžeid üleaurugi. Veendusime selles õige ruttu, niipea kui saime võimaluse inimesi nende eluolu üle küsitleda.

Üks selliseid lugusid, mis on paljudele kamazlastele millegipoolest tüüpiline, on Nijole Pabelionise oma. Aga enne, kui talle sõna anda, olgu öeldud, kuidas me temaga tutvusime.

Meie Tšelnõs viibimise kolmandal päeval esinesime ühes Nõukogude Liidu paremas ühiselamus — meie maa naiste ühiselamute vahelises võistluses on see teisel kohal. Seal elab ligemale 600 naist. Hoone on suur, spetsiaalse projekti järgi ühiselamuks ehitatud ning jääb selleks ka siis, kui KamAZ valmis saab ja valdav osa ühiselamuid, mis praegu ajutiselt asuvad lihtsalt elumajades, likvideeritakse.

Selles ühiselamus on lavaga saal 200—250 inimesele. Nädal aega hiljem korraldatigi seal Kuldse sügise ball; ent eesti kirjanduse õhtu peeti 8. oktoobril väiksemas hubases saalis, mis kannab nime «Assoli» klubi, eesti lugejale hästi tuntud A. Grini jutustuse «Punased purjed» kangelanna nime järgi. Monumentaalfresko klubi tagaseinal on teinud ühiselamu elanikud väga asjatundlikult: lehvivate juustega ahtake neiukuju tinglike merelainete ja loojuva päikese taustal on pöördunud punaste purjedega fregati poole, mida ümbritsevad lumivalged kajakad. Selles romantilises ruumis saime pärast esinemist jutule klubi aktivistidega. Muu hulgas kuulsime, et klubil on oma koor ja laul «KamAZ-i Assol», kuid peale selle võib sõna «Ассоль» veel dešifreerida järgmisel viisil: А — армия, С — союзных, С — смешных,

O — очаровательных, Л — людей, Б — с мягким характером (Taiplike, Huumoorikate, Võluvate, Pehmeloomuliste Inimeste Armee). Tütarlaster oli ilmselt huumorimeelt, see omadus aga hõlbustab alati suhtlemist. Kõige aktiivsemalt lõi vestluses kaasa pikka kasvu, sale, roosatava näo ja elavate heledate silmadega neiu, kelle lühikesel nõbinaal ilutses tosin tedretähte. Seljas oli tal tagasihoidlik ja range sinine kleit, kuid teiste hulgas paistis ta silma oma agaruse, sundimatu ja enesekindla esinemisega. Mind hämmastas tema kõnemaneeer — igal lausunud sõnal või fraasil oli tema suus eriline võrtsikas intonatsioonimünt. See oli anne, mida oleks võinud kadestada iga kutseline näitleja.

Ta küsis Ruškiselt otsemaid:

«Kas te olete leedulane?», ja saanud jaatava vastuse, lisas lõbusalt muiates: «Aga mina olen Pabelionis.»

Tema muie käis selle kohta, et s-tähega saab leedulastel lõppeda üksnes mehe perekonnanimi. Tegelikult oli ta Pabelionite, ent passi väljaandmisel tehti viga. Ega tal eesnimegagi suuremat vedanud. Nijole on venelastele harjumatu nimi, ja tüdruk «ristiti» Neljaks.

Nelja Pabelionis on ühiselamu nõukogu esinaine ja töötab KamAZ-i mootoritihase tööstusventilatsiooni-lukksepana.

«Brigaadi poisid andsid mulle lisaks hüüdnime Eksperimentaalnaine. Mispärast? Sellepärast, et tööstusventilatsiooni-lukksepp pole naiste eriala. Aga nad ütlesid, et teevad minust tubli lukksepa. Kas teate kõnekäändu: «Kolm küla, kaks asulat, kaheksa tüdrukut ja mina üksi?» Meil aga on kõik pahupidi. Brigaadis on kaheksa poissi ja mina üksi.»

Aastaid on tal kakskümmend, millest poolteist elatud Naberežnõje Tšelnõs.

Külalislahkelt tuli ta meid saatma võõrastemajani, sest me polnud eriti kindlad, kas leiame selles esialgu veel võõras linnas nii lihtsalt tee kätte.

«Ah, kui kole lapsepõlv mul oli,» õhkas Nelja, rääkides meile tee peal iseendast. «Punaste juuste pärast. Peaaegu kõik sõbrad ja sõbratarid narrisid mind: «Punapea! Punapea!»»

Meid võõrastemajja saates jutustas Nelja erilise vaimustusega oma brigadirist Serjoža Kaštšenkost.

Muigasime, sest kiitused Serjoža aadressil tundusid meile ülepakkumisenä. Nelja maalis ilmselt positiivse kangelase kuju, keda kriitikud ja kirjameeste ülemused meie kirjanikelt juba ammu nõuavad ning keda nii harva õnnestub elavana ja tõetruult kujutada. Positiivsed kangelased kukuvad millegipärast enamasti välja «destilleeritutena» ja on seetõttu väheveenvad. Iseäranis märgatav on see õnnestunud negatiivsete tegelaste galerii taustal. Muide, kaks sünget tüüpi, ilmsed antikan-gelase kandidaadid, kõndisid meie kannul kogu tee naiste ühiselamu uksest võõrastemaja ukseni.

«Neid ma tunnen,» ütles Nelja. «Too vurrudega on abielus, ise aga käib ühtelugu minu sabas. Olen talle küllalt öelnud, et mingi oma naise juurde! Selle peale ei vasta ta sõnagi. Teine jälle särab vahetpidamata, nagu oleks tal pidevalt palgapäev! Tühja nendega! Süütud tegelased, niisama isepäised hullud.»

«Meie aga arvasime, et see on su kallim.»

«Pole mul mingit kallimat.»

«?»

«Tublid poisid on kõik abielus. Neid lollikesi aga pole kellelegi vaja! Üldse kavatsesin ma Sajaani-Šušenskoje hüdroelektrijaama ehitama minna, aga näe... sattusin siia.»

Seejärel jutustas Nelja endast üksikasjalisemalt. Mulle avanesid Naberežnõje Tšelnõ argipäevade ja eluolu mõned varjatud küljed.

NIJOLE PABELIONISE MONOLOOG

Mul on ema, vanaisa ja onu. Nad elavad maal. Lihtsalt üksik talu ja kõik. Mul polnud seal kusagil töötada ega õppida. Elasin Pakruojises, Šiauliaist neljakümne kilomeetri kaugusel asuvas rajoonikeskuses. Meil oli õega kahe peale üürikorter. Töötasin tollal haiglas ja õppisin õhtukoolis. Lõpetasin. Tunnistusel olid küll puha kolmed. Ainult bioloogias sain nelja. Muidu aga mulle õppimine meeldis. Ent ka tööd oli tarvis teha. Töötasin poolteise kohaga. Seega poolteist vahetust. Esmalt sanitarina, siis nooremõena operatsioonisaalis.

Haiged jutustasid paikadest, kust nad pärit olid ja kuidas neil seal elu käib. Mõned olid väga toredad poisid. Pärast tervenemist sõitsid nad laiali. Mõned pöörutasid suurehitustele ja kirjutasid mulle: «Sõida siia, Nelja.»

Kord, kui külastasin ema, ütlesin talle:

«Sõidan ära.»

Tema aga vastu:

«Sõida aga sõida, jätta oma ema maha!»

Emaks, ta on ju hea inimene, aga ma sõitsin siiski. Ta ei tulnud mind isegi saatma. Esiteks oli tal liiga pikk maa Šiauliaisse saatma tulla, teiseks oli ta minu peale pahane. Minuga tuli kaasa veel üks Nadja-nimeline tütarlaps. Vanemad töid ta oma autoga isegi jaama. Nadja oli kangesti pika toimega. Ta vanemad palusid mind tema järele vaadata. Mida seal vaadata, mõtlesin, ta ju samasugune kui mina, söidab samuti komsomolilähetusega KamAZ-i ehitama.

Tegelikult kavatsesime edasi sõita. Aga Nadja aina kõhkles, ei teadnud isegi, kas Siberisse või KamAZ-i. Mina aga otsustasin sõita Siberisse Sajaani-Šušenskojessa... Seal ju samuti komsomoliehitus. Ja poleks midagi hirmsat olnud. Seda enam, et seal oli juba ees palju tuttavaid poisse...

Sõitsime Moskvani ja otsustasime päeva seal veeta. Huvitav ikkagi vaadata, me polnud ju kunagi varem Moskvast käinud. Andsime asjad hoiule ja läksime linna. Käisime tükk aega ja Nadja hõõrus endal jala villi. Ei saanud pärast enam üldse käia. Ta ju niigi hirmus aeglane. Ütlesin talle:

«Läki ometi kiiremini, meil pole enam kuigi palju aega jäänud, Moskvat tahaks näha.»

Tema aga venib läbi häda!

Käisime Punasel väljakul...

Moskva on ikka vägev küll!

Siis jäi Nadja oma rakkus jalaga vaksalisse istuma, mina aga käisin

GENNADI MURAVIN

veel ringi... Ta jäi istudes tukkuma. Kui tagasi jõudsin, polnud tal kotti süles. Küsisin:

«Kus su kott on?»

Oligi varastatud. Kuhu sa kaebad? Kuhu? Pärast märkasime kotti pingi kõrval. Tühi. Seal sees oli olnud kogu me raha. Minul ju käekotti ei olnud, ainult kukkur pileтите ja peenrahaga. Peale selle veel puutumatu tagavara. Piletid aga olime juba Leedus Kaasanini võtnud. Oligi kõik. Me ju tahtsime piletid Moskvast ümber komposteerida... Oleksime juurde maksnud. Meil oli vaja ainult Sajaani-Sušenskojesse jõuda. Seal oleksid poisid aidanud. Sinna olid ju sõitnud paljud, kes meil haiglas ravil olid olnud.

Mis parata. Läksin ja komposteerisin piletid Kaasanini. Valutava südamega. Raha oli meil alles seitse rubla. Pärast sõitsime Kaasanist siia laevaga.

Kui hakkasime Tšelnõsse jõudma, polnud Uuslinna näha. Ka hüdroelektrijaama ehitust polnud näha. Paistsid mingid hooned. Tont teab mis! Silma torkasid veel betoonitehas ja vana Tšelnõ kolm majauberriku. Küla! Toodi mingisse urkasse! Päev aga kaldus juba õhtusse. Kell oli kaheksa. Ronisime kaldale. Mida teha? Õnneks oli kail üks militsoonäär.

Tema tõi meid siia GES-i asulasse. Siin hakkas meil tuju paranema. Kuid väsinud olime hirmsasti. Pealegi olin ka veel koledal kombel närvis. Oli ju Nadjal teel Moskvast Kaasanisse öösel haigushoog peal käinud. Lamab asemel ja hakkab äkki vappuma. Ehmatasin ära. «Nadja, Nadja, mis sul on?» Tema aga ei tee silmigi lahti. Sain ta kuidagiviisi aseme külge siduda. Nõnda jõudsimegi kohale. Hommikul ei mäletanud ta midagi. Kui me aga siia saabusime, polnud tal häda midagi, temal ükstakama, sest ta teadis: kui ma näen, et tal raske on, aitan ikka hädast välja.

Meid kirjutati sisse ühepäeva-võõrastemajja, anti žetoon, kaks lina, padi ja padjapüür. Papist žetoon oli ettenäitamiseks. Justkui lubatäht. Ilma selle papitükita ära mine proovimagi. See võõrastemaja oli rooma tüüpi ühiselamu, nagu neid siin kutsutakse. Astud sisse: väike köök, klossett, siis kohe sissekäik suurde tuppa. Toas elab 3—4 inimest. Selles aga, kus me esimese öö veetsime, oli seitse voodit. Seal juhtus meil sihuke lugu, et madratsid pandi pihta! Kui tulime, oli seal üks tüdruk, kes varsti läks minema... Seadsime end sisse ja läksime õhtust sööma. Näha polnud kedagi. Kui tagasi jõudsim, kavatsesime kohe magama heita. Äkki näeme, et madratsid meil polegi. Ja toas pole ka kedagi. Lippasime valvuri juurde, kes oli meile kohad andnud, pesu jaganud ja puha... Too ütles:

«Noh, siis tuleb teil need kinni maksta.»

«Kas tahate öelda, et panime ise oma madratsid pihta, mis?»

«Seal olid kõigil vooditel madratsid, alles kontrollisin.»

Selgus, et see oli tüdrukute töö, kes meie äraolekul olid madratsid oma vooditesse lisaks võtnud. Hilja õhtul tulid nad tantsimast. Vintis. Olime parajasti magama jäänud. Nemad tõstsid kisa: miks on neil madratsid ära võetud. Alatud plikad. Hakkasin neid sealsamas vihkama.

Õösel aga tuli Nadjal jälle haigushoog peale. Hullem kui rongis. Ta

oli lihtsalt nii väsinud, et unustas tabletti võtta. Muidu neelas ta igal õhtul ühe. Kui ma esimest korda seda nägin ja küsisin, mis see on, vastas ta: «See on unerohi.»

Hiljem tuli tal hoog peale iga kord, kui juhtus närvitsema, sellest hoolimata, kas ta oli tabletti võtnud või ei.

Olin Nadka vanemate peale väga solvunud ja pahane. Nad oleksid ju võinud mind hoiatada ja ütelda, mida teha. Hea veel, et olin varem haiglas töötanud.

Nadjaga sai kõik korda. Juba neljandal päeval võeti ta tööle ja paigutati ühiselamusse. Mina aga elasin tolles võõrastemajas kaks nädalat, sest tööle ei pääsenud: mind ei tahetud Tšelnõs sisse kirjutada. Tšelnõs peavad paberid olema täiesti tipp-topp — muidu ei maksa sinna minnagi, sõida joonelt koju tagasi. Minul paberitega kõik korras ei olnud ja seepärast tuli pikki tüütavaid sekeldusi, asjaajamist ja ootamist. Minu lähetusest ja sellest, et olen komnoor, ei tehtud väljagi. Hiljem sain ikkagi oma tahtmise. Aga sõidida tuli peaaegu kaks nädalat. Nii ma siis võõrastemajas elasingi.

Valvurid juba tundsid mind. Mõned lasksid ööbima, mõned mitte. See on ju ühepäeva-võõrastemaja. Seal võis elada ainult päeva, äärmisel juhul kaks-kolm. Need tüdrukud, keda ma söimasin, läksid samuti minema. Asemele tulid teised. Heasüdamlikud. Võtsid žetooni ja töid mulle välja. Kord pidin kella kaheni öösel tänaval passima.

Ja raha mul ka enam ei olnud! Küll oli jube! Tüdrukud andsid mulle süüa... Kord läksin mööda tänavat, nagu pikk peas. Ligi astus lõbus, kergelt jokkis noormees.

«Ma tulen pulmast,» ütles ta. «Sõber võttis naise. Aga miks sina nii sünge oled?»

Mina vaikisin.

«Või ei ole sul lihtsalt raha?» küsis ta.

«Mis see sinu asi on? Võtsid nina õliseks ja mine oma teed!»

Ta koukis taskust viis rubla ja surus mulle vägisi pihku. Mina ei tahtnud võtta. Ega ma mõni kerjus ole. Tema aga ütles:

«Võta aga võta! Annan sulle laenuks. Palgast maksad ära. Otsid mu üles ja annad ära.»

Ta ütles, kus ta elab ja mis ta nimi on, mina aga unustasin selle seal-samas ära. Kohtasin teda uuesti alles poole aasta pärast.

«Kuule, kas sa laenasid mulle raha?» küsisin.

«Tuleks nagu meelde,» ütles ta. «Laenatud sai paljudele.»

Noh, siis andsingi talle viielise tagasi. Tookord aga aitas ta mu, ausalt öeldes, suurest hädast. Mul polnud ju enam kopikatki hinge taga.

Nadka kirjutas sel ajal koju. Kaebas, et teda narritakse siin. Ja et üldse on vilets. Saatku raha, võib-olla sõidab koju tagasi. Nadka vanemad aga käisid ka minu ema juures ja rääkisid temalegi. Ema läkitas korrapealt viiskümmend rubla ja telegrammi: «Sõida tagasi, saada telegramm, vastus kinni makstud.» Mina vastasin: «Ei sõida, ära oota.» Osa raha eest, mis ta mulle saatis, ostsin üht-teist talle ja õekesele ning saatsin teele. Ja kirjutasin üksikasjaliku kirja. Ma ei saa ju tagasi minna. Häbi hakkab. Aga see kõik oli juba hiljem.

Kohe esimesel hommikul läksime tööd otsima. Jõudsimme «Kamges-

energostroi» kaadriosakonda. Rahvast kuivalt täis. Seal istus keegi tüüp, kes küsis igauhelt: «Mis eriala sul on?» Kui traktorist, siis mine sinna, kui buldooseri juht, siis tänna. Järg jõudis minu kätte. Tema põlastas:

«Meil pole sihukesti vaja. Sõitke koju tagasi! Ja jutul lõpp! Järgmine!»

Mina pörutasin rusikaga vastu lauda. Aga mis sellest kasu. Ei tee väljagi. Tal ükstakama, kas meil komsomolilähetus on või ei ole.

«Minge aga minge. Mul pole aega teiega jahtida!»

Läksingi. Komsomoli linnakomiteesse.

Ütlesin:

«Meid saatis Leedu komsomoli Keskkomitee, siin aga polevat vajal! Mina seda asja nii ei jäta!»

Nemad vastu:

«Ärge muresege, tüdrukud. Minge sinna ja sinna.»

Lühidalt, tuli jälle kaadriosakonda minna.

Seal vastati endistviisi.

Siis läksime parteikomiteesse. Käisin seal läbi palju kabinette... Lõpuks jõudsin KamAZ-i juristi ja direktori juurde. Ma ju nägin, et siin on inimesi väga vaja. Ma tundusin neile lihtsalt liiga pealetükkiv ja jämedakoeline...

Lõpuks sain siiski kuidagiviisi asjad joonde. Kõigepealt lasksin end sisse kirjutada, sest muidu ametisse ei võetud, ja läksin end tööle vormistama. Selleks kulus mitu päeva. Sain koha pesumajja. Mujale ei võetud. Pesula oli meie ühiselamu lähedal. Keldrikorrusel. Seal seisis suured masinad ja me pesime ainult voodipesu. Tonnide kaupa musta pesu. Kloorihais! Aur. Hinge matab. Pärast aga harjusin, polnud vigagi. Kuivatustrumleid meil ei olnud. Väänasime pesu välja ja kuivatasime siinsamas ruumis nõõri peal. Kalorifeere oli seal ilmatu hulk. Kui pesu oli üles riputatud, kõik sisse lülitatud ja kuum õhk tulemas, siis parem ärä ruumi sisse astu: higistad enda haigeks. Vahetus kestis muidugi kaheksa tundi. Esiotsa väsisin nii ära, et koju tulles ei osanud enam millestki rõõmu tunda. See töö ei meeldinud mulle sugugi.

Üldiselt võeti meid seal päris hästi vastu. Noori töötas pesulas viis inimest, seal oli ka päris eakaid naisi. Juhataja ja vastuvõtjaga kokku sai meid kakskümmend üks. Juhataja oli algul sihuke kavalpea: «Noonoh, tüdrukud, õppige aga õppige!» Siis said tüdrukud kolmanda kategooria. Meil vedas tublisti, esimene kategooria polnud meil veel kuudki olnud. Me tahtsime neljandagi eksameid teha, kuid neljanda kategooria tasu said seal ainult brigadirid. Ja kõigest viis rubla rohkem. Meie saime 90 rubla peo peale, aga raha ei jätkunud ikkagi.

Kõige hullem oli see, et majas asus meeste ühiselamu, ja kui sa oma keldrisse tööle läksid, kuulsid aina pilkeid... Või jälle tutvud noormehega, ja otsemaid kerkib küsimus: mis tööd sa teed? Kuidagi piinlik oli ütelda, kellena töötad. Mina valetada ei oska. Hiljem küsisin tüdrukutelt, mida nad koju kirjutavad.

Üks tüdruk ütles:

«Mina näiteks kirjutan, et töötan tehnoloogina.»

Eks minagi siis kirjutanud koju, et töötan tehnoloogina. Seal võeti seda puhta kullana. Vanaisa isegi kiitles tuttavate ees, et lapselaps on

tal tehnoloogiainsener. Naljatilik, mis tehnoloog see ilma erihariduseta olla saab.

Pikapeale tekkisid meil lahkkelid Ludmilla Ivanovnaga, juhatajaga. Ta oli väga ülekohtune naine. Läksime temaga raginal kokku. Mulle korruptas ta kogu aeg: «Sa oled noor, aga oma aastate kohta liiga terava keelega.» Ma ütlesin talle kõike otse näkku, mitte nii nagu teised, kes hakkasid keerutama ja määmutama. Mind ei huvita, mida teine minu asemel ütles. Ma tean, et tõde on tõde.

Juhtus ju igasugust valskust. Ühiselamust toodi pesta uus pesu, näiteks tekilina. Eks siis hakatud oma vanu nende uute vastu vahetama. Kui pesuperenaine kära tõstis: «Ma andsin teile uued tekilina!», kukkusid kõik teda hurjutama ja vaeseke jäi vait. Ja kui palju käterätte sai vahetatud! Hirmus mõeldagi! Ludmilla Ivanovna keelas vahetada, aga ise vahetas küll. Ja kuidas veel! Tõi tont teab kust mingeid räbalaid ja vahetas hea kauba vastu. Hakkas ta kellegi peale hammast ihuma, siis nõõkis niikaua, kuni too ennast töölt lahti võttis. Meil käis seal rahvast läbi mis kole. Ei tea isegi, kuidas ma seal kaheksa kuud vastu pidasin. Olen lihtsalt jonnakas, muud midagi.

Näiteks ütleb juhataja äkki:

«Ärge «Lotosega» peske, peske ainult «Lutšiga».»

«Lutš» aga oli suurtes kottides, niiskust saanud ega lahustunud üldse vees. Nagu kivi! Läheb tükki, ja ongi kõik. Pärast loputa pesu nii palju kui tahad, ikka jäävad linadesse tükid sisse. Neid ei lahusta mitte miski, isegi kuum vesi ei võta, kuigi masin loputab.

Mina vaidlesin vastu:

««Lutšiga» ma pesema ei hakka, andke «Lotost».»

«Lotos» on värskem, sõredam pulber. Lahustub hästi vees. Annab vahtu. Aga riknenud «Lutši» saab ju maha kanda, selleks on koefitsient olemas. Aga näe, juhataja ei kandnud, vaid varastas selle arvel «Lotost». Ütlesin talle:

«Peske ise oma «Lutšiga», mulle andke «Lotost»!»

Tema kähvas:

«Ära pea ennast liiga targaks ja topi oma nina minu asjadesse!»

«Ah või nii! Siis ei hakka ma üldse pesema ja katsuge te mulle tööluusi kirja panna! Istun vahetuses päev otsa, aga «Lutšiga» pesema ei hakka.»

Ma olin tookord just masinavalves. Brigaadis oli kuus inimest ja iga päev on keegi masinavalves. Kogu pesemine on valve hoole all, ülejäänud ainult aitavad masinat laadida ja pesu välja võtta. Brigaad on nõrduinud: «Lase tööd teha, kilogramme on vaja, normi on vaja täita!» Mina ütlen:

««Lutšiga» pesema ei hakka ma põhimõtteliselt. Miks ta seda mulle topib? Mispärast ta «Lotost» koju tassib? «Lutš» talle ei kõlba. Kas te tahate, et kamazlased niisuguste linade vahel magavad? Pärast kratsivad ennast nagu sügelistes. Eks katsu pulbri peal magada!»

Neid linu ju ei triigita. Pannakse niisama niiskest peast kokku ja laotakse üksteise otsa. Viiskümmend lina pakis. Justkui pressi alt läbi käinud! Aga poisid arvavad, et nende linu triigitakse!

Kus sai alles minu peale tigidaks! Ta oli üldse tujust ära, sest tema mees — mingi tähtis nina — löi kõvasti üleaisa. Niipea kui mees

kuhugi ära kadus, tuli juhataja, kuri nagu panter, ja hakkas juba lävel tänitama:

«Sa kao siit hoopis minema. Ma ütlen, et sind mujale viidaks, et sind koristajaks pandaks.»

Ega ma eriti kartnud. Ainult et vastik oli töötada.

Kuidas ma siis muidu elasin? Noh, läksin pesulasse tööle ja kolmandal... ei, neljandal päeval sain ühiselamusse. Samasse, kus ma praegu elan.

Algul ei võetud mind just eriti lahkelt vastu. Toas elasid kolm tüdrukut. Neil oli pesupäev. Tulevad-lähevad, mina aga istun oma voodil nagu pulmatola. Vaatan: neli voodit, kapp, laud, neli taburetti... Nüüd elan kahe voodiga toas, aga too oli hoopis teistsugune. Lõpuks küsisin, mis nende nimed on. Üks ütles, et Valja, teine Nadja. Siis lippas tuppa poisipõnn. See oli Nadja poeg, kes samuti meie toas elas. Pärastpoole sai Valja teise tuppa, meie aga jäime kolmekesi, Borja veel lisaks. Poiss õppis internaatkoolis, oli väga arenenud, tark ja teadmishimuline.

Nadja oli 28-aastane, teine tüdruk, samuti Valja, oli 25-aastane. Nemad tõmbasid oma poistega ringi... Mina aga istusin kodus. Ja tegelesin Borjaga. Meisterdasime temaga lennukeid või joonistasime. Või koristasime tuba või jälle andsin talle süüa. Tookord elas ühiselamus palju sihukesi jõmpsikaid, nüüd on neid juba vähem. Kui me siis istusime ja sõime, käisid teised sada korda ukse vahelt piilumas.

Ütlesin Nadjale: «Miks sa kogu aeg ära käid ja Borka ükski jätab? Viiksid ta korra kinnogi.»

Tema turtus:

«Ära topi oma nina teiste asjadesse. Sünnita ise, eks me näe, kuidas sa kasvatama hakkad.»

Kuid Valja oli minu poolt.

Siis Nadja ütles:

«Borja, pane end riidesse, muidu öeldakse, et sinuga ei käida kuskil!»

Ja viiski seekord poisi kinno.

Hiljem said nad vaguni ja kolisid ühiselamust ära. Mul on Borkast kahju. Ei näe teda enam üldse.

Tol ajal oli meil ühiselamus kasvatajaks Jevgenia Pavlovna Panassenko, tore naine. Kord õhtul istusin üksinda toas. Jevgenia Pavlovna astus sisse ja ütles:

«Nelja, mis sa istud kogu aeg nagu nunn. Läki, meil on täna «Assoli» klubi koos. Tule aga tule...»

Ma häbenesin.

«Oh ei, Jevgenia Pavlovna! Mul pole midagi selga panna!»

Tema polnud nõus:

«Mis juttu sa ajad, Nelja! Kas see on sinu kleit? Võta siis ja pane!»

Riietusin ja läksin temaga kaasa. Mind pandi istuma ja... polnud vigagi, tasapisi hakkas mu häbelikkus kaduma. Esines ansambel, loeti luuletusi...

Tollal ma veel ei teadnud, et säärast õhtut nimetatakse «Tulukeseks». Tavalisel peol on ainult tants, orkester, mängud... ja kõik. Sisepääs on vaba. «Tulukesele» aga pääseb ainult kutsekaartidega. Piletid on tasuta. Mitte üle seitsmekümne inimese. Seega kolmkümmend

viis tüdrukut ja niisama palju poisse. Kulud kaetakse piletite müügist laekunud summadest. Laual on puuvili, apelsinid, kompvekid, rõngikud, kohv, tee.

Nii hakkasingi «Assoli» klubis käima ja kasvatajaid abistama. Tege- mist oli nõnda palju, et aega ei jätkunud enam üldse. Sedasi kestis see oma neli kuud... Siis oli vaja ühiselamu nõukogule uus esinaine valida. Tüdrukud ütlesid nagu ühest suust:

«Nelja, võta see asi enda peale. Me valime su esinaiseks.»

Jevgenia Pavlovna õhutas teisi tagant. Mul oli kuidagi piinlik, et nad peavad mind paluma.

«Olgu,» ütlesin. «Olen nõus.»

Agas kui poleks olnud Jevgenia Pavlovnat, vaid praegused kasvata- jannad, siis poleks ma mingi hinna eest nõustunud. Pole sugugi naljaasi heast peast nõukogu juhtima hakata! Nüüd olen juba enam-vähem har- junud, tulen ise toime, tookord aga lootsin ainult Jevgenia Pavlovna peale. Hiljem, kui ta ära sõitis, nutsin kangesti!

Nõukogus on meil üksteist inimest. Lisaks esinaise kohustustele on minu juhtida majandus-olmesektor. Tegelda tuleb ka massilise kultuu- ritöö ja muu seesugusega. Ma jälgin, et ühiselamus valitseks kord, et võõrad lahkuksid õigel ajal, et ei tekiks tülisid... Oli näiteks selline lugu:

Ühes toas elasid kaks tüdrukut. Üks oli linnalaps, sihuke mammatü- tar. Teine, Tanja-nimeline, aga lihtne külaplika. Tanja töötab «Avtoza- vodstrois», teine kusagil paberimäärijana. Tanja tõuseb vara üles ja teeb hommikuvõimlemist. Naabritar aga pahandab: «Ma tahan magada!» Ise läheb tööle kella üheksaks, tal pole kiiret, muudkui põo- nab. Nad hakkasid teineteist lausa vihkama. Kasvatajad aga kukkusid teist tüdrukut millegipärast kaitsma. Et Tanja olevat ohjeldamatu ja ikka edasi selles vaimus. Mulle meeldivad säärased inimesed nagu Tanja, nad on enamasti lõbusad, ei lase pead norgu ja oskavad kõike ise teha. Mitte nii nagu mammatütred. Neile tee kõik ette-taha valmis, too kätte, pista suhu ja nämmuta läbi ka. Koosolekutel aga nurisevad nad alati kõige valjemini: «Miks on nii vähe õhtuid korraldatud? Miks te igal laupäeval tantsupidusid ei tee?»

Igal laupäeval on võimatu tantsuõhtut teha. Orkestri eest pole mille- gagi maksta. Tüdrukutelt 20 kopika kaupa raha korjata? Parem poon ennast üles, kui midagi niisugust teen. Ütlevad veel pärast: «Meilt kor- jasid raha, aga tuli teisigi, miks nemad ei maksnud?» Poisid ju ei taha tasuta mängida. Niiviisi panedki iga «Tulukese» pealt natuke orkestri jaoks kõrvale.

See ei kuulu üldse minu ega ka kellegi teise kohustuste hulka. Tege- likult peaksid šefid meile orkestri andma. Aga neil on nii hale ansam- bel, et seda ei taha nähagi, ammu siis veel kuulata. Nüüd on nad hoo- pis laiali läinud. Šeffidele, «Avtozavodstrois» ehitus- ja montaaživalit- susele nr. 4, me lootma jääda ei või. Aina lubavad: «Saab, saab. Anname plaani järgi.» Näe, eile pidid meil šefid mängima. Kus nad olid? Ei olnud ega tulegi... Agas ma kaldusin kõrvale.

Nood kaks tüdrukut lahutasime ära, ja kohe oli kõigil rahu majas. On tarvis, et tubades valitseks normaalne õhkkond.

Või võtame ühiselamu einelaua. See on meile väga tähtis. Mul pole

näiteks üldse aega kauplusse minna ja seal järjekorras seista. Tulen kell viis töölt ja olen teinekord nii väsinud, et vaevu jõuan einelaudagi minna.

Einelaud on meil hea, aga puhvetipidaja Polina Ivanovna... pole suurem asi. Tüssab ostjaid, kuigi mitte kõiki. Mind ei peta ta küll kunagi. Endine puhvetipidaja, Ljuba, oli praegusest noorem, see tõmbas kõiki alt. Keegi ei pääsenud, ilma et teda poleks kümne kopikaga nõõritud. Kord tõstsin lärmi.

«Vaata kui võtan kätte,» ähvardasin, «ja kirjutan su peale ettekande! Ajavad su hoopiski minema, et sa siin sohki ei teeks! Misasja sa kogu aeg petad?»

«Aga millest ma siis elama pean?»

«Mind see ei huvita. Mine sinna tööle, kus rohkem palka saab, aga varastada ma ei luba.»

Ta läks dekreeti ja enam tagasi ei tulnud. Nüüd pandi meile Polina. Ise vanem inimene, aga korrast kinni ei pea. Hinnalipikuid pole tal kunagi. Keegi ei tea, kui palju miski maksab. Näiteks munad. Kümme tükki maksavad rubla kakskümmend, keedetud peast aga rubla kolmkümmend. Tähendab, üks muna maksab 13 kopikat. Tema aga müüb neid 13,5 kopika eest! Tüdrukud pahandasid, Polina aga ei tee väljagi, kirtsutab ainult nina. Tüdrukud tulid minu juurde:

«Kus nõukogu silmad on?»

Otsisin üles söökla juhataja. Meie einelaud kuulub 20. söökla alla. Juhataja on noor, umbes minuvanune. Kurtis mulle:

«Kas teate, mul on kuidagi piinlik Polina Ivanovnaga sellest rääkida. Ikkagi vanem naine...»

Küllap ta siiski ütles. Kui ma nüüd einelauda ilmun, raporteerib Polina Ivanovna:

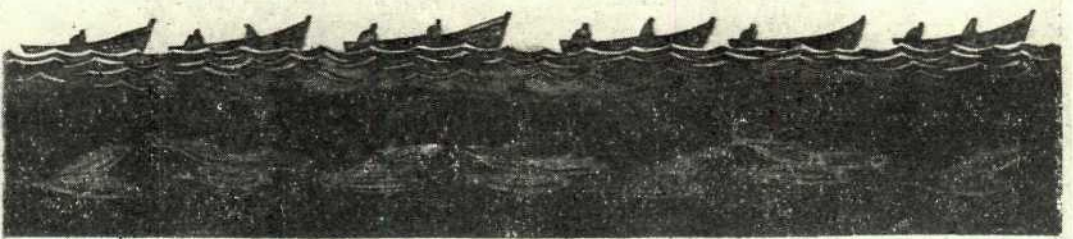
«Näe, vaata, kõik hinnalipikud on kohal, hinnad puha peal!»

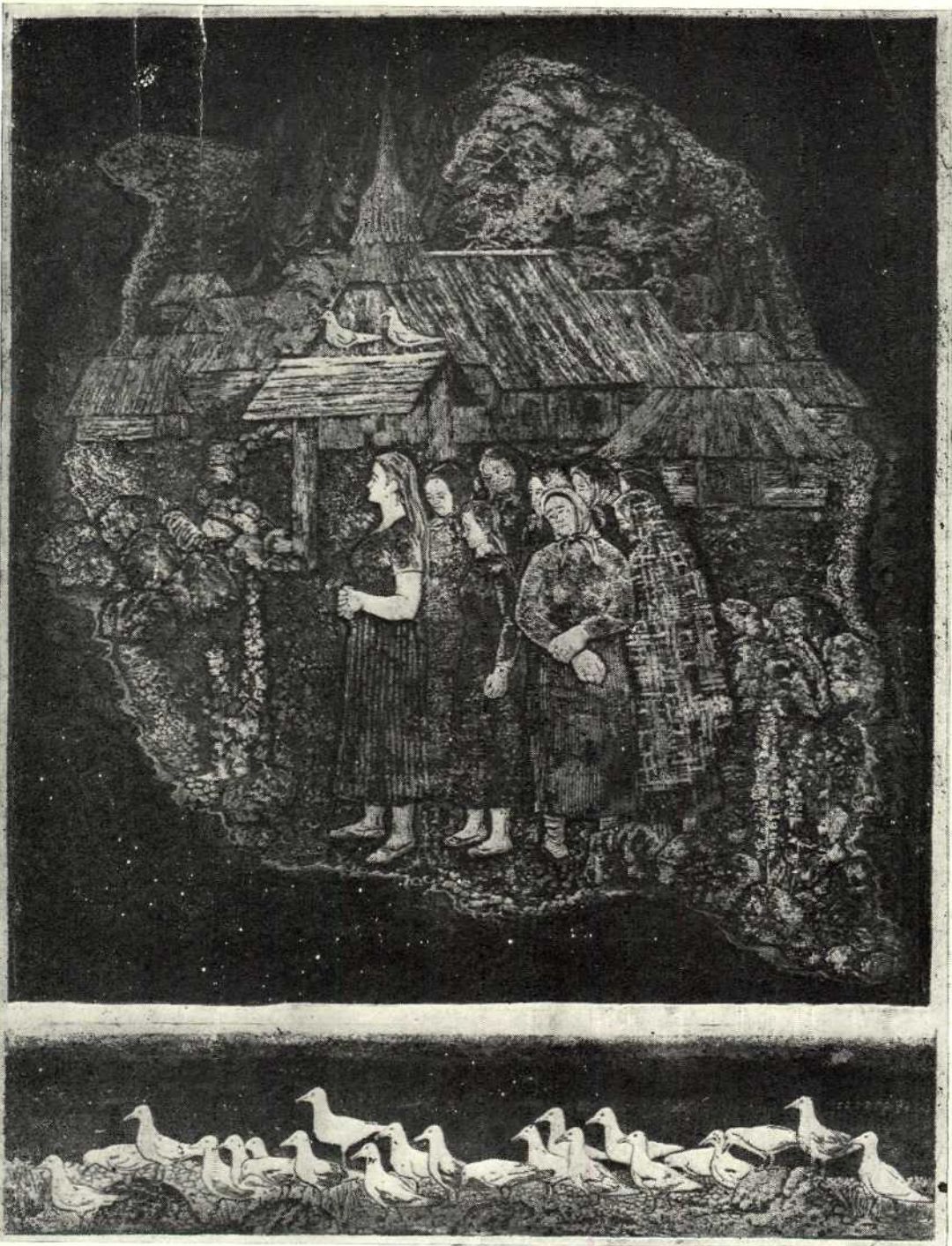
Komandant Lidia Afanasjevna pole muidu paha naine, ainult et väga närviline. Temaga ei või üldse pahandada, sest peale muu on ta ka südamehaige. Niipea kui midagi on, hakkab tal süda jukerdama. Aga mida kõike ta ei tee! Võtab kätte ja paigutab tüdruku sellisesse tuppa, kus see elada ei saa: kas siis tõmbavad kõik suitsu või ei klapi iseloomud. Vaja on ümber paigutada. Tema aga kukub tänitama:

«Ära käi mu hinge peal! Küll ma teid veel ümber paigutan! Õige mul teid tarvis!»

Üldiselt tulen siiski ise komandandiga toime.

Siis oli veel sehkendamist külalistega. Sissepääsu ees on meil nagu mujalgi ühiselamutes valvur ja lisaks korrapidajad, kellele külalised esitasid oma dokumendid ja ütlesid, kelle juurde lähevad. Aga kui näiteks mõni noormees läheb hoopis teise tuppa ja istub seal ka siis, kui lahkumisaeg ammu käes, kuidas teda ühiselamu pealt otsida? Maja on ju päratu suur. Nüüd teeme teisiti. Noormees peab laskma tütarlapse, keda ta külastada tahab, pääslasse kutsuda. Too tuleb oma passiga ja annab selle hoiule, meie aga teame, et niikaua, kui neiu pass siin on, on noormees justament tema juures. Aga meil oli varem isegi niisuguseid juhtumeid, et poiss tuli, peksis tüdruku vaeseomaks ja läks oma teed. Korrapidajad või valvur ei tea ju, kas tulijat üldse näha tahetakse. Nüüd saab kohe kõik valvelauas selgeks. Enne juhtus sedagi, et inimene

GITA TEEARU

Ootus (Söövitus)

unustas dokumendid koju ja teda ei lastud sisse. Nüüd toob tüdruk oma passi, tema vastutab külalise eest, ja kord on majas.

Eile aga tegelesin elektrikeevitusega. Borja õpetas mind keevitama. Pööninguluugid tuleb kinni keevitada. Muidu ronivad poisid mööda tuletõrjeredelit luukide kaudu meie juurde. Aja neid siis pärast mööda koridore taga.

Peale selle käin koos sanitaarkontrolliga mööda tube. Minu kohustuste hulka see ei kuulu, aga nii on parem tüdrukutega tutvuda. Mind tunnevad nüüd kõik.

Tegemist jätkub. Kuid seetõttu, et ma ühiselamus kõiki tunnen, õnnestuski mul pesulast KamAZ-i pääseda.

Mäletate, Gennadi, kui me üheskoos Jelabugas Marina Tsvetajeva haul käisime, leidsime seal luuletuse, mille oli kirjutanud nooruke Nadja Tšapkina. Ta elab siin, Tšelnõs. Õpib vist kirjandusinstituudis. Praegu töötab ajalehe «Kamskije Zori» toimetuses. Kirjutab diplomitööd, raamatut KamAZ-ist. 7. novembril 1973 aga käis meil luuletaja Jevgeni S. Moskvast. Ta tuli Nadjale külla. Mina olin siis haige, aga vedasin end ikkagi nende poole. Istusime ja ajasime juttu. Nema teadsid, et olen leedulanna ja laulan «Assolis». Hakkasid peale käima: «Laula meile leedu laulu!» Mul aga polnud häält. Kähisesin ainult, nina vesine peas... Võtsin siiski lauluotsa üles. Naljakas tagantjärele mõelda. Neile aga meeldis. Istusime kella kaheni öösel. Luuletaja hakkas peaaegu iga päev meil käima, muudkui tahtis minuga juttu ajada. Rääkis ja rääkis. Lõpuks ütles:

«Ära kutsu mind Jevgeni Mihhailovitšiks, vaid lihtsalt Ženjaks!»

«No kuidas ma teid Ženjaks saan kutsuda? Piinlik.»

«Kutsu Ženjaks ja ütle mulle sina!»

«Olgu pealegi!» olin nõus. «Ženja, ära enam minu juurde tule. Mis sa kogu aeg istud ja kuulad, suu ammuli?»

Tüdrukud hakkasid mind juba tögama: «Ta on sinusse armunud, usu!» Kolm korda panin tema eest plehku. Lõpuks ta sõitis ära. Hiljem kirjutas mulle Moskvast. Kuid ma ei teadnud, et ta oli enne ärasõitu Juri Titoviga kohtunud ja talle minust ning pesulast rääkinud. Ta ju kirjutas siin isegi luuletuse «Ballaad pesunaisest Nijolest». Noh, Titov on meil tuntud ja autoriteetne mees. Oli ehituse esimene komsomol-organisator, nüüd on «Kamgesenergostroi» parteikomitee sekretäri asetäitja. Titov kutsus mu välja. Arvasin, et küllap ühiselamu pärast. Tema aga oli juba mootoritihase kaadriosakonnaga kokku leppinud, kuid ei rääkinud sellest sõnagi ja küsis lihtsalt:

«Kas pesunaise töö sind ära ei tüüta?»

«Muidugi tüütab,» vastasin. «Mis töö see on. Mul on isegi häbi koju kirjutada.»

Selle peale ta ütles:

«Säh võta ankeet ja täida ära. Saad KamAZ-is koha. Esialgu töötad, siis aga saadetakse sind õppima.»

Täitsin valgukiirusel ankeedi ja läksin kaadriosakonda. Seal öeldi:

«Minge energiatsehhi ülema juurde. Kui tema teid võtab, siis võtab.»

Järgmisel päeval läksin sinna. See oli laupäev. Meil on siin ju ainult pühapäeviti puhkepäev. Lund oli muidugi tohu-tult! Trammid veel ei käinud. Ja ma läksin Uuslinmast jalgsi. Võttis aega, enne kui

kohale jõudsin. Olin lausa kangeks külmunud! Peale selle tegin veel oma kahekilomeetrise ringi, enne kui need vagunid üles leidsin, kus kõik tsehhikontorid paiknesid. Astusin sisse ja nägin viit lauda. Ühe taga istus kõhukas onkel. Musta peaga. Juustes pisut halli. Väga sümpaatne! Tema osutuski tsehhiülem F-ks. Teise laua taga istus samuti lüheldast kasvu kõhn mehike, pealtnäha noor, kuid pea täiesti hall. Tsehhiülema asetäitja Moljarov. Peale nende oli toas masinakirjutaja. Ja püsti seisis keegi noormees. Juteldi temaga. See oli Valera Balõkov, kes nüüd on meie brigaadis. Tema tahtis ka siia tööle tulla. Ülem minuga pikalt rääkima ei hakanudki. Ütles kohe:

«Mina naise ei võta, neid mul tarvis ei ole!»

Vaat kus lops! Ma ei saanud sõnagi suust. Keerasin vaikides kannapealt ringi ja tegin minekut. Endal silmad vett täis! Sain vagunist välja, sealsamas aga hõikas Moljarov mind tagasi ja sõnas:

«Kuulge, näidake oma käekirja. Nõndaks. Kes te rahvuselt olete?»

Hakkas mulle küsimusi esitama. Siis lausus:

«Olgu peale. Võite minna...»

Mul läks jälle meel kurvaks. Tema aga jätkas:

«Tulete esmaspäeval tööle. See vaba laud on teie oma.»

Puhh! Astusin välja, seal aga ootas mind Valera!

Tulin esimest päeva tööle. Tsehhiülem uuris mind pealaest jalatalani. Üldse vahtis ta mind kogu aeg, kord aga, kui olin juba mõnda aega töötanud, küsis:

«Mis oleks, kui me sinuga restorani läheksime? On sul midagi selle vastu?»

«On küll, Vladimir Nikolajevitš,» vastasin, «teiega ei tule ma kuhugi.»

«Miks siis nõnda?»

«Sellepärast, et esiteks te olete abielus, teiseks, te olete juba vana ja kolmandaks pole mul mingit tahtmist teiega restorani minna.»

Tegelikult pole ta nii vana midagi. Neljakümne ringis. Ütlesin seda lihtsalt selleks, et ta mind rahule jätaks.

Kord viskas ta vembu sisse. Pidime parajasti DND-sse valvesse minema. Teate, mis DND on? Добровольная Народная Дружина — vabatahtlik rahvamalev. Meie tsehhi kord oli valves olla. Läksime kõik. Ülem ja Moljarov ka. Astusime ühte ühiselamusse, kus elas, nagu hiljem selgus, ülem ise. Tal oli seal tuba. Mina seda ei teadnud, tema aga ütles:

«Astume siia sisse ja vaatame, missugune kord siin valitseb.»

Mina läksin tema järel ega märganudki, et majja astusime ainult meie kahekesi. Tema viis mind oma tuppa ja ütles:

«Näed, Neljake, kuidas ma elan. Ha-ha-haa! Mida sa juua tahad?»

«No muidugi elate uhkelt,» ütlesin. «Ülemuste asi! Aga kas me nüüd tulime teile külla või korda kontrollima?»

Tema vastu:

«Mis jutt see on? Mina tahan, et sa minuga väheke istuksid.»

Sain vihaseks:

«Ei, Vladimir Nikolajevitš, nii see asi ei lähe. Läki õue, püüame teised kinni, enne kui nad silmapiirilt kaovad.»

Läksimegi. Jooksime isegi võidu. Ta on hea jalgpallur ja jookseb

suurepäraselt. Tee peal kohtas ta Kornihhi, meie peaenergeetikut, ja jäi temaga juttu ajama. Kornihh aga vaatas mind kole kahtlase näoga!

Siis võttis F. ennast töölt lahti. Päriselt. Ta oli tulnud Togliattist, naine aga jäänudki sinna. Käib seal kusagil tööl. Ja on mehe peale hirmus armukade. F. on ju sihuke naistekütt. Ta teab, et on ilus mees, ja tegutseb seepärast julgelt.

Mind vormistati remondilukksepaks, aga töötasin normeerijana, tabelipidajana. Kuid kontoris ei edenenu mul asjad kuigi hästi. Algu- ses eksisin asjatundmatusest, pärast lihtsalt igavusest. Eksida aga võib väga kergesti. Näiteks loendad tööpäevi, ühe, teise, kolmanda omi, inimesi aga on sada nelikümmend! Ühest tabelist teise kirjutades lipsabki viga sisse. Siis muudkui istu ja tee ümber. Oi! Aga pähe ei saanud ma peaaegu kunagi. Ei tea, miks. Küllap vist sellepärast, et ma teen kõike naljaga pooleks.

Siis aga juhtus vaat mis. Üks tööline töötas puhkepäeval ja sai selle eest vabu päevi. Mina aga ei võtnud meistritl õiendit, et mehele on vabu päevi antud. Ülemus sai kurjaks:

«Mis tabelipidaja sa oled! Sa pole mingi tabelipidaja, vaid tont teab kes!»

Mina läksin kah ägedaks:

«Viige mind brigaadi üle. Kellena te mind tööle võtsite? Lukksepana? Siis hakkangi lukksepa. Kas või esimese kategooria lukksepa. Peaasi, et tsehhi!»

Olin ju kogu aeg tsehhi tööle kippunud ja maad kuulunud. Kõrgepingemeeste juures küsisin kord meister Tšekulajevilt:

«Venjamin... kas võtate mind enda juurde?»

«Miks ei võta, võtame küll. Elektrikuks. Hakkad elektriplikaks!» Ise naerab.

Madalpingemeeste meistrit Pirogovi palusin samuti:

«Vitja, võta mind oma jaoskonda.»

Tema küsis:

«Poisid, kas võtame?»

«Võ-ta-me!» vastati kooris. Pilkasid muidugi.

Siis läksin tööstusventilatsiooni jaoskonna ülema Juri Loginovi juurde.

«Juri Vassiljevitiš, võta mind enda juurde.»

«Tule aga tule. Sa oled ikkagi meie lukksepp. Ma panen sind Kaštšenko brigaadi kirja. Kaštšenko Serjoža on tubli poiss. Tunneb ise asja ja õpetab sindki.»

Mul oli juba tollal Serjožast ja poistest, kes temaga töötasid, oma arvamus kujunenud. Ma olin ju tabelipidaja, pidin kõiki tundma. Nad meeldisid mulle väga. Arukad poisid, rahulikud, lõbusad ja väga asjalikud.

Ja viidigi mind Kaštšenko brigaadi...

AUTOR

Kaks päeva pärast seda, kui me Nijolega tutvusime ja ta mulle oma KamAZ-i epopöad jutustama hakkas, läksime Ruškisega kahekesi neid eesti poisse otsima, kes saabusid Naberežnõje Tšelnsõsse 1974. a. veeb-

ruaris. Ruškis oli juba oma esimesel külaskäigul välja selgitanud, et nad töötavad veepuhastusjaama ehitusel, väga vastutusrikkal objektil, mille valmimiseta ei saa tehaseid käiku lasta. Ta sai ka teada nende nimed, kuid kohtuda ja vestelda tal tookord ei õnnestunud.

Veepuhastusjaam asub kõige kaugemal, KamAZ-i kompleksi viimastest tehastest mitu kilomeetrit eemal. Sellegi territoorium pole väike. Ja töö käis siin täie hooga. Pärast pikki otsinguid ja lõputuid järelepärimisi ronis mingist tunnelist välja pikka kasvu, punase habemega, mere-röövli moodi noormees, ehitajakiiver peas. Ruts Braun. Ta oli üpris üllatunud, kui teda eesti keeles kõnetasin. Aga pikemalt rääkida polnud tal aega. Betoon seismist ei salli. Leppisime kokku, et tuleme peatselt tema juurde ühiselamusse. Ta andis meile oma aadressi ja tähendas, et peaaegu kõik kevadel tulnud eesti poisid elavad seal.

Sõit veepuhastusjaama võttis vähem aega, kui olime arvanud, ja tagasiteel otsustasime mootritehasesse sisse põigata, et otsida üles brigaad, kus töötab Nijole, heita pilk paljukiidetud Serjožale, ühtlasi aga järele pärida, kuidas Nijolel töö läheb, ja vaadata, kuidas sobib meestest koosneva tööstusventilatsiooni-lukkseppade kollektiiviga kuldjuukseline «eksperimentaalnaine», kellel on leedu mehenimi. Ausalt öeldes suhtusime tema jutusse pisut skeptiliselt, ehkki olime juba jõudnud veenduda, et ühiselamus on jäme ots tõesti tema peos ja autoriteedist tal puudust ei tule, kuigi seal elab temast palju vanemaid naisi, kellel on niihästi elukogemusi kui ka teadmisi rohkem. Aga üks asi on majandus-olmeprobleemid, massiline kultuuritöö ja kõrge moraali hoidmine naiste ühiselamus, olgu või eeskujulikus, teine asi aga tehas, pealegi niisugune, kus kollektiiv alles hakkab kujunema.

Kaama Autotehase ehitustööde tõelist ulatust mõistad lõplikult siis, kui kõnnid ehitatavate korpuste vahel ja otsid mõnda inimest. Mootritehase korpus ehk diislitehas, nagu seda siin nimetatakse, on kompleksi suuremaid — tema pikkus on 1100 meetrit ja laius 700 meetrit. Eialgu oli ta pikkus küll 900 meetrit. 1973. aasta lõpuks sai korpus täielikult valmis. Et KamAZ-i ehitamine käib rööbiti projekteerimistöödega, selgus 1974. aasta algul, et korpus peaks olema pikem. Seepärast lõhuti 1974. aasta kevadel üks otsasein maha ning pikendati korpust veel 200 meetri võrra. Meie saabumise ajaks lõpetasid ehitajad juba korpuse «saali» juurdeehituse viimaste metallsammaste paigaldamist ning asusid pööninguosas monterima ja paigaldama tohutuid, kuuekümmetonniseid plokkke. Ette rutates ütlen, et meie ärasõiduks olid kõik seinad juba tervenisti paneelidega kaetud ning katus peaaegu peal. Seetõttu õnnestus meil näha ehituse eri staadiume: korpuse ühes otsas pandi puhtaid põrandaid ja valmistuti seadmete monterimiseks, teine ots aga nägi välja nõnda, nagu kõik korpused kaks aastat tagasi, millal ehitus I. Donskaja sõnade järgi oli väliselt kõige efektssem.

Diislitehase tohtus korpusekarbis näivad mürisevad traktorid, skreeperid ja ekskavaatorid tillukesed, sambad, mis katust ja mitmeid rippkonstruktsioone kannavad, asuvad üksteisest üsna kaugel, kuid neid on siin terve mets. Selles «metsas» ekseldes leidsime väikese «sise-õue» — metallkilpidega piiratud ruumi nelja samba vahel: siin paiknesid jaoskondade klaaskontorid ja energiatsehhi juhtkonna «apartemendid». Siinsamas olid metallist riidekapid, kus töölised hoiavad oma

GENNADI MURAVIN

rõivaid ja isiklikke asju. Kõrval võis näha mitut tööpinki, töölaudu, hõõvelpinke, keevitusaparaate, kaht elektrikäru, kantavaid pesulaudu... «Õue» nurgas oli leitud koht pingpongilauale, mille ümber oli veel piisavalt vaba ruumi. Ma ei kasuta minevikuvormi mitte sellepärast, et nüüd seda kõike enam ei ole, vaid sellepärast, et paik, kus tsehhiteenistused asusid, oli ajutine.

Juhusliku kokkusattumuse tõttu oli esimene ja ainus mees, keda me jaoskonna kontoris kohtasime, Juri Loginov, kes täitis tööstusventilatsiooni jaoskonna ülema kohuseid. Temast olin juba Nijole käest kuulnud.

Kui ütlesime, mis meid siia tõi, lausus Juri Vassiljevits Nijole kohta sooje sõnu.

«Arukas tüdruk. Ta tuli ju meile alles hiljuti, kuid on väga püüdlik ja nüüdseks juba tõeline tööstusventilatsiooni-lukksepp. Teadmisi on tal palju. Tabab otse lennult. Serjoža teeb tast inimese.»

Serjoža kohta aga ütles:

«Esrindlik tööline! Ametlikult polegi Kaštšenko brigadir, sest brigadiriks määramise käskkirja pole tehtud, aga poisid valisid ta käsutajaks ise. Tal on kuues kategooria. Konditsioneerimisest teab kõike, mida inimene teada võib. Annab igale insenerile selles asjas mitu silma ette. Kaštšenko on siin 1973. aasta augustist. Möödunud sügisel laskis ta tehasesse sooja sisse. Meie konditsionaatorid ei anna mitte üksnes värsket puhast õhku, vaid ka kütavad...»

Brigaadki on Serjožal tubli. Nendele kuulub konditsionaatorite montaažijärgne kontroll, hooldamine ja puuduste kõrvaldamine. Praegu on neil käsil väga mahukas ja aeganõudev töö: vahetavad kaheksandas kambris pehmeid vahelikke...»

Ma tahtsin minna vaatama, kuidas nad töötavad.

«Ega te seal midagi näe,» sõnas Juri Vassiljevits. «Nad töötavad kambri sees. Aga minna võib sellegipoolest, nagunii on mul sinna asja. See pole kaugel.»

Väljusime kontorist ja teel seletas Juri Vassiljevits, et üks säärane kamber puhastab, niisutab, soojendab (või jahutab) ja pumpab tunnis 250 000 kuupmeetrit õhku ning et tehase korpuse seatakse üles 65 säära-
kast kambrit. Kamber osutus tohutuks, kahekorruselise maja kõrguseks metallruumiks. Kambrist tulevas õhutorus võiksid kõrvuti sõita kaks «Ladat».

Kambri kõrval ja selle sees oli vaikne. Loginov pistis pea mingi ukse vahelt sisse ja hüüdis: «Kaštšenko!», kuid keegi ei vastanud. Tegime tiiru ümber kambri. Nägime viietonnist roomikkraanat, kuid mitte ühtki elavat hinge.

Jaoskonna ülem jäi murelikult vait, vaatas siis kella ja ütles rõõmsaks muutudes:

«No muidugi. Nad läksid juba lõunale. Kuidas ma seda kohe ei taibanud.»

Loginov soovitas tagasi minna ja oodata jaoskonna kontori juures, kuhu poisid lõunavaheajal tulevad lauatennist mängima. Lõunastamiseks ei kulu neil üle 15—20 minuti.

Oodates vaatasime üle kogu «siseõue». Ühes nurgas rippus tsehhi autahvel ja teadete tahvel.

Suurel paberilehel seisis vägevas plakatkirjas:

«TÄHELEPANUKS KÕIGILE,

kes on järeelmaksuga tellinud ajalehti ja ajakirju 1975. aastaks. Raha hakatakse palgast kinni pidama novembris.»

Siinsamas rippus masinal kirjutatud tekstiga leheke.

«ЭЦИ и ОГЭ töötajail, kes seisavad BKP ja BKC nimekirjades, esitada oma dokumendid tsehhikomiteesse kõige lähemal ajal!» Järgnes dokumentide loetelu.

Siin mõtlesin juba mitmendat korda, et KamAZ-i tulnukaile tuleks välja anda eriline teatmik. Alles tubli nädal aega pärast Naberežnoje Tšelnõsse saabumist hakkad tasapisi mõistma, mida tähendavad kõik need ПИЗ, ЗЯБ, ВСИ, ДСК, АЗС, ЭЦИ, ОГЭ, ВКП, ВКС jm., enne seda aga tundub, et kõik ümberringi räägivad mingit tundmatut keelt.

Seda, mida otsisime, nägime aga autahvilil. Seal ilutses pealdise «Meie parimad» all väike tulp nimedega, ja Kaštšenko oma oli üks esimesi. Samas rippus valge vatmanpaberi leht, kuhu oli punase guašiga maalitud tsehhiaktiivi nimekiri, ja jälle sattusime Kaštšenko nimele. Selgus, et ta on komsomoliorganisatsiooni sekretäri asetäitja. Ja sel ajal, kui me kaheksandas kambri brigaadi otsimas käisime, oli jaoskonna kontori uksele ilmunud kuulutus:

«Tähelepanu!

Energiatsehhis toimub ЭЦИ lahtine parteikoosolek.

Päevakord:

1. S. Kaštšenko vastuvõtmine NLKP liikmekandidaadiks.
2. Küttesüsteemi lülitumise ettevalmistuste käigust.
3. Administratsiooni majandustegevuse kontrollkomisjoni kinnitamine.
Parteibüroo.»

Kaštšenko... Kaštšenko... Kaštšenko... Me polnud veel jõudnud Nijole vaimustuse ootamatust ametlikust kinnitusest toibuda, kui platsile ilmus neiu ise, türp seljas, põskedel ja ninal tolmu- või nõejäljed. Mind nähes ta punastas, naeratas häbelikult, kuid rahunes otsemaid, ajas selja sirgeks, astus ligi ja tervitas nagu vana tuttavat. Ma ütlesin, et tulime tema Serjoža Kaštšenkoga tutvuma.

«Mispärast minu omaga? Ta on meie oma. Poisid tulevad kohe.»

Ja samas ilmusid ta selja taha «seitse vaprat». (Kaheksandat noormeest tol päeval töö ei olnud, ta oli läinud baasi tööriistu vastu võtma.) Noormehed olid kõik erinevalt riides ja erinevat kasvu. Serjoža oli neist kõige pikem ning kandis ainsana ehitajakiivrit. Saime tuttavaks ja ma püüdsin poisse rääkima panna, kuid mõne lause järel oli selge, et tõelist jutuajamist ei tule — neil oli ilmselt tarvis esmalt minuga harjuda. Seepärast jätsime poisid pingpongi mängima ja läksime Nijole juhatusel tehas vaatama. Ta osutus väga tubliks giidiks, tema jutust saime kiiresti ülevaate, kuidas hakkab seestpoolt välja nägema töötav tehas — automaatliinid, konveierid, allmaatunnelid jalakäijatele ja kaubaveokitele... Ometi lamasid saadud seadmed sel hetkel mootoritehase hiiglakorpuses alles kastide sees päratas virnas — monteeritud olid ainult

GENNADI MURAVIN

energiaseadmed, käis põrandate panek ning lõpetati tööstusventilatsiooni montaaži. Ühtlasi jutustas Nijole meile brigaadi poistest.

«Ljoša Djatškov, see jässakas, kellel on soni peas ja vene särk seljas — ta ei viska minema ühtki polti ega nõõrijuppi. Aina kordab: «Kulaku majapidamises ei ole midagi ülearu.» Teine, pikem, on «vürst Boriss». Hakkasime teda naljapärast niiviisi hüüdma. Borja Šakimordanov. Enda kohta ütleb ta: «Mina olen Murlõndiast, Votjakistani igiroheliste tomatite maalt.»»

«Kustkohast?» ei saanud Ruškis aru.

«Mordvast,» selgitas Nijole. «Tolik aga on meil Iževskist — vihmade ja mootorrataste pealinnast. Ljoša on kohalik. Ta käis väeteenistuses ära ja tuli siia tagasi. Ivan on Rostovist. Valerat pole te veel näinud. Õpib spordiinstituudis. Jalgpall on ta õige element. Anatoli armastab meil kangesti raamatuid, lausa neelab neid. Niipea kui on vaba hetk, istub raamatu taha. Ühesõnaga, raamatukoi...»

Järsku jäi ta vait ja osutas ekskavaatorile, mis oli kohaldatud pinna rammimiseks. Ekskavaator oli erekollane ja sellele olid õlivärviga maalitud lilled!

«Siin töötavad mu sõbrad. Ma tunnen nende rammimismasina juba kaugelt ära. Miška võttis mult postkaardi ja joonistas sealt masinale lilled!» ütles Nijole uhkelt. Kohe jätkas ta aga juttu brigaadist. «Nad küsivad mult kogu aeg: «Nelja, millal sa ometi mehele lähed? Nelja, kas sa meid pulma ka kutsud?»»

«Noh, ja millal sa siis mehele lähed?» küsime Ruškisega ühest suust.

«Mehele ei kavatse ma esialgu veel minna!» vastab Nijole resoluutselt.

«Miks?» küsime jälle.

«Niisama...» vastab ta häbelikult. «Ei pea tarvilikuks. Te ju nägite, tol õhtul üks peigmees käis meil kannul.»

«Noh, too oli abielus. Aga kui oleks vallaline olnud?»

«Teate, ma ei armasta niisuguseid jõhkraid tüüpe, nagu siin... Kõik tublid poisid on juba abielus. Halbu aga ei võta keegi, pean siis mina neid võtma, mis? Meil brigaadis on kõik poisid abielus, tublid poisid, kellega võib lihtsalt sõber olla. Mulle meeldib meeste sõprus. Mul pole ju sõbratare peaaegu üldse. Kas teate, kuidas Serjoža abiellus? Nagu filmis!»

Serjoža Kaštšenko naisevõtulugu me sedapuhku ei kuulnudki — lõunavaheaeg sai otsa ja me pöördusime platsile tagasi. Ja kukkus välja nõnda, et ülejäänud pool vahetust töötasin Kaštšenko brigaadiga ventilatsioonikambris. Minust muidugi poistele suuremat abi ei olnud. Seevastu harjusid nad minuga kiiresti ja rääkisid oma tööst, mina aga nägin neid tegutsemas. Nad töötasid kiiresti, rahulikult ja kooskõlastatult, tegid kõike korralikult ja täpselt — endale, nagu Serjoža ütles. Omavahel rääkisid nad vaikselt, isegi siis, kui nad vaidlesid, kuidas midagi paremini teha. Vandumist ei kuulnud ma kordagi. Painduv Nijole rippus kambri välisseinal 5—6 meetri kõrgusel maast ning topis avadesse polte, mis vahetükke kinni hoidsid, kambri aga lamas viienda kategooria kõrgmonteerija Ivan otsekui tsirkuseartist viie sentimeetri laiusel kambrierval ja keeras poldidele mutreid otsa. Teised tõmbasid presentu peale, hoidsid paigal koletu pikki ja raskeid metall-

latte, kuni neid kinnitati, ja kontrollisid isolatsiooni. See kamber oli juba ühe hooaja töötanud ja nüüd kõrvaldasid poisid selle aja jooksul ilmnunud defektid.

Senikaua kui me kambris töötasime, ei küsinud ma Serjožalt ta elu kohta peaaegu midagi, sest olin otsustanud parteikoosolekul ära käia ning teadsin, et seal tuleb tal kindlasti oma eluloost rääkida.

... Kui vahetus lõppes, tõmbasid tööliselised «siseõues» tööpinkidele suured plastikaatkatted peale, et need ei tolmuks — käivad ju korpusel ehitus- ning mullatööd ja öö jooksul sadestub tolm paksu kihina.

Klaasseintega kontoriruumis olid umbes kahekümnel ruutmeetril koos energiasehhi parteiorganisatsiooni liikmed ja ka parteituid tööliselised. Rahvast oli kontor tulvil. Koosolek algas. Koosolek nagu koosolek ikka. Arutati, keda juhatajaks valida, keda protokollima panna. Kinnitati päevakord...

Avaldus oli Sergeil lakooniline:

«Palun mind võtta NLKP liikmekandidaadiks. Partei põhikirja ja programmiga olen tutvunud. Tunnustan täielikult.»

Sergei seisis rahulikult, nii pikk kui ta oli, mustad juuksed, mustad kulmud. Don Quijote ahas kõhn nägu. Suured pruunid lähestikku asetsevad silmad pikkade tihedate ripsmetega. Ilus suu, täidlased huuled, mille varjust naeratamisel paljastusid suured valged hambad. Ta naeratas häbelikult ja ootas kannatlikult, mida koosolek otsustab, kas ta peab ka oma elulugu jutustama. Lõpuks keegi ütles:

«Las jutustab. Nii on ette nähtud.»

Ja ma kuulsin positiivse kangelase elulugu.

«Sündinud olen 1950. aastal. 15. septembril. Isa oli diiselvehuri juht. Elasime Poloti linnas, Zaporozje oblasti rajoonikeskuses. Seal oli vanaemal oma maja, neli tuba. Kenake aed. Peale selle on mul õde Nataša. Töötab Zaporozjes, ateljees. Juurdelõikaja. Pärast kooli lõpetamist astusin Donetski polütehnilisse instituuti, kuid õppisin ainult kaks aastat ning läksin Donetski kummi- ja keemiatoodete tehasesse tööle. Kutsuti sõjaväkke. Teenisin oma aja ära. Pöördusin samasse tehasesse tagasi. Õige varsti läksin üle energiamasinatehasesse sulatusahjutööliseks, sealt aga Donetski metallurgiatehasesse. Seal must saigi tööstusventilatsiooni-lukksepp.

Abiellusin Donetskis. Naise nimi on Valja. Ta on kahekümne kahe aastane. Tütar Nataša on aasta ja üheksa kuune.

ÜLKNÜ liige 1964. aastast. Koolis olin büroo liige.

Ongi kõik.»

Keegi küsis peaaegu ähvardavalt:

«Miks sa instituudi pooleli jätsid?»

Serjoža vastas väga tõsiselt:

«Rumalast peast.»

Kõik jäid vait ja Serjoža lisis:

«Võimaluse korral astun tänavu Kaasani lennundusinstituudi masinaehitusteaduskonna õhtusesse osakonda.»

Ta vastas veel paarile-kolmele küsimusele NLKP programmi ja põhikirja kohta, ning siis sai sõna üks soovitajaid, tsehhiülema asetäitja Vitali Moljarov. Seesama Moljarov, kes Nijole tööle võttis. Ta tegi samuti lühidalt:

GENNADI MURAVIN

«Tunnen Kaštšenko 1973. aasta augustist. Ta on ennast näidanud üksnes heast küljest. Soojuse sisselaskmisel juhtis üht vahetust. Teda on ära märgitud tehase direktori käskkirjades. Autasustatud tehase aukirjaga ja rahalise preemiaga. Mõjutab positiivselt seltsimehi...»

Nende sõnade juures hakkasid koosolijad heakskiitvalt sumisema, Kaštšenko brigaadi poisid isegi plaksutasid.

Teine soovitaja, peaenergeetiku asetäitja, tegi veelgi napimalt:

«Tunnen Sergei Grigorjevitši aasta aega. Minu meelest eeskujulik tööline. Täidab ühiskondlikke kohustusi. Niihästi alatise kui ka jooksvaid pisikohustusi. Kaštšenko tunnevad kõik. Erilisi soovitusi ei vaja.»

Seda seisukohta jagasid üksmeelselt kõik kohalviibivad kommunistid.

Mulle ei piisanud sellest, mida Kaštšenko ise ja soovitajad rääkisid. Mind huvitasid üksikasjad: lapsepõlv, abiellumine, miks ja kuidas ta Naberežnõje Tšelnõsse sattus, mida teeb pärast tööd, kodus, perekonnaringis, mida armastab ja harrastab...

Ja mul vedas, sest nendele küsimustele ei vastanud mitte üksnes Serjoža naine Valja, vaid ka tema ema, Galina Makarovna, kes oli sõitnud vaatama, kuidas «lapsed» elavad, ja kaasa viima lapselast seniks, kuni noored saavad endale korteri ja Natašale lasteaias koha.

Nataša, nukunäoga tüdrukuke valges palitus ja punastes sukkpüksites, jalutas parajasti vanaemaga maja ees, kui me tema isale külla läksime. Sellest, kuidas Serjoža ema tervitas, kuidas ta mind esitles, võis aru saada, et ema ja poeg on ka suured sõbrad. Tütart ta kätele ei võtnud, ehkki too teda palus, sest Natašal oli seljas lumivalge palitu, meie aga olime pärast vahetust otse tehasesst tulnud.

Nüüd, millal lugeja seda reportaazi loeb, pole Kaštšenko perekonna elamistingimused kindlasti enam sellised nagu 1974. a. oktoobris. Tollal oli Serjoža korterijärjekorra number küll alles 1767, Tšelnõs aga ehitatakse teadupärast kiiresti. Ent siinkohal luban endale rääkida olevikus, nii nagu ma kõik selle Tšelnõs võõrastemajas «Kaama» kirja panin.

Valja ja Serjoža elavad ühiselamus, kus Valja töötab valvurina. Ühiselamute valvuritel, koristajatel, kasvatajatel ja komandantidel on Naberežnõje Tšelnõs õigus elada perekonniti ühiselamuis. Ent peale Kaštšenko elab selles kolmetoalises korteris veel kolm perekonda. Siin on kuus last — kolm koolilast ja kolm koolieelikut, kelleni lasteaiajärjekord pole jõudnud. Suures toas elab koos Kaštšenkoga veel üks perekond: mees, naine ja laps. Elavad üksmeelselt. Ja muud võimalust polegi. Kõik saavad aru, et selline kooselu on ajutine nähtus, ning püüavad üksteise närve säästa.

Galina Makarovna mõistagi oli niisugust elamist nähes pettunud. Sellal kui Valja ja Serjoža köögis askeldasid, ütles ta mulle usaldavalt:

«Elavad nagu vaksalis, ainult selle vahega, et miilits ei aja minema!»

Muidu aga oli ta pojaga rahul: too ei olnud lapsest peale kunagi kakelnud, oli alati olnud rahulik, mõistlik, majapidamistöodel abiks. Ta aitab Valjalgi tihtilugu koristada, triikida ja pesta. Ja boršigi oskab keeta. Ukraina borši. Nii nagu kord ja kohus.

«Ma sean teda kõiges oma mehele eeskujuks,» ütleb naabrinaine, kes toas meie juttu pealt kuulis.

«Ta armastab oma Valjat väga. Ja tütart ka,» räägib Galina Makarovna uhkusega. «Valja käib ju siin koolis, üheteistkümnendas klassis.

Küpsustunnistust on vaja. Nii et neli öhtut nädalas istub Natašaga Serjoža. Mina sõidan homme ära ja võtan lapselapse kaasa. Siis läheb neil kergemaks ja Valja saab Teenuste Majja tööle minna...»

Meie jutuaajamine kulgeb muusika saatel: korrus kõrgemal asuvas korteris õpib keegi visalt bajaani mängima.

Sellal tuleb minu nimekaim, Gennadi, Kaštšenko toanaaber, seesama, kellele naine Serjožat eeskujuks seab, ja toob Natašale kingituse — suveniirnuku «Tatarlanna pulmarüüs». Seni kui me juttu ajame, uurib Nataša voodil istudes hoolega nukku ja selle rõivaid, seejärel aga võtab nukul kinga jalast ja püüab endale jalga toppida. Me kõik puhkeme naerma. Naeru peale jooksevad kokku ülejäänud korterielanikud, kes parajasti kodus juhtuvad olema, ja kui kuulevad, milles asi seisab, naeravad samuti. Onu Gena selgitab Natašale, et ta peab selle nuku Ukrainasse viima ja kõigile näitama. Nataša paneb nukule kuulekalt kinga jalga. Keegi naabrinaine aga kuulutab:

«Niisugust kuldset last ei leia te kogu KamAZ-ist!»

Temaga ei hakka keegi vaidlema. Muiates lähevad kõik laiali.

Me ajame veel juttu, aga mitte kaua. Homme sõidab Galina Makarovna lapselapsega minema: tal on vaja asjad kokku panna ning poja ja miniaga paljustki rääkida. Huvastijätul Valja õnneks ütleb:

«Kui vanaema ja Nataša ära sõidavad, tulge meile.»

Mõne päeva pärast jutustavad Valja ja Serjoža sellesamas toas mulle oma loo.

Valja: «Istusin Guljai Polje ligidal bussi. See juhtus pühapäeva öhtul. Pöördusin koju Donetskisse, töötasin seal Volodarski-nimelises õmblusvabrikus nõelujana. Parandasin defekte. Kunstiline nõelumine.»

Serjoža: «Mina aga istusin sellesesamasse bussi 12 kilomeetrit varem. Tulin samuti ema juurest. Töötasin tookord metallurgiatehases. See oli 1972. aastal. Bussis istusime peaaegu kogu tee kõrvuti, kuid ei tutvunud...»

Valja: «Me tutvusime alles Donetskis, kui olime kohale jõudnud. Kott oli mul raske, Serjoža aga aitas mul seda kohale tassida.»

Serjoža: «Aga teisel päeval viisin juba oma asjad tema poole.»

Valja: «Ma olin ainult hirmul, kuidas Serjoža vanemad mind vastu võtavad. Aga kui Serjoža mind nendega tutvustas, olid nad mu vastu väga kenad.»

S.: «Korteri üürisime Donetskis. Ühekorruselises puumajas. Tuba oli vilets, vesi õues...»

«Mina kavatsesin seal sünnitada,» katkestas teda Valja ja puhkes naerma. «Mis parata! Kui oodata, millal tingimused luuakse, läheb liialt palju aega. Näe, naabrinna sünnitas siin ühiselamus, meie korteris, ja polnud viga midagi. Pärast Nataša sündimist viis Serjoža ema meid enda poole. Seal elasime kuu aega. Siis tuli Serjoža ja ütles: aitab, sõidame koju.»

S.: «Üksiolemine tüütas hirmsasti ära. Üürisime teise, parema toa. Maksime perenaisele 30 rubla ja abistasime aiatöös. Donetskis on korteritega raske. Sõitsin Zaporozjesse, et seal kanda kinnitada. Ühes kohas pakuti huvitavat tööd, kuid ilma perekonnata. Kui Zaporozjes oleks olnud lootust kas või viie aasta pärast korterit saada, oleksime

jäänud. Töö juures kuulsin KamAZ-ist, keegi oli sealt puhkusele tulnud...»

V.: «Pidasime nõu ja otsustasime, et tema peab sõitma. Mina võtsin vabrikust lõpparve. Serjoža viis mu oma ema juurde ja sõitis nädala pärast minema.»

S.: «Saabusin siia augustis 1973. Esmalt läksin automonteerimistehasesse. Seal öeldi, et minu elukutsega mehi pole vaja. Tahtsin juba remondilukksepaks hakata, kuid siis oleks tulnud natuke ümber õppida. Läksin remondi- ja tööriistatehasesse, aga... Mul oli kuues kategooria, ent nemad olid nõus mind vormistama ainult kolmanda kategooria lukksepaks. Kuid selle tehase tööstusventilatsiooni-lukksepad soovitasid mul minna raamipressimistehasesse. Läksin sinna, seal oli kõik risti-rästi üles kaevatud, vaguneid aga ilmatu hulk. Ei leidnudki seda vagunit, kus meister istus, ja pöördusin GES-i asulasse tagasi. Läksin mootoritehase kaadriosakonda ja sain juba kolmandal päeval viienda kategooria töö. See oli 23. augustil 1973. Korpuse metallkarkass oli püsti, kuid kahelt poolt paneelidega katmata. Meid oli kõigest kaks elektrikut, sanitaartechnik ja mina. Me abistasime ka monteerijaid ja tegelesime revideerimisega... Varsti hakkas rahvast rohkem kokku tulema, siis algas kütmişooaeg ja tehasesse tuli soojus sisse lasta. Mind määrati käskkirjaga vahetusevanemaks. Tegelikult justkui brigadiriks. Selles brigaadis oli seitse inimest. Neist pole enam kedagi jäänud. Kaks meest saadeti stažeerima, ülejäänud aga läksid tööle teistesse valitsustesse. Minul hakkas siin kõik justkui ühele poole saama, ainult et igatsus kodu ja Valja järele oli suur...»

V.: «Meile aga saatis lõbusaid kirju, varjas. Ei kirjutanud, et igatseb, ise aga oli kolm korda kavatsenud avaldust kirjutada, et töölt lahti võtta ja meie juurde sõita. Seda tunnistas alles pärastpoole, kui olin juba siin.»

S.: «Kirjutasin avalduse, siis aga istusin maha ja mõtlesin järele: ei, alistuda ei tohi, tagasiteed ei ole. Muidu küsitakse: misasja sa seal käisid?»

V.: «Saime kirju ja arvasime, et siin on paradiisielu. Eks minagi igatsenud kodus kangesti tema järele. Istusin aina kodus, isegi kinno polnud tahtmist minna. Ja siis otsustasime Serjoža emaga, et pean tema juurde sõitma. Siia lendasin lennukiga. 1973. aasta detsembris. Zaporozje lennuväljal ootasime lennukit kaks päeva (mind olid saatmas vanaema, tädi ja tädimees), alles kolmandal ööl kell üksteist sain minema. Siis polnud Kaasaniski lennuilma, seal olid kolme päeva reisijad koos. Kuidagimoodi lendasin siiski Begiševosse. Öö, lumetuisk, öudne tuul, rasked kandekotid käe otsas. Ema oli igasugust kraami kaasa pannud. Lennujaam aga oli kole. Nüüd on ta valmis ehitatud, aga tollal polnud seal einelauda ega midagi. Pinkide asemel olid kastid. Oi, kuidas ma ehmusin! Mõtlesin, kuidas siis nõnda. KamAZ, aga lennuväli on sihuke urgas!

Hommikul sõitsin esimese bussiga Tšelnõsse. Ühed poisid sõitsid Uuslinna, aitasid mul teed leida ja asju kanda...»

«Nad ei teadnud, millega see võib lõppeda, kui aitad rasket kotti kanda!» tähendas Serjoža lõbusalt.

Valja naeratas ja jätkas:

«Kodus teda enam ei olnud, oli tööle läinud. Kuid mind lasti tema tuppa. See oli ühetoaline korter, nad elasid seal neljakesi. Astusin sisse ja lasksin pilgul ringi käia. Kord oli majas. Seal, kus on Serjoža, on alati kord majas... Kuu aja pärast sain naiste ühiselamusse valvurikoha. Ainult et valvur pidi seal olema väga järeleandmatu inimene. Mina aga olen vist liiga pehme. Kaks kuud hiljem sain koha siia, ajuti-selt. Nüüd aga on tarvis kool lõpetada.»

«Mida tegite eile, pühapäeval?»

V.: «Mina käisin hommikul juuksuri juures.»

S.: «Aga mina pilti tegemas. Nõuti autahvli jaoks fotot...»

V.: «Seejärel käisime turul ja ostsime mulle sinise angooravillast mütsi. Sõime lõunat ja läksime kinno. Pärast käisime toiduainete kaupluses. Me ostame alati ainult üheks korraks, sest külmutuskappi veel ei ole ja hoida pole palavaga kusagil.»

«Mis kell te magama heidate?»

«Mõnikord üsna hilja. Vaatame televiisorit. Naabrid ostsid.»

Kell seitse õhtul pidin ühe ühiselamu klubis esinema. Serjoža tuli mind saatma.

«Hommikul on raske tõusta,» kaebas mu positiivne kangeline äkit-selt.

«Aga millal sa siis tõused?»

«Kell kuus. Kodunt lähen välja kell seitse. Tehasesse lähen jalgsi. Pool tundi. Ainult suure vihma puhul sõidan bussiga. Kui aga niisama tibutab, lähen ikkagi jala. Jooksen. Üle välja, sealt on otsem ja teerada sisse tallatud. Kõva kui betoon. Meil käivad paljud jalgsi. Seni kui tehasesse jõuad, ärkad lõplikult üles...»

«Ütle, palun,» pärisin veel. «Sa ütlesid parteikoosolekul, et kavatsed instituuti astuda, aga miks just lennundusinstituuti?»

Serjoža sammus vaikides mu kõrval. Siis ütles:

«Konditsioneerimisseadmed pole just eriti keerulised. Ja tehniliselt on nad vähepakuvad. Mina aga tahaksin keerukamat ja huvitavamat tööd.»

Jätsime hüvasti.

Kuid järgmisel päeval kuulsin jälle Serjožast, sest Nijole rääkis mulle oma tehase elust, sellest, kuidas temast saab tõeline tööinimene, see aga on paljuski Kaštšenkoga seotud.

NIJOLE PABELIONISE MONOLOOG

Lukksepatööst ei teadnud ma midagi. Niisiis hakkasid nad mind õpetama. Kes? Kõik: Sergei, Ljoška, Ivan, Tolik... Kuidas nad õpetasid? Näiteks nii:

«Nelja, mine õige lattu ja too endale vasar!»

Vasara võtsin juba oma nimele.

«Mis rämpsu sa võtsid! Vasarapõhi peab olema sile. Sinu omal on vilets põhi. Ja milline vars tal veel on! Kas sa pragu näed? Korra lööd, ja ongi lõhki, laguneb peos laiali!»

Nii mind tasapisi õpetatigi.

Seejärel tõi Serjoža mulle «Remondilukksepa käsiraamatu» ja käskis:

GENNADI MURAVIN

«Loe vabal ajal läbi!»

Võtsingi selle raamatu käsile. Kohe tekkis palju küsimusi. Pärisin ühtepuhku teiste käest igasuguseid asju.

Ega ma tehasest suuremat teadnud, kui tabelipidajana töötasin. Kui brigaadi üle läksin, sain targemaks.

Hiljem korraldati meile kategooriaeksamid. Neid võeti vastu administratiiv-olmekorpuses, kus praegu ajutiselt on söökla. Kõigepealt küsiti üht noormeest. Küsimus oli «nipiga»:

«Miks me peame ventilaatorit kartma?»

Noormees lõi verest välja. Või oli midagi unustanud, istus ja vaikis. Mina näitan talle kätega ette, et pöörleb, müriseb, tekitab hirmsaid vönkeid, kõik väriseb. Vibratsioon.

Eksamineerijad küsisid:

«Aga kuidas vibratsiooni vältida?»

Tema istus, vaikis ja vahtis minu otsa.

«Noh, kuidas?»

Ma sosistasin:

«Vedrutoed. Vibratsioon kandub vähem edasi ja töö on vaiksem.»

Eksamineerijad märkasid:

«Näe, see neiu teab.»

Noh, kui neiu juba teab, siis võib kukkuda teda pinnima. Ma tahtsin kangesti, et mult konditsionaatorite kohta küsitaks! Lausa istusin ja hüpnoteiseerisin komisjoni. Ja mulle öeldi:

«Rääkige meile kambrist.»

Neid kambreid aga võin kirjeldada kust otsast tahes! Serjoža õpetas mind, jutustas kõigest. Mina küsin:

«Kas joonistan teile?»

Žigalov andis paberi ja pliiatsi.

«Joonista!»

Joonistasin kõik nagu tarvis.

«Näita, kust õhk tuleb ja kuhu läheb.»

Näitasin. Läheb esimesse, ühepoolsesse kambrisse, sealt õlifiltrisse, seejärel jaotuskambrisse, kahte kuivatuskambrisse, siis niisutuskambrisse ja sealt juba jagajasse. Lõpuks õhutorusse.

Nad olid lausa hämmastunud.

«Näe imet,» ütles üks, «see teab kõike.»

Pärast küsiti:

«Millised tööriistad teil on?»

Ma imestasin:

«Mis tööriistad? Vasar, meisel ja võtmed. Muud küll praegu tarvis ei lähe.»

«Hea küll. Aga veel?»

«Siis on veel kandelamp.»

«Ahaa! Esitasite ise endale küsimuse. Millise pingega võib konditsioneerimiskambris töötada?»

Siis tuli mulle meelde, et Serjoža otsib kogu aeg 36-vatiseid lampe. Võtsin selle aluseks ja vastasin:

«36 vatti.»

Žigalov aga vastas:

«Ei.»

Mina:

«On küll kolmkümmend kuus!»

«Kes sulle ütles?»

«Serjoža Kaštšenko ütles.»

«Noh, ja mis sellest, et Serjoža ütles?»

«Tema teab kõike. 36 vatti.»

Žigalov seletas:

«Mitte 36 vatti, vaid 12 volti.»

Mina parandasin ennast:

«Oh, muidugi kaksteist. Meil seisab veel üks trafo. Me lülitume pea-
trafo külge ja peale selle on meil veel oma trafo...»

Tema:

«Sa tead ju küll.»

36-vatine oli see kandelamp, millega me kambritesse ronime! Olin
segi ajanud...

Sain läbi.

Pühapäeval oli Borjal sünnipäev. Tegime parajasti lisatööd ja raba-
sime igauks kolme eest. Öhtul soovisime Borkale õnne, surusime käppa,
sikutasime kõrvust... Lisatöö hankimise peale on Borja meil suurim
meister. Tema lepib kokku ja meie töötame vabast ajast teise vahe-
tuse... Kord aga läksime tund aega varem — see oli juba ammu — ja
Moljarov märkas meid. Me soojustasime konditsionaatoreid. Seda pidid
tegema monteerijad, aga nad ei saanud hakkama. Moljarov märkas
meid eemalt, ent kui jõudis kambri juurde, kus me töötasime, siis peit-
sime endid ära ja üles ta meid ei leidnud. Kui ma jaoskonda läksin,
kutsus ta mu kontorisse ja hakkas pärima, kuid sai kähku aru, et mind
ta ei püüa, nagunii ei reeda ma midagi. Siis ta ütles:

«Kes teile maksab? Palju te selle eest saate?»

Mina:

«Mille eest?»

«Töö eest.»

«Meil on ju premiaalne ajapalgasüsteem. Te ju teate... Nii palju,
kui mu esimene kategooria välja veab, nii palju ka makstakse.»

Tema:

«Kaol!»

Sai muidugi aru, et siin midagi ikka on, ja pörutas mulle järgmisel
päeval:

«Sõidad kolhoosi!»

Mina vastu:

«Ei lähe läbi! Kolhoosi ma ei sõida.»

«Kui ma ütlen, et sõidad, siis sa ka sõidad!»

«Mis ma seal peale hakkan?»

«Sealauta ehitama.»

«Ei, ma pole puusepp, vaid lukksepp, mina töötan oma erialal.»

«Ära hakka vastu!»

«Vitali Stepanovitš, ärge ärrituge, närvirakud ei taastu, kolhoosi ma
ei sõida. Nõndaks.»

Ta kutsus kohale Kornihhi ja see käsutas omakorda:

«Pead sõitma!»

GENNADI MURAVIN

«Ei sõida. Pole ette nähtud. Töökoodeksis pole öeldud, et teil on õigust mind ükskõik kuhu saata. Mina pole patuoinas. Ei sõida. Uusi on küllalt, las sõidavad, mina pole enam uustulnukas!»

Nõudis siis:

«Too töökoodeks siia. Kust sa võtsid, et mul pole õigust?»

Tõin koodeksi. Seal seisis, et administratsioonil on õigus saata töötajad teise tööloiku avarii või muu äärmise vajaduse puhul ühe kalendri-aasta vältel üheks kuuks.

«Mina pole veel aastatki töötanud,» ütlesin. «Teie aga olete mind juba kahel korral kuuks ajaks kolhoosi saatnud. Esmalt külvasime, siis rohisime!»

«Näe, Valja on juba neli korda kolhoosis käinud, aga ei kaeba ühtigi,» sõnas ta.

Vastasin:

«Valja on loll, las sõidab, minuga see trikk läbi ei lähe.»

«Miks sa siis sõita ei taha?»

«Sellepärast, et mul on vaja omandada eriala, aga mitte mööda kolhoose kolada. Te korraldage tihedamini laupäevakuid või pühapäevakuid... Tulen hea meelega, aga kuuks ajaks ära ei sõida!»

Nii me temaga vaidlesime, välja tulles aga pistsin tööinama. Hirmus ebameeldiv on niiviisi ülemustega rääkida. Poisid rahustasid mind:

«Tooge talle tuletõrjeämber! Vaadake, kui suured pisarad! Oi, silmad lähevad punaseks!»

Ma ei sõitnudki, ta ei saanud mulle midagi teha, läks ise puhkusele. Puhkuse ajal asendas teda energgeetik Baldin. Too hakkas mulle omakorda peale käima:

«Mine üle ehitustööle.»

«Noo?» imestasin. «Mis ma seal peale hakkam? Mul on vaja siin kategooriat saada.»

«See asja ei mõjuta.»

«Teie asja ehk mitte, teil on korralik palk, aga minu oma küll. Andke mulle ehitustööl ka 140 rubla palka, siis ma lähen. Ei, ehitustööle ei lähe ja kolhoosi ka ei sõida. Mina jään tsehhi.»

Siis rääkis minuga peaenergeetiku asetäitja Rakovski, keda te parteikoosolekul nägite:

«Miks sa nii vastuhakkaja oled, tähendab, ülemustele teravusi ütled?»

Kas panite tähele, kuidas meie Rakovski räägib? Kord ma ütlesin talle:

«Nikolai Semjonovitš, te jälgige oma kõnemaneeeri, muidu korrutate alalõpmata: «tähendab», «tähendab», «tähendab», «järelilikult»...»

Ta ei haavunud.

«Aitäh, küllap jälgin.»

«Nikolai Semjonovitš, see ei kõlba kuhugi! Ma ju võitlen ülekohtu vastu. Meil on lood juba niikaugel, et ülemused käsivad jumal teab mida! Saadavad tööliste lausa vargile. Muudkui mine, võta mõni laud, tee seda ja teist. Aga kust ma laua võtan? — Ei tea, pole minu asi, võta kust tahes... Niimoodi tehakse. Või siis: «Kuule, mine tee seal üks asi ära.» — «Aga millisest materjalist?» — «Seda ma ei tea, aga olgu teatud!» Tööline käib ringi, näeb: teise tsehhi juures vedeleb laud...

Leiab, võtab ja tõmbab ära! Kas arvate, et ma ka teil niiviisi varas-
tama hakkam, kui te mind saadate? Ma võtan hoopis kätte ja kaeban
teie peale SORVVO-sse!...»

Oi! Ta vaatas mind justkui rahvavaenlast.

«Mina sinuga enam rääkida ei taha.»

«Mina teiega ka mitte. Ülemustega ei maksa üldse parem rääkida!»

«Vaata ette! Ma teen kõik, et sulle 3. kategooria antaks, aga kui sa
nii upsakas, nii kangekaelne, nii tõrges oled...»

Ma katkestasin ta jutu:

«Ei maksa hirmutada! Mina teid ei karda. Kui vaht oled, rüüad elu-
esimese kategooriaga. Teile mõjub ainult kas kõva sõna või töökoodeks,
mina aga ülemuste ees roomama ei hakka!»

Tema puhkes naerma:

«Noh, mine tööle.»

«Lähengi,» vastasin, «aga teil pole hea nii palju suitsu kiskuda.
Suitsetamine on üldse kahjulik. Jäate veel haigeks, mis me siis peale
hakkame!»

Ta vaatas mulle otsa ja naeratas. Tark mees.

See jutuaajamine oli parajasti enne kategooriaeksamit.

Kui mul hirm hakkab, siis ma seda välja ei näita.

Nii me siin elamegi! Teavad, et ma olen kangekaelne, kasutavad seda
omamoodi — määrised mulle ametiühingu liikmemaksude korjamise
kaela. Keegi vanamehest keevitaja, kes ametiühingu grupiorganisaa-
toriks pandi, ütles mulle:

«Kuule, Nelja, mine korja liikmemaksud kokku.»

«Mis mina neist korjan. Sind on ametisse pandud, eks sa ise korja!»

«Kuule, ega ma seda tööd ometi mõnele joodikule usalda?»

Mõtlesin: «Olgu peale, ma aitan tal liikmemakse korjata.»

Aitasingi, aga tema kohe:

«Siin on kaardid. Siin margid, siin see ja see, võta seifivõti.»

Nii veeretaski kõik minu kaela. Mul aga oli kuidagi piinlik keel-
duda. Jäingi selle ameti peale. Korjan liikmemakse. See pole eriti
keeruline. Korjasin sajabrotsendiliselt. Paljudel oli maksmata. Aga
mina võtsin õige noodi.

«Ovsjannikov! Sa maksa mulle rubla nelikümmend kopikat!»

Tema vastu:

«Misasja? Milleks sulle rubla nelikümmend? Ja üldse — meil kogub
ju vanamees.»

«Mina kogun! Ja jutt otsas! Maksa!»

«Või pigistama hakkad!» lautas ta käsi. «Jää jumalaga, lõbus elu!
Aga raha mul praegu ei ole!»

Noh, minuga sihuke number juba läbi ei lähe.

«Minu asi see ei ole! Laena kellelt tahad, ja maksa otsekohe! Mina
sinu järel jooksmata ei hakka!»

Laenas ja maksis.

Lähemaks tulevikuks on mul sihukesed plaanid. Kui tehas käiku
läheb, hakkam tööstusventilatsiooni-valvelukksepa. Teen ära 4. kate-
gooria eksami, sest kolmas mind ei rahulda. Saan korteri. Hakkan
hästi elama!

GENNADI MURAVIN

Üldse aga on mul nädalas seitse reedet. Täna mõtlen: saan korteri ja jään alatiseks siia, homme aga mõtlen: ei, parem sõidan koju tagasi. Aga mis koduski peale hakata? Igavaks läheb. Ei, parem sõidan veel kuhugi. Ah, mis siin rääkida, kui ma isegi teise ühiselamusse ei saa kolitud! Meie ühiselamu kuulub ju «Kamgesenergostroile», peaksin olema tehase ühiselamus, aga mismoodi ma lähen, kui olen ühiselamu nõukogu esinaine?

Mis aga isiklikku ellu puutub, siis sellest pole midagi rääkida. Elame Tankaga kahekesi toas. Ta on hea tüdruk. Minust vanem — 24-aastane. Tema pool käis keegi poiss, tubli, tark, palju lugenud... Ei meeldinud talle. Mulle meeldis, aga mis ma sihukesega peale oleksin hakanud. Poiss on ju minust lühem. Raske on olla pikka kasvu, oi kui raske! Uinudeski mõtlen: «Kui ma ometi 15 sentimeetrit lühemaks jääksin!»

Aga kurameerida pole nagunii aega. Ütleme, et tutvungi mõne noormehega. Kinno minna? Oh, kullake, mul on täna nõukogu, homme ringkäik, ülehomme veel sada tegemist! Igavesti see muidugi ei kesta. Küll ma armun... Aga ma olen juba nelikümmend korda armunud. Tulen jooksuga:

«Tüdrukud! Ma armusin ära! Hirmsasti meeldib!»

Kolme päeva pärast teised küsivad:

«Noh, kuidas on?»

«Ah see... ei tea.»

Ma ei salli silmaotsaski kaelakuti seismist, suudelda ei armasta. Selles suhtes olen natuke peps. Nemad aga muudkui tikuvad otsekohe suudlema... Tankat on keegi südamest solvanud, praegu ei lase ta poisse endale ligilähedalegi. Toitu teeme koos. Toiduained ostame ühiselt, see-eest on meil ka alati raha. Palgapäevast palgapäevani elame luksuslikult. Isegi laenuks võime anda, kui mõni küsib. Kahe peale ostime uhke kahevärvilise jaki. See on meil ainus kahe peale ostetud riidetükk. Peale riiete on meil kogu majapidamine ühine. Kuid riideid me kahe peale osta ei saa. Ta upub minu omadesse ära. Kord tahtis ta mu pükse jalga panna... Küll saime naerda! Tal on ju tilluke keha ja lühikesed jalad, mitte niisugused nagu minu aisapuud! Aga tal istub kõik nagu valatud, lausa imetle! Aga minul... Nagu matsiplikal!

Küll mul on inetud käed. Vaadake, kus ikka kämblad — rehad, mitte käed! Ja figuuri pole mul ollagi! Nagu kannust välja raiutud. Jämedalt. Küll ma tahaksin ilus olla! Vaadake mu nina. Ots püsti, hirm vaadata. Ja tedretähti üleni täis. Aga juuksed? Kas need on mõned juuksed? Kolm hiiresaba, punased ka veel! Kael lühike. Ja hambad nagu hobusel. Tõsi küll, valutanud pole nad kordagi. Silmad! Ei tea, kuidas neid nimetadagi... Ebamäärast värvi ja tihtilugu tigidad. Aga jalg? Kingi kannan number nelikümmend! Oh aeg...

Ikka kangesti tahaks ilus olla!

KOLMAS SELGITUS

Nijole kirjeldas oma välimust muidugi mõista kritikaanlikult. Keegi tema brigaadi poistest ütles mulle, et Nijolet pildistasid «Ogonjoki» korrespondendid. Hiljem leidsin selle «Ogonjoki» üles (nr. 17, aprill

GENNADI MURAVIN

1974). Kaanelt naeratas mulle vastu kena nägu: Nijole Naberežnõje Tšelnõ komsomolikonverentsi delegaatide keskest.

Nijole monoloog nõuab veel väikest selgitust. Õieti minu kui autori suhtumine sellesse. Nijole jutustus näib mulle paljuski vastuoluline, tema iseloom tasakaalutu, ütlused ja teod pole järjekindlad ja lõpuni loogilised. Kui oleksin Nijolest teinud novelli või jutustuse tegelase, oleksin teda kindlasti kirjeldanud teisiti, positiivsemalt. Kuid see on dokumentaalreportaaž, ja ma ei muutnud tema jutustuses meelega midagi.

Kas Nijole lugu on KamAZ-i noortele tüüpiline? Minu arvates on KamAZ-i noorsugu nii mitmetahuline nähtus, et tema kirjanduslik koondamine ühte kujusse, ühte iseloomu on võimatu. Kuid üldjoontes on Nijole kahtlemata tüüpiline osale KamAZ-i — ja mitte üksnes KamAZ-i — noortest. Nijole kuulub nende hulka, kes taotleavad tõe, õiglust ja ausat tööd, kõrgeid, kuid reaalseid ideaale. Ehkki ta pole endas tihti peale kindel ja suhtub endasse kriitiliselt, puudub tal ilmselt alaväärsuskompleks ja oma tuleviku pärast ta üldiselt ei muretse. Kõik see ehk teebki teda sugulaseks kahekümnendate aastate paljude neidude ja noormeestega. Kuid Nijole on vahel üleliia äkiline ja leppimatu oma arutlustes, enesekindel, lihtsustav ja pinna-pealne... Kas needki jooned on ta põlvkonnale iseloomulikud? Mulle tundub, et ka need jooned, mis annavad tunnistust puudustest või isegi sügava sisemise kultuuri puudumisest, on iseloomulikud osale kahekümneaastastest linlastest, eriti vastsetest linlastest. Võimalik, et lugeja pole minuga nõus. Mis siis ikka, kui äratad inimeses soovi vaielda, annad talle ka ajendi vaidlusobjekti üle mõtlemiseks.

(Järgneb)

Jaan Paavle

*

läbi vihma ja tuisu
luisata oma vikat
läbi tuule vingumise
naerda lõbusalt pikalt

ninasõõrmed pärani pingest
nagu avatud väravad
kasvab kohinal välja hingest
rohi värava alt

*

Kes saab nõnda armsaks,
et ei saa enam varjata?
Kes muu kui inimene.
Mis ma muud oskan arvata.

Inimesi on mitmeid.
On ühtesid ja on teisi.
Mina ühtesid armastan.
Sina jälle neid teisi.

*

laste vorsti koju tõin
välisukse kinni lõin

ei see olnud paraadnaja
ega ka narjaadnaja

rahet ka ei tuisand sisse
minu sissetulemisse

inglispipu polnud toas
ise põlen omas joas

*

üks korralik liim
liimib kõike
liimib kinni iga mõra
ja praod

ja järele jääb vaid lõike-
joon
mis ei
kao

Virginia Woolf

KEW GARDENS*

Ovaalselt lillepeenralt sirutus ülespoole ligi sada vart, mis poole peal laienesid südame- või keelekujulisteks lehtedeks ning otstes värvitüüpikete külvina avanesid punasteks või sinisteks või kollasteks kroonlehtedeks; ahta õiekaela punasest, sinisest või kollasest hämarusest väljus sirge varb, kuldsest tolmust kare ning otsast veidi kerajas. Kroonlehed olid küllalt kohevad, et suvetuules värelda, ning nende liikumisel ühtesulanud punased, sinised ja kollased vastuhelgid heitsid alla pruunile mullale tabamatut värvi niiske laigu. Valgus langes kord siledale hallile munakivikumerusele, kord sõõrjate lohkudega pruunile teokojale, ent olles sattunud vihmapiisale, paiskus see õhukestelt veeseintelt laiali niivõrd eredate punaste, siniste ja kollaste kiirtena, et tundus, justkui peaks piisk sedamaid plahvatama ja haihtuma. Piisk aga oli järgmisel hetkel taas hõbehall ja valguslaik jäi nüüd peatumata lehelabal, tuues nähtavale õhukese pinnakihi all hargnevad rootsud, ning ikka edasi libisedes löi valgus kumama südame- ja keelekujuliste lehtede tohutute roheliste võlvide all. Siis tugevnes tuulehoog veelgi, värvid vilksatasid õhus ning nende inimeste silmades, kes juulikuus jalutavad Kew' pargis.

Need inimfiguurid liikusid lillepeenarde vahel korrapäraselt sellise veidra eesmärgitusega, mis meenutas murukamara kohal hõljuvaid, kord ühele, kord teisele õiele laskuvaid valgeid ja helesiniseid liblikaid. Mees jalutas hooletul kõnnakul umbes kuus tolli naisest eespool. Naine astus seevastu sihiteadvama sammuga, vaadates aeg-ajalt tagasi, et lapsed liiga palju maha ei jääks. Kuigi võib-olla alateadlikult, pidas mees meelega vahemaad, sest ta ei tahtnud oma mõttelõnga käest lasta.

«Viisteist aastat tagasi käisin siin Lilyga,» meenutas mees, «ja kogu kuuma õhtupooliku keelitasin teda endaga abielluma. Üks kiil aina tiirles ja tiirles me ümber. Kui selgesti on see kiil ja Lily kandilise hõbepandlaga king veel praegugi mu silme ees. Kogu jutuajamise kestel ei tõstnud ma kordagi pilku tema kingalt ja kui see kannatamatult maad toksima hakkas, teadsin üles vaatamatagi, mis vastuse ta

* Botaanikaaed Londoni lääneosas.

mulle annab: kogu tema olemus näis olevat selles kinganinas ja kogu mu armastus, kogu mu kirk selles kiilis. Millegipärast mõtlesin, et kui see laskuks tolele laiale lehele, mille keskel on punane õis, kui see vaid sinna laskuks, ütleks ta kohe: «Jah.» Aga kiil tiirles ja tiirles ega laskunud kuhugi... Muidugi mitte, õnneks mitte, või muidu ei jalutaks ma siin Eleanor ja lastega. — Ütle, Eleanor, kas sa mõtled vahel minevikule?»

«Miks sa seda küsid, Simon?»

«Sest ma ise mõtlesin. Ma mõtlesin Lilyle, naisele, kellega ma oleksin võinud abielluda... Noh, miks sa siis vaikid? Või ei meeldi sulle, et ma minevikule mõtlen?»

«Miks ei peaks see mulle meeldima, Simon? Kas ei tule siis igaühel pähe minevikumõtted, kui ta jalutab pargis, kus mehed ja naised leavad puude all? Kas nad pole siis meie kõigi minevik, kõik, mis sellest jääb, need mehed ja naised, viirastuslikud kujud puude all... meie kõigi õnn, midagi tõelist?»

«Minu jaoks kandiline hõbepannal ja kiil...»

«Ja minu jaoks suudlus. Kujutle kuut väikest tüdrukut oma molbertite ees kakskümmend aastat tagasi maalimas orus järve kaldal vesiroose, esimesi punaseid vesiroose, mida ma oma elus nägin. Ja äkki suudlus. Kaelale, kukla taha. Mu käsi värises pärast seda nii, et ma ei suutnud maalida. Vaatasin kella ja määrasin kindlaks aja, millal ma luban endal sellele mõelda, ja ka siis ainult viis minutit; nii hindamatult kallis oli see suudlus vanalt hallipäiselt naiselt soolatüükaga nina otsas. Mu kõikide tulevaste suudluste ema. Tule siia, Caroline, tule siia, Hubert!»

Nad möödusid lillepeenrast, nüüd juba neljakesi kõrvuti, ja nende kujud kahanesid eemaldudes ning näisid valguse ja varju ebamääraste laikude virvenduses poolläbipaistvatena.

Tigu, kelle kojale ovaalsel lillepeenral oli paari minuti jooksul langenud punast, sinist ja kollast valgust, hakkas nüüd oma majakeses vaevumärgatavalt asendit muutma, ning hetk hiljem roomaski juba üle sõmerja mulla, mille tombukesed tema all murenesid ja laiaili veeresid. Tuli välja, et ta ei liikunud niisama huupi nagu too veider pika-koivaline ja igapidi nurgeline roheline kuuega mardikas, kes, üritanud tema nina eest läbi minna, jäi äkki katsesarvede värisedes ja justkui enesega aru pidades seisma ning astus siis sama tormakalt ja naljakalt tulnud teed tagasi. Pruunid kaljud, mille nõgudes olid rohekad järved, lamedad mõõgataolised puud, mis juurest tipuni viibutlesid ümber hallide kivirahnude, tohutud kortsus ja krabisevad leherullid — kõik see moodustas maastiku teo ümber, kes endale lillede vahel teed tehes aina edasi rühkis. Enne kui ta jõudis otsustada, kas tema ees

võlvuva surnud lehe ümbert ringi minna või otse rünnata, lähenesid lillepeenrale jällegi inimeste jalad.

Seekord olid mõlemad mehed. Noorema ilme oli ehk pisut liialdaltki rahulik: sel ajal kui teine kõneles, tõstis ta aeg-ajalt pilgu maast, seda ainitiselt kaugusesse suunates, kui aga juttu tekkis paus, vaatas ta jällegi maha ning avas pika vaikimise peale vahel suu, vahel aga jäigi sõnatuks.

Vanema kõnnak oli äärmiselt ebaühtlane ja kindlusetu: ta jõnksutas kätt ja heitis pead selga, nagu teeb väljas ootamisest väsinud ja kannatamatuks muutunud hobune, kuid mehe liigutused ei olnud kaugelki nii otsustavad ja põhjendatud. Ta rääkis peaaegu vahetpidamata, naeratas endamisi ning hakkas siis jälle rääkima, nagu oleks naeratus olnud vastuseks tema küsimusele. Ta kõneles vaimudest, surnute vaimudest, kes, nagu ta väitis, ei lakanud ka nüüd jutustamast talle imelikke lugusid oma elust taevariigis.

«Taevariiki tundsid juba muistsed tessaallased, William, ja nüüd selle sõjaga tuletab vaimude maailm end mägedes kõuemürinana meelde.» Ta vaikis hetkeks, näis kuulavat, naeratas, noogutas ning jätkas:

«Võtame väikese elektripatarei ja tükikese kummit juhtme isoleerimiseks, eraldamiseks? isoleerimiseks? — noh, ärgem laskugem pisi-asjadesse, pole mõtet arutada pisi-asju, mida niikuinii ei mõisteta — ühesõnaga, see väike seadeldis seisku käepärases kohas voodipeatsi juures, ütleme kas või nägusal mahagonist alusel. Kõik olgu korda seatud minu näpunäidete kohaselt. Lesestunud naine paneb kõrvaklapid pähe ja kutsub kokkulepitud signaali abil vaimu välja. Naised! Lesknaised! Naised mustas...»

Sel hetkel märkas ta eemal naist, kelle kleit paistis varjus pidulikmustana. Ta võttis kaabu peast, surus käe südamele ning ruttas pomisedes ja palavikuliselt kätega vehkides talle järele. Kuid William peatas vanamehe, haarates tal varrukast, ning et tema tähelepanu kõrvale juhtida, puudutas jalutuskepi otsaga üht lille. Vaadanud seda hetke segase pilguga, kummardas vanamees kõrva õie kohale ning justkui vastates häälele, mis sellest kostis, hakkas kõnelema Uruguai metsadest, mida ta sadade aastate eest oli Euroopa kauneima naise seltsis külastanud. Ta sosistas troopiliste rooside vahajate kroonlehtede alla mattunud Uruguai metsadest, ööbikuist, mererandadest, näkkidest ning merre uppunud naistest, lastes Williamil, kelle näol üha enam süvenes stoilise kannatlikkuse ilme, end käest sikutada.

Vanema mehe käitumisest veidi segadusse viidult järgnesid neile kaks alamasse keskkihti kuuluvat daami, kellest üks oli tüse ja ras-

kepärane, teine aga roosa jume ning vilgaste liigutustega. Nagu enamik nende seltskondliku positsiooniga inimesi, olid nad siiralt põnevil igast pisimastki veidruseilmingust, mis võinuks osutada vaimsele ebanormaalsusele, ja seda eriti haljale oksale jõudnute puhul. Kuid seekord olid nad siiski liiga kaugel, et otsustada, kas mehe liigutused on lihtsalt veidrad või tõepoolest hullumeelsed. Uurinud mõne hetke meest selja tagant ja heitnud teineteisele kahtlustavalt mõistva pilgu, astusid nad südilt edasi, lisades oma ülimalt raskesti jälgitavale dialoogile uusi lausejupikesi:

«Nell, Bert? Lot, Cess, Phil, iss, ta ütles, ma ütlesin, aga see ütles, ja mina ütlesin...»

«Issake, Bert, Sis, Bill, vana, see vanamees, kullake,

suhkur, jahu, suitsukala, salat,

suhkur, suhkur, kullake.»

Kehaka daami imestunud pilk tungis äkki läbi katkematult langeva sõnakardina ning jäi peatuma lilledel, mis jahedatena, häirimatult sirgetena seisis mullas. Ta vaatas neid nagu sügavast unest ärkaja, kes näeb küünlajalal ebaharilikul viisil peegelduvat valgust, suleb siis silmad, ning avanud need taas ja silmanud uuesti küünlajalga, võpatab äkki täiesti virgeks, leides end pilguga kõigest jõust sellesse esemesse kiindunud olevat. Naine seisis ovaalse lillepeenra ees kui paigale naelutatud ega püüdnud isegi teeselda, et ta teise juttu kuulab. Ta seisis ja vaatas lilli, lastes sõnadel endale kaela sadada ning õõtsutades oma ülakeha aeglaselt ette- ja tahapoole. Siis pani ta ette veidi istuda ja juua tassike teed.

Tigu oli selleks ajaks kaalunud iga võimalikku viisi oma sihikindla liikumise jätkamiseks, ilma et seejuures ette võtta teekonda ümber lehe või ronida sellest üle. Rääkimata jõupingutusest, mida nõudis lehest üleronimine, kahtles ta, kas see õhuke pruun koetis, mis isegi katsesarvega puudutamisel nii ärevusttekitavalt krabises, peab tema keharaskusele vastu. See sundiski teda lõplikku otsust tegema ja ta otsustas roomata lehe alla kohas, kus see näis küllalt kõrgele kaarduvat. Ta oli just pea võlvi alla pistnud, silmitses kõrget pruuni katust enda kohal ning harjutas silmi jaheda pruuni valgusega, kui muru äärt pidi kõndisid jälle mööda kaks inimest. Seekord olid mõlemad noored, noormees ja neiu. Nad olid oma kauneimas eas või koguni nooremad: eas, mis vahetult eelneb õitsemisele. See on aeg, mil kroonlehtede mahedad roosad voldid on kokku surutud alles pakatamata punga ning liblika juba lõpliku kuju omandanud tiivad püsivad alles liikumatult päikese käes.

«Õnneks ei ole täna reede,» tähendas poiss.

VIRGINIA WOOLF

«Miks? Kas sa oled siis ebausklik?»

«Reedeti tuleb maksta kuus penni.»

«Ja mis need kuus penni siis ära ei ole? Kas see pole siis kuut penni väärt?»

«Mis «see»? Mida sa «selle» all õieti mõtled?»

«Noh, niisama, ma mõtlen... sa tead ju isegi, mida ma mõtlen.»

Need laused järgnesid üksteisele pikkade vaheaegade tagant ning kõlasid ilmetult ja argipäevaselt. Nad olid peatunud lillepeenra juures ja surusid tüdruku vihmavarju otsa järjest sügavamale pehmesse mulda. See toiming, aga ka poisi käsi tüdruku käel reetsid kummalisel kombel nende tundeid, ja samuti napp tähtsusetu jutt, mis ometi näis väljendavat midagi enamat. Nõrkade tiibadega sõnad nii raske tähenduskindami jaoks, ikka ja jälle pidid nad laskuma kõige tavali-sematele asjadele nende ümber, mis näisid kogenematule alguseotsi-jale nii lootusetult kohmakad, kuid kes teab (mõtlesid nad vihmavarju maasse vajutades), mis põhjatuid kuristikke võib nendes varjul olla, millise kujuga on päikese käes sätendav jäämägi teiselt poolt? Kes teab? Kas tõesti on keegi seda varem näinud? Isegi kui tütarlaps päris, kas Kew's antakse ka head teed, ei suutnud noormees end lahti kis-kuda millestki, mis kangastus nende sõnade taga ning jäi sinna suu-rena ning täiesti tajutavana püsima. Tema hajuvil pilk selgenes väga pikkamisi ja ta nägi... Oh, heldeke, mis need siis olid? Valgete lina-dega kaetud lauakesed ja ettekandjad, kes enne heidavad pilgu ta kaas-lasele ja siis alles temale, arve, mille ta nagu ikka kahe šillingiga kinni maksab, ja see kõik on tõeline, päris tõeline — ta püüdis end selles veenda, sõrmitsedes taskus münti — tõeline, ainult mitte tema ja ta tüdruku jaoks, kuid nüüd hakkab see temalegi tõelisena paistma ja juba... Oh, see on liiga erutav, seda on võimatu kauem taluda. Ja järsu liigutusega tõmbas ta vihmavarju välja ning soovis, et nad juba rutem leiaksid koha, kus juua teed koos teistega, nagu kõik teised.

«Lähme, Trissie, joome kusagil teed.»

«Kus küll siin ilmas teed ei jooda?» ütles tüdruk, kõige kummali-sem erutusvärin hääles. Ta vaatas midagi mõistmata ringi ning laskis end mööda teerada järele vedada, vihmavarju ots maas hüplemas, pilk siia ja sinna ekslemas, teejoomist sootuks unustades, soovides minna kord üht, kord teist rada, silme ees mälestuspildid toonekurgedest metsalilledel keskel, hiina templitest, punarindsest linnust... kuid poiss kiirustas teda edasi.

Nii möödusid lillepeenrast üksteise järel ikka ühtviisi shhitult ja eba-määraselt liikudes paarid, kes eemaldudes mähkusid järjest tihene-vasse sinkjasrohelist vinessse, kus nende algul veel selgesti eristatav

VIRGINIA WOOLF

kuju ning värv järk-järgult lahustus. Kui palav oli päev! Nii palav, et isegi rästas eelistas hüpelda lillede varjus nagu üleskeeratav mänguasi ja iga liigutuse järel pikalt puhata. Selle asemel et sooritada tujukaid siksakke, tantsisklesid valged liblikad üksteise kohal ning nende üles-alla liikuvad tiivaräitsakad joonistasid kõrgete lillede kohale purunenud marmorsammaste kontuure. Palmimajade katused särasid, nagu oleks terve turutäis rohelisi päevavarje korruga lahti löödud, ja lennukimürinasse segunes katkemiseni pingul hääli suvetaeva südamest. Kollane ja must, roosa ja lumivalge — kõiki neid värve kandvad meeste, naiste ja laste kujud seisatasid hetkeks silma- piiril, kuid märganud murul laiuvat päikese kollast hiigellaiku, pudes- nesid mitmes suunas laiali, otsides puude all varju, hajudes kui kaste- tilgad kollakasrohelisse valgusse ning jättes vaid põgusa mälestuse millestki punasinisest. Tundus, et kõik kogukas ja raske on selles kuu- muses maadligi surutud ning ainult hääled virvlevad eemal, olles kui väänlevad tulekeeled paksude vahaküünalde kohal. Hääled. Jah, hää- led. Sõnatud hääled, millest kostis niivõrd sügav rahuldustunne, niivõrd põhjatu kirepuhang, niivõrd rikkumatu lapselik imestus, lõhesta- sid äkitselt vaikust. Lõhestasid vaikust? Kuid kas see oli siis vaikus? Busside rattad aina pöörlesid, käigud vahetusid, linna askeldus mee- nutas terasest hammasrataste lakkamatut lõginat, üle kõige aga kriis- kasid hääled ja lugematud õied pildusid õhku oma värve.

Inglise keelest tõlkinud
INNA FELDBACH

Inglannat Virginia Woolfi (1882—1941) võib pidada süvapsühholoogilise suuna juhtivaks autoriiks XX sajandi maailmakirjanduses. Marcel Prousti ja James Joyce'i järel mitmustab ta oma romaanide vaatepunkti, kasutab objektide ava- miseks nende detailset kirjeldamist, esitab tegelaste teadvust ja alateadvust sisemonoloogina, rakendab jutustuse simultaanset, mitmehälset arendust ning suudab sellega reaalsuse poetiseerida, jäänudustada erakordse tundlikkusega inimhinge varjatuimaid liikumisi. Woolfi tähtsamad romaanid on «Jacobi tuba» («Jacob's Room», 1922), «Mrs. Dalloway» (1925), «Majaka juurde» («To the Light- house», 1927), «Lained» («The Waves», 1931) ja «Aastad» («The Years», 1937). Virginia Woolfi teoste probleemseks raskuspunktiks on inimese hingeline draama, tema üksildus vaenulikus maailmas.

VIRGINIA WOOLF

Julius Ürt

SISESUS

endasse sisenemisi
sisesust sisesust
tajude virvendumisi
kitsukest kogemust

piltide riburada
täiesti ajatu
kobrutab alaaaju
piiritu rajatu

püüdmist enesest välja
omada nägemust
aga ilmselt on hilja
sisesus sisesus

TALV

Päevad jooksevad silmad näpus
Istun ja vaatan pilvede rändu
Põlenud päevade suitsunud lõpud
ei too minuni kirbet vingu

Päevad jooksevad ummisjalu
Istun ja vaatan pilvede rändu
Vee all üksikuid uimaseid kalu
loiult liigutab vettinud händu

Päevad jooksevad ummikteele
Istun ja vaatan pilvede rändu
Kerge tuuleil libiseb veele
õrnalt paitades tüüakat kändu

*

puupaljas ja puruväsinud
läheb läbi ligase linna
taskust võtab kui tulemasina
raske ohe läbib ta rinna

mina ei ohkaks ta asemel
mina pillerkaaritaks pikalt
oma kasinal poissmeheasemel
mina kõditaks plikat

tema läheb tema ümbrust ei näe
taevatähti ei näe ega naisi
pilvelt alla keegi sirutab pika käe
tema saab pealpoole pilvi

pikalt piriseb rinna sees imestus
nõnda lihtsalt see asi käibki
anonüümselt avaldan nimetu
mitme mõjutusega värsi

*

lumede lagedas tühjuses
lummade heledas koes
elab mu saatuse kühvlimees
liivakella pealt aega loeb

JULIUS ÜRT

midagi temas on tõredat
paljut ma temast ei tea
aga ta aegade kõledas
oma tähtaegu teab

nõnda ta istub seal tühjuses
tühjadel õlgadel pea
minu saatuse kühlimees
eks te isegi tea

Laine Tulp

MAJANDUSSIDEMED JA REGIONAALNE MAJANDUSLIK ARENG

Tänapäeva industriaalse ühiskonna majanduses kuulub juhtiv osa kogu maailma ulatuses ülisuurtele ettevõtetele, õigemini tootmiskoondestele, ükskõik millist nime nad kannavad. Koondistevahelised majandussidemed on äärmiselt tihedad, nende arenemine on vastastikuselt sõltuvuses. Otsused ühes majanduslülis puudutavad otseselt paljude teiste huve ja sõltuvad ise samuti paljudest teiste majanduslülide kompetentsi kuuluvatest teguritest. Majanduslike otsuste võimalike variantide arv on samuti kasvanud, sest ühiskondlik tootmine ei ole ammu enam üksikute isoleeritud tootjate mehaaniline kogum, kelle tegevus vajab koordineerimist põhiliselt kohaliku turu piirides. Tänapäeval on rahvuslik ja rahvusvaheline majandus tihedalt läbi põimunud. Tähtsamad majanduslikud otsused haaravad mitmeid riike, ka riikide rühmi. Sellist ühist arengusuunda arvestades on sotsialistlikku maailmasüsteemi kuuluvate rahvaste omavaheliste majandussuhete arengul kui eeskujul täita ülitähtis osa teiste rahvaste jaoks. Määrav tähtsus on siin sotsialistliku ühiskonnakorraga rahvaste majandussuhete iseloomul ja suhete reaalsel arengutendentsidel. V. I. Lenin õpetas, et sotsialistliku ühiskonna rahvuspoliitika keskseks küsimuseks on rahvusliku ja internatsionaalse õige kooskõlastamine. See tähendab, et eitades igasugust natsionalistlikku nihilismi, on tarvis järjekindlalt arvestada iga rahva rahvuslikke huve, kaitsta kõigi rahvaste võrdõiguslikkuse põhimõtet, nende õigust sõltumatusele, iseseisvale arengule. Ajalugu on tõestanud, et revolutsiooniliste ümberkujunduste käigus rahvusküsimuse unustamine või ignoreerimine loob pinna kodanlikule natsionalismile ja rahvuslikule vaenule, tekitades kahju sotsialistliku ühiskonna arengule.

V. I. Lenin rõhutas, et ühiskonna arenemise seaduspärasused avalduvad igal maal, igal rahval isesuguselt, kuivõrd igal rahval on oma ajalugu ja oma rahvuslik eripära. Proletaarne internatsionalism ei ole rahvusetu: rahvuslikud iseärasused kuuluvad sellesse lahutamatu koostisosana.

Meie ajastu on rahvusliku eneseteadvuse ennenägematu tõusu ajastu. Seda positiivset protsessi on vaja oskuslikult ühendada rahvaste internatsionalistliku sõprustunde tugevdamisega. Sotsialistliku internatsionalismi mentaliteedi kujundamisel toimub paljude rahvaste juures murrang kohalikes igipõlistes traditsioonides, siin on tegemist kõigi klasside ja sotsiaalsete gruppide huve puudutavate, täiesti uut tüüpi ühiskondlike sidemete loomisega, uue psüühikaga ja uue inimese

LAINETULP

kasvatamisega. Eesmärk on lõplikult likvideerida sajandite jooksul kujunenud rahvuslik vaen ja umbusaldus.

Rahvaste sõpruse printsiipide, internatsionalismi printsiipide elluviimiseks on vajalikud teatud objektiivsed ja subjektiivsed eeldused. Esmajoones on selleks vaja ühiskonna niisugust majanduslikku alust, mis inimesi ei lahutaks, vaid liidaks. Tootmisvahendite ühiskondlikule omandile tuginev sotsialistlik majandus vastab täielikult neile nõuetele. Ka on vaja ühiskonna sotsiaalset koostist, kus poleks rahvuslikku vaenu õhutavaid klasse, nagu seda on meie sotsialistlik ühiskond. Lõpuks on vaja sellist riigikorda, mis järjekindlalt teostaks rahvaste võrdõiguslikkuse, rahvaste õiguste austamise ja vastastikuse abistamise poliitikat. Selline on meie riigikord.

Seega on meie sotsialistlikus majanduses olemas kõik tegurid, mis loovad aluse rahvaste vastastikuse lugupidamise tekkimisele ja süvenemisele.

Eespool öeldu valguses on mõistetav, kui suur tähtsus on rahvamajanduse juhtimise ja tootmise organiseerimise kvaliteedil. V. I. Lenin pidas sotsialistliku majanduse juhtimise objektiivseks, paratamatuks vajaduseks tsentraalset planeerimist, mis ei välista aga kohapealset initsiatiivi. Ta põhjendas rahvamajanduse tsentraliseeritud plaanipärase riikliku juhtimise objektiivset vajalikkust järgmiselt: «Sotsialistliku ülesehitustöö nimetuse võib ära teenida ainult see ülesehitustöö, mida teostatakse suure üldise plaani alusel, püüdes ühtlaselt ära kasutada majanduslikke väärtusi.» (V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 19.)

Tsentralismil leninlikus mõttes pole midagi ühist palja käsutamise ja administreerimisega. «Masside elav looming —» kirjutas V. I. Lenin, «see on uue ühiskondliku elu põhitegur... Sotsialismi ei looda dekreetidega ülaltpoolt. Sotsialismi vaimule on võõras kroonulik-bürookraatlik automatism; elav loov sotsialism on rahvahulkade endi käetöö.» (S e a l s a m a s, 26. kd., lk. 259—260.)

Bürookraatlikule tsentralismile vastandub demokraatlik tsentralism, mis sotsialismi huvides dialektiliselt ühendab kaasaegse tootmise tsentraliseeritud juhtimise eelised ja altpoolt tuleva initsiatiivi. V. I. Lenin rõhutas korduvalt, et tõesti demokraatlikult mõistetud tsentralism eeldab «... võimalust mitte ainult kohalike iseärasuste, vaid ka kohaliku algatuse, kohaliku initsiatiivi täielikuks ja takistamatuks arenemiseks, eeldab ühise eesmärgi poole liikumise teede, meetodite ja vahendite mitmekesisust.» (S e a l s a m a s, 27. kd., lk. 183.)

Püüdu majanduse tsentraliseeritud juhtimisele on selgelt näha ka kapitalistliku tootmisviisiga riikides. Üha enam tähelepanu pööratakse kõikides riikides rahvamajanduse kui terviku ja tema üksikute lülide vahelistele suhetele (seda ka regionaalses aspektis), samuti majanduse arengu tsentraalse suunamise (s. o. planeerimise) ja turumehhanismi mõjusfääride omavahelistele suhetele. Akadeemik Rumjantsevi iseloomustuse järgi on majandus oma olemuselt ülikomplitseeritud süsteem (сверхсложная система), mis sisaldab elemente, mille arengut ei ole alati võimalik täies ulatuses — s. o. detailideni — planeerida. Tõenäoliselt pidas sedasama silmas ka V. I. Lenin, kui ta 1908. aastal kirjutas: «Pidev, teadlikult säilitatav proportsionaalsus tähendab tööpoolest plaanipärasust.» (S e a l s a m a s, 3. kd., lk. 521.) Kas ei tuleks

seada Lenini formuleeringut ka tänapäeval pidada tsentraalse planeerimise põhioõudeks? Et rahvamajanduse areng oleks pidevalt proportsionaalne, see eeldab:

- 1) proportsionaalsust a j a s (see puudutab arengutempot);
- 2) proportsionaalsust rahvamajanduse s t r u k t u u r i s;
- 3) proportsionaalsust r u u m i s, s. o. kogu riigi territooriumi (tänapäeval ka kogu sotsialismisüsteemi) üksikute osade arengu optimaalseid suhteid.

Viimase probleemi lahendamisel ongi praktikas erakordselt oluline kohalike ja üldiste huvide «õiglane» kooskõlastamine.

NSV Liidu majanduspraktikas tsentraalne planeerimine ja kohalik initsiatiiv ühendatakse rahvamajanduse juhtimisel sel teel, et NSV Liidu Riiklikus Plaanikomitees koostatavad tootmise paiknemise plaaniprojektid liiduvabariikide ja majandusrajoonide ning oblastite lõikes pikema plaaniperioodi peale (5 aastat ja rohkem) arutatakse läbi ja täiendatakse liiduvabariikides ja oblastites, ministeeriumides ja ettevõtetes.

Liiduvabariiki NSV Liidu Ülemnõukogus esindavad rahvasaadikud ja liiduvabariigi valitsuse juhid kannavad need seisukohad ette viis-aastakute plaaniprojektide arutamisel NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgudel.

Võib öelda, et Nõukogude Liidu kogu planeerimise ja rahvamajanduse juhtimise organisatsiooniliste vormide vaheldumise ajalugu on neile leninlikele põhitõdedele paremini vastavate praktiliste võtete otsimise ajalugu. Nii on NSV Liidu Kommunistliku Partei programmis fikseeritud, et ... «Ühtse rahvamajandusplaani raames laienevad ka edaspidi kohalike organite ja ettevõtete õigused ja majanduslik iseseisvus, planeerimises peavad üha suurenevat rolli (osa) mängima plaanid ja ettepanekud, millised tulevad altpoolt, kohtadelt, alates juba ettevõttega». Majanduse juhtimise täiustamisel püütakse luua ja ellu rakendada ühiskondliku tootmise juhtimise, regionaalse planeerimise ja materiaalse stimuleerimise selline süsteem, mis kõige paremini vastaks neile põhimõtetele.

Leninliku rahvuspoliitika ellurakendamise tähtsamaid tingimusi majanduse valdkonnas on tootlike jõudude õige paigutamine NSV Liidu territooriumil.

«Tootlike jõudude ratsionaalne paigutamine võimaldab kiirendada majanduslikku ülesehitustööd ja täielikumalt ühendada üldriiklikke huve liiduvabariikide ja majanduspiirkondade huvidega, tõhustada ühiskondliku tootmise efektiivsust igas liiduvabariigis ja NSV Liidus tervikuna.» (A. Kossõgin, NLKP XXIV kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1971—1975) plaani kohta. Tallinn, 1971.)

Tootlike jõudude paigutuse tsentraalne planeerimine on liiduvabariikidevahelise ühiskondliku territoriaalse tööjaotuse plaanilise juhtimise abinõu.

Rahvusvahelise regionaalse tööjaotuse arenguga kaasneb üksikute riikide majanduse spetsialiseerumine, s. o. igale riigile otsustavaima ning kasulikuma majanduse struktuuri valik. Selles protsessis kujunevad igal riigil eriti soodsates tingimustes ole-

vad majandus- ja tootmisharud nende maade spetsialisatsiooniharudeks, mis annavad põhilise osa loodavast rahvatulust ja mängivad peamist osa riigi majanduses ja rahvusvahelises kaubanduses. Tänu kohalikele eriti soodsatele tingimustele ja aegade jooksul omandatud tootmiskogemustele on töötotlikkus ja toodangu kvaliteet nendes tootmisharudes antud riigis üldreeglina kõrgem ja tootmiskulud madalamad keskmisest tasemest rahvusvahelises ulatuses. Seepärast on antud riigil majanduslikult kasulik välja lasta spetsiaalsete majandusharude toodangut ja müüa seda teistele riikidele kaubavahetuse teel. Nende tootmisharude tooteid aga, mille tootmine kohapeal läheb halbade tingimuste tõttu kallimaks, kui on rahvusvaheline keskmine, on otstarbekas mujalt sisse vedada, juhul kui nende ostmise ja transport mujalt tuleb odavam kohapealse tootmise organiseerimisest.

Niisugune on põhimõtteliselt (riikide) rahvusvahelise kaubavahetuse mehhanism. Mida enam on riigil artikleid, mille tootmiskulud on allpool rahvusvahelisi ühiskondlikke keskmisi tootmiskulusid (ja järelikult ka allpool maailmaturul selle toodangu eest makstavat hinda), seda rohkem saab antud riik ekspordist puhastulu, seda rohkem tekib tal järelikult vahendeid (valuutat) oma maal mittetoodetavate kaupade ostmiseks välisriikidest kas tootmise vajadusteks (tehnika uuendamine, tooraine hankimine jne.) või rahvatarbekaupade sortimendi ja nomenklatuuri laiendamiseks siseturul. Seda enam — rahvusliku rikkuse kasvu baasil — suurenevad aja jooksul ka riigi võimalused oma tootmisstruktuuri edasiseks parandamiseks, oma väliskaubanduse ja kogu rahvamajanduse arendamiseks. Kõik riigid orienteeruvad niisuguste toodete ekspordile, mille suhe oma rahvusliku ja rahvusvahelise (s. o. internatsionaalse) väärtuse vahel kujuneb neile kõige soodsamaks; teiselt poolt orienteerutakse niisuguste toodete impordile, mille osas suhe oma rahvusliku ja internatsionaalse väärtuse vahel on neile kõige ebasoodsam. Kõrgema majandusliku arengutasemega maal on alati suurem võimalus nii ekspordis kui ka impordis kasulike kaupade valikuks ja rikastumiseks.

Sotsialistliku ühiskonnakorraga rahvaste vahelise tööjaotuse eriliseks tunnusooneks on majanduslikult potentsiaalilt ja arengutasemelt erinevate riikide täielik põhimõtteline võrdõiguslikkus, pidev vastastikune abi ja majanduslik koostöö mõlemapoolse kasulikkuse põhimõttel. Niisugused suhted on ajaloos esmakordsed. See kehtib ka nõukogude liiduvabariikide kohta.

Nõukogude liiduvabariikide vahelise tööjaotuse eesmärgiks on kõikide rahvaste ja liiduvabariikide majandusliku arengutaseme plaanipärane lähendamine nende majandussidemete süvendamise teel. See toimub ühiskondliku töötotlikkuse ja Nõukogude Liidu rahvatulu kasvu alusel, rahvaste majandusliku mahajäämuse ja ühekülgse arengu likvideerimise, nende industriaalse arengu ja elatustaseme kavakindla tõstmise teel.

Tööjaotuse iseärasuseks nõukogude liiduvabariikide koostöös on see, et iga liiduvabariik saab üldise koordineeriva rahvamajandusplaani alusel koondada oma tööjõu ja vahendid nende tootmisalade arendamiseks, milleks tal on kõige kasulikud looduslikud ressursid ja

majanduslikud tingimused, ajaloo jooksul omandatud tootmiskogemused ning kvalifitseeritud kaader. Seejuures võib üksik liiduvabariik täiesti loobuda mõningatest tooteliikidest, mida saadakse alaliste plaaniliste hangete teel teistest liiduvabariikidest või sotsialistliku maailmajandussüsteemi maadest. Plaanilises korras üksteise täiendamise ja abistamise ning üksikute tootmisharude arendamises mittevajaliku parallelismi kõrvaldamise teel on võimalik ratsionaalsemalt kasutada ressursse ja kokku hoida ühiskondlikku tööd, saavutades selle arvel tööviljakuse tõusu nii NSV Liidu üksikutes piirkondades kui ka sotsialistlikus süsteemis tervikuna. Tööviljakuse tõus aga otsustab suurel määral sotsialistliku ning kapitalistliku süsteemi vahelise majandusliku võistluse tulemuse.

Liiduvabariikide vahelise plaanipärase sotsialistliku territoriaalse tööjaotuse ja tootmisalase spetsialiseerumise juures annab iga vabariik oma (plaanilises korras ettenähtud) osa üldisesse ja ühtsesse Nõukogude Liidu rahvamajanduse arendamise fondi ning saab üldriiklikust fondist teiste liiduvabariikide niisugust toodangut, mille andmiseks kohalikest ressurssidest ei piisa.

Vastavalt vajadustele jaotatakse Nõukogude Liidus plaaniliselt riiklike kapitalmahutusi liiduvabariikide lõikes. Sellega suunatakse liiduvabariikide majanduse harustruktuuride ja industriaalse arengutaseme muutumise tempot. Illustratsiooniks võime tuua NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse materjalide alusel koostatud tabeli, millest näeme, et Eesti NSV on riiklike kapitalmahutuste tasemelt ühe elaniku kohta olnud sõjajärgse perioodi jooksul liiduvabariikide seas esimeste hulgas: aastatel 1946—1950 esimesel ja aastatel 1951—1955, 1960 ning 1970 teisel kohal, aastal 1973 kolmandal kohal.

Liiduvabariigid	Kapitalmahutused ühe elaniku kohta (rbl.)				
	1946— 1950	1951— 1955	1960	1970	1973
NSV Liit	174,2	335,6	164,6	300,9	348,2
sealhulgas:					
Vene NFSV	193,2	393,7	190,4	341,5	403,3
Ukraina NSV	165,2	261,9	131,2	226,1	265,8
Leedu NSV	67,4	145,9	103,8	298,1	328,9
Läti NSV	158,5	250,5	143,3	327,4	362,3
Gruusia NSV	173,0	272,3	100,7	209,8	212,6
Aserbaidžani NSV	262,4	485,9	134,9	215,9	213,3
Armeenia NSV	149,4	241,9	126,8	312,2	291,4
Usbeki NSV	90,1	165,8	92,0	225,3	242,5
Kirgiisi NSV	100,5	234,7	100,2	197,7	203,5
Tadžiki NSV	93,3	214,4	102,7	183,4	195,9
Turkmeeni NSV	199,3	401,4	161,1	313,6	375,7
Kasahhi NSV	150,9	376,0	238,8	399,2	422,3
Valgevene NSV	99,1	160,5	89,7	249,6	293,1
Moldaavia NSV	67,8	123,7	68,8	177,1	221,8
Eesti NSV	273,6	430,9	194,1	368,0	395,6
Eesti NSV Liidu keskmise suhtes (korda)	1,57	1,28	1,18	1,22	1,14

NLKP kongresside direktiivides rõhutatakse, et kõigi meie maa rahvaste sõpruse kindlustamise alust tuleb näha selles, et oma majandust ja kultuuri arendades peab iga nõukogude liiduvabariik andma panuse üleliiduliste ülesannete lahendamisse ja täiustama oma majandussidemeid teiste sotsialistlike vennasrahvastega, arvestades sealjuures üksteise huve.

Sotsialistlike rahvaste vahelisi majandussidemeid ei tule seega kaugeltki hinnata kui ainult eri piirkondade tootmisalase spetsialiseerumise passiivset peegeldust. Otse vastupidi — tootmise paigutamise kaudu plaanipäraselt suunatavad majandussidemed on aktiivseks teguriks liiduvabariikide ja piirkondade majanduskomplekside efektiivsete struktuuride kujundamisel. Viimane on Nõukogude rahvaste arengutaseme lähendamise olulisim majanduslik alus.

Nii baseeruvad tänapäeval paljud meie vabariigi juhtivad ja üleliidulise tähtsusega tööstusharud täielikult või suurelt osalt sisseveetaval toorainel ja seadmetel. Kui lisada tarbe- ja toidukaupade sissevedu elanikkonna vajaduste rahuldamiseks, katab Eesti NSV umbes $\frac{1}{3}$ oma kogutarbimise mahust sisseveo abil.

Tähtsamate tööstusharude toodangu lõikes kaetakse elukondlikust ja tootmisalasest tarbimisest sisseveo arvel järgmine osa 1956., 1966. ja 1970. aastate keskmisest:

Metallid	100 %
Kütused	33 %
sellest vedelkütus, määrdeõlid, kivisüsi	95 %
Masinaehitus- ja metallitöötlemistooted	63 %
Keemiatooted	65 %
Metsa-, puidu- ja paberitooted	17 %
Ehitusmaterjalid	9 %
Klaas- ja fajansstooted	55 %
Kergetööstuse tooted	34 %
Toiduained	28 %
Põllumajandussaadused	5 %
sellest teravili	30 %

NSV Liidu rahvamajandust juhtivate organite poolt heakskiidetud tootlike jõudude paigutamise ja majandusrajoonide kompleksse arendamise põhiprintsiibid nõuavad kohapeal eelkõige niisuguste tootmisalade muutmist üleliidulise tähtsusega majandusharudeks, kus summaarsed tootmiskulud (alates tooraine hankimise kuludest ning lõpetades valmistoodangu lõpliku tarbijani toimetamise kuludega) on väiksemad kui üleliiduline keskmine.

Sellele põhinõudele vastab eelkõige (üldreeglina) kohalikul toorainel baseeruvate tootmisharude edasine eelisarendamine (Eesti NSV-s näiteks elektrienergia, tsemendi ja muude kohalike ehitusmaterjalide, liha- ja piimatööstuse, turba ja tõuloomade tootmine ning põlevkivi-keemia).

Sisseveetava tooraine baasil töötavatest Eesti NSV tööstusharudest on põhimõtteliselt eelisarengu õigus eeskätt:

a) NSV Liidu eksportsidiks tootvatel tööstusharudel, seda peami-

selt Eesti mereäärse asendi tõttu. Eestis NSV Liidu ekspordiks tootvate tööstusharude kindlaksmääramisel peab kaasa aitama maailmaturu nõudmiste ja konjunktuuri uurimine tururühmade ja maade lõikes, sealhulgas eriti Eestile territoriaalselt lähemal asuvate, mereteega ühenduses olevate Euroopa maade suhtes. Sellist uurimist on nüüd alustatud ja esialgsed tulemused näitavad, et meil on veel suuri reserve eksporditoodangu struktuuri parandamiseks ning mahu suurendamiseks. Seda mitmete toiduainete, puuvillase riide, troopikatingimustele vastavate aparaatide, raadio- ja elektrotehnika toodete, mööbli, klaverite, spordiinventari, tõuloomade, ehitusmaterjalide osas. Soodsa tegurina mõjub väljaveo võimalus mereteel ja raudteetranspordi kulude üleliidulisest keskmisest madalam tase väljaveol Euroopa sotsialistlikesse riikidesse.

b) nendel tootmisaladel, millel on lõpliku tootmise (lõpptoodangu) faasis üleliidulisest keskmisest paremad majandusliku efektiivsuse näitajad või mida on lõpliku tootmise faasis otstarbekas paigutada tarbimisrajoonidesse. Selle põhimõtte ja ka transporditöö kokkuvõiu seisukohalt, mida tingivad massilised veosed, on Eestis eriti head arenguperspektiivid niisugustel tootmisaladel nagu tarbekeemia ja farmaatsia, trikoo- ja õmblustooded, raadio- ja elektrotehnika, aparaadiehitus (eriti teadusliku katseaparatuuri tootmine), tubaka-, viina- ja likööri- toodete, puuvillase riide ja dekoratiivriide, mööbli, paberi ja papi, kondiitritoodete, jalatsite, rakenduskunsti-suveniirtoodete, elektriliste ja kummist mänguasjade tootmine jne.

Sõltuvalt üleliidulise tähtsusega ettevõtete rohkusest ja tootmise spetsialiseerumise astmest ühes või teises tootmisharus realiseeritakse Eesti NSV toodangust teistes NSV Liidu rajoonides ja NSVL ekspordi kaudu tooterühmade lõikes järgmised osad (1956., 1966. ja 1970. aastate keskmine tase):

1. Toiduained (peamiselt kalatooted, või, juust, kondiitri- ja lihatooted)	25%
2. Kergetööstuse toodang (peamiselt puuvillane riie, trikotaaž, villane riie, jalatsid, õmblustooded)	35%
3. Keemiatööstuse toodang (peamiselt mineraalväetised, farmaatsia- toodet ja sünteetilised pesemisvahendid)	50%
4. Puidu-, paberi- ja tselluloositooted	25%
sellest mööbel	40%
paber	50%
5. Elektrienergia	60%
6. Masinaehituse tooted	60%
sellest elektro- ja raadiotehnika tooted	94%
aparaadid	97%
7. Ehitusmaterjalid	7%
8. Põllumajanduse toodang (peamiselt tõuloomad)	4%

LAINE TULP

Liiduvabariikide ja majandusrajoonide majandusliku arengu tasemete ühtlustamine ei saa pidevalt toimuda tugevamalt arenenud liiduvabariikide ja rajoonide arvel nõrgemate kasuks. Niisugune ühepoolne abi saab olla vaid ajutine ja lühiajaline ega saa normaalses olukorras majanduslikel põhjustel omada väga pikaajalise poliitika iseloomu. Rahvaste majandusliku arengu näitajaid lähendatakse kõikide maade ja rajoonide majanduse tõstmise teel, kõikide rajoonide tootlike jõudude arendamise teel. See tähendab, et igas liiduvabariigis ja rahvusrajoonis on vajalik võimalikult paljude majanduslikult efektiivsete — nii üleliidulise kui ka kohaliku tähtsusega — tootmisharude arendamine, millega loogiliselt kaasneb töötajate arvu ja kogu palgafondi ning elanike tööalaste tulude kasv selles rajoonis. Elanike tulude tase on aga aluseks iga rajooni kaubakäibe ja teeninduse mahu planeerimisele ja rajoonidesse suunatavate kaubafondide suuruse määramisele.

Iga rajooni elanikkonna elatustaseme sõltuvusse seadmine selle rajooni elanike panusest ühiskondlikku tootmisse, nende töötulemustest on esmase tähtsusega põhinõue, et praktikas kindlustada Nõukogude rahvaste tegelikku majanduslikku võrdõiguslikkust. See nõue vastab rahvaste vahel töö järgi jaotamise sotsialistlikule põhimõttele ja on suure poliitilise tähtsusega rahvussuhete arendamise ja Nõukogude rahvaste sõbraliku lähenemise protsessis.

Kokkuvõtteks tahaks rõhutada, et sotsialistlike rahvussuhete arenmises on majanduslikul aspektil oluline roll; selle tähtsus suureneb sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi kuuluvate maade majandusliku integratsiooni protsessi süvenemise käigus.

Selle probleemi lahendust tuleb ka edaspidi otsida samaaegselt tootlike jõudude paigutamise ja majanduslike sidemete arendamise üldiste suundade väljatöötamisega, arvestades: a) iga konkreetse tootmisharu iseärasusi ja paigutamise spetsiifikat; b) nõukogude liiduvabariikide ning rajoonide kohalikke huve; c) tänapäeval järjest suuremal määral kogu sotsialistliku majandusliku integratsiooni süsteemi kuuluvate sotsialistlike rahvaste huve.

Seni, kui ühiskonna üheks liikumapanevaks jõuks on materiaalne huvitatus, on kohalike ja üldiste huvide õigel ühendamisel majanduse valdkonnas otsene ja esmajärguline mõju sotsialistlike rahvaste sõpruse edasisele tugevdamisele.

Kaja Noodla

EESTI RAAMATU LUGEJAST MÖÖDUNUD SAJANDITEL

Sissejuhatuseks andkem sõna möödunud sajandi lugeja kaasaegsetele:

«Üks Tallinnamaa talupoeg Hansalo Peeter, kes oma härraste asjaajamiseks oli Mõnistesse saadetud, [- - -] olevat oma reisil väikese ringi teinud, et Laiuse kihelkonnas üht oma sugulast külastada. Kui ta pärale jõuab, leiab ta majas parajasti suure lapseristimise seltskonna. Pärast esimesi rõõmuavaldusi jällenägemise üle jääb kõik jälle vait ja mõisa aidamehepoiss [- - -] ütleb: Nüüd sõbrad! ma arvan me hakkame jälle otsast peale, et uustulnuk saaks kõik algusest kuni lõpuni. Ja nii me kuulasime kuni teise kukelauluni, suur ja väike, ilma et unni oleks silmi tulnud. — Tõisel päeval hakkasime jälle peale — ja ollid kallid varrud!»

«Loeti O. W. Masingu «Pühapäeva vahelugemisi»». Rosenplänter, «Beiträge» XVI Heft, Pernaui, 1823, lk. 77.

*

«Tunaeile või ületunaeile, kui meil siin laata peeti [- - -] tuppast astus keegi väga viisaka välimusega umbes 50- kuni 60-aastane mees, kel oli tuline tahtmine palgest palgesse näha seda kuulsat meest, kes rahva jaoks nii palju huvitavaid raamatuid on kirjutanud. Minu pärimise peale: «Missuguseid minu kirjaitöid olete Teie siis lugenud?» nimetatakse kähku paar pealkirja, kuid [- - -] ma ütlen kõige suurema hingerahuga: «Kulla sõber, neid raamatuid ei ole mina mitte kirjutanud». Minu külaline on kimbatuses, ta katsub veel mõne pealkirjaga õnne, kuid ka need kõik on võõrast perest pärit, nii et tal juba hirmuhigi otsaes seisab, kui ta lõppude lõpuks kogeleb: ««Maailm» on vist ikkagi Teie kirjutanud?» Ma sean talle katseks paar küsimust ja ennäe! ta on seda tööd tõesti lugenud ja sealt isegi rohkem taibanud, kui meie audientsi alguse põhjal arvata võis.»

Fr. R. Kreutzwald G. Schultz-Bertramile 5. II 1860.
Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Tallinn, 1959, lk. 49—50.

*

«Rahvas luges neid [J. V. Jannseni «Sõnumitoojaid» — K. N.] kõige suurema isuga. Külades peeti nende raamatute õnneliste omanikkude juures otse ettelugemisi, mil neid koos loeti. Kes ise seda on näinud, see teab, kui suure vaimustusega kuuljad ettelugeja sõna kuulasivad, pärast juttude ilu kiitsivad ja sellest juttu ajasivad.»

K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu. Jurjev, 1898, lk. 409.

*
«Seal juhtus midagi iseäralikku. Vend tuli leerikoolist ja tõi kaks koguni ime-
likku raamatut kaasa: «Maailm ja mõnda, mis seal sees» ja «Maa ja mere pildid». Need olid alles pühadused — ja päris eesti keeli, [- - -] — siis hakkasid päris pidulikud õhtud ettelugemistega: tõesti m a a i l m ja mõnda, mis seal sees. Raamat sai külarahvalegi kuulsaks, laupäeva õhtuti tuldi teda vaatama, kuulma ja imestama.»

A. Kitzberg, Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused. Tallinn, 1973 («Loomingu» Raamatukogu nr. 41—44), lk. 33.

*
«Minu poeg kirjutas mulle, tema juures teenivat keegi Sagadi mees, kelle taolist ta koolihariduseta eestlaste hulgas siamaani veel pole näinud. Kui ainult arvesse võtta neid armetult väheseid abinõusid, mida eesti kirjandus inimesele suudab pakkuda, siis peab see iseõppija küll omamoodi pisike ilmaime olema. Küsimuse peale, kuidas ta küll kõike seda ilma kooli ja õpetaja juhatuseta õppima jõudnud, vastanud mees: ta olevat järjekindlalt «Postimeest» selle esimestest numbritest alates kuni tänapäevani lugenud, peale selle õige tähelepanelikult iga õpetlikku raamatut uurinud, loetu üle palju järele mõtelnud ja kui midagi tumedaks jäänud, siis aeg-ajalt targemate inimeste käest seletust päri- nud — nõnda olevat ta oma piskud teadmised kokku noppinud.»

Fr. R. Kreutzwald G. Schultz-Bertramile 18. IX 1872.
Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV, lk. 304.

EESTLASE LUGEMISOSKUS

Juba 1521. a. andis Saare-Lääne piiskop Kievel Läänemaa vasallide maapäeval soovituse, et iga mõisaisand peaks mõisas vaest, kes lastele õpetaks ja ette loeks katekismuse tähtsamaid osi. Siis veel ei olnudki maakeelset trükitud raamatut. Kroonik B. Russow teab jutustada, et XVI sajandi teisel poolel «mõned aadlimehed pidasid, oma vaeste talupoegade hinge õnne ja õnnistuse peale mõteldes, oma mõisates omal kulul ise oma õpetajad, kes mitte-saksa keelt mõistsid ja iga pühapäev talupoegadele ja mõisa perele katekismust pidid õpetama». Ka mõned «vooruslikud vanaprouad ja aadlist lesed» lugesid talupoegadele ja mõisaperele katekismust ette.

Lugemisoskust hakkab esinema XVII sajandi algul, esmalt linnaelanike seas, sest linnadest leiame esimesi koole. Maal oli kool tol ajal väga erandlik nähtus. Sellest hoolimata jõuab lugemisoskus ka maale ja hakkab edenema. Nüüd leidsid rahva juurde tee ka eestikeelsed raamatud, mis eelmisel sajandil olid usu- ja poliitiliste tülide ohvriks langenud. Lugemismaterjali vajadus kutsus ilmale aabitsa (1641). 1645. a. nõuti aabitsa tarvituselevõtmist kõigis Põhja-Eesti kihelkondades. Soovijaid tuli palju rohkem, kui oli anda aabitsaeksemplare. Lugema õpiti ilma koolita, kodus. Rahvakoolide ajaloo uurija L. Andresen paigutab koduõpetuse alguse XVII sajandi lõppkümnenditesse, millal allikad näitavad, et talupoegade nõudmine raamatu järele suurenes, ja Forselius rajas rahvakooli. Kuid H. Stahli «Käsi- ja koduraamatu» teise trüki (1655—1656) kiire levik viitab luge-

misoskusele juba sajandi keskpaigas. Kahtlane, kas Stahli raamatu esimenegi triikk jäi ainult pastorite ja köstrite lugeda. Ja kui juba 1639. a. kavatseti piibli tõlkimist, pidi eksisteerima ka eestlasest lugeja. Sajandi 90-ndatel aastatel leidis lugeda oskajaid talupoegi pea igas Põhja-Eesti kihelkonnas. Mõnel pool õpetasid lugemist köstrid, aga talumehed palkasid ka Tallinna koolide kasvandikke oma lapsi õpetama. 1707. a. oskas kümnes Põhja-Eesti kihelkonnas lugeda vähemalt 564 talupoega.

Pärast laastavat Põhjasõda, kui Liivimaa kahekümne kihelkonna peale töötas üksainus kool, algas ometi lugemisoskuse kiire levik. Selleks aitasid tublisti kaasa pietism ja selle äärmine vool, vennastekoguduse liikumine. 1724.—1726. a. kirikuvisitatsiooni protokollidest on R. Põldmäe oma dissertatsioonis ära toonud hulga huvitavaid näiteid. Keila pastor kirjutab: «...olguigi et koolituba pole [- - -] on [- - -] jõutud niikaugele, et terves kihelkonnas vaevalt leidub talu, kus vähemalt üht lugeda oskajat ei leiduks [- - -], õppinud on nad üksteiselt...» Kadrinast teatatakse, et mõned vigased ja kerjused, kes ise lugema on õppinud, õpetavad talvel küllades lapsi. Koduõppus ja üksteise käest õppimine on tavaline asi. Jüri kihelkonnas oli pärast sõda lugema õppinud 200 last. Ka vanemad inimesed, 40—50-aastased, õppisid kirjatarkust. Eestimaal oskas XVIII sajandi esimese veerandi lõpul lugeda 10,4% lugemisealiste arvust. Teistest ette olid jõudnud Keila ja Kullamaa kihelkond, viimasteks jäid sõjas rängemalt kannatanud Viru-Nigula, Iisaku ja Rakvere. Liivimaal esines lugemisoskust rohkem parema põllupinnaga aladel, nagu Pilstvere, Halliste, Karksi ja Helme. Pärnumaa kihelkondades jäi oskus nõrgemaks. Mehed olid lugemises naistest tükki maad ees, ainult Kadrinas tõusis lugevate naiste protsent 19,2-le.

Koduõpetuse täienduseks tuli nn. leerikool, sest kehtestati nõue lugemisoskusega inimesi armulauale mitte võtta, neid mitte laulatada.

Aegamööda asutati koolegi. 1786/87. a. töötas Eesti alal ligi 600 kooli, aga sajandi lõpu ikaldusaastatel jäi suurem hulk nendest seisma. Ometi läks kirjaoskus edasi koduõpetuse kaudu. Maal edenes lugemine kiiremini kui linnas, naiste seas ulatuslikumalt kui meeste hulgas. XIX sajandi algul ületavad naised juba mehi lugemisoskuse poolest. Kose kihelkonna leerilastest 1800.—1805. a. oskas, kui pastor üle ei pakkunud, lugeda 91% tüdrukutest ja 74% poistest. Selle muutuse põhjusi tuleb otsida meeste töökoormuse suurenemisest (kauba- ja viinavoovid). Naiste õppimist innustas kindlasti ka vennastekogudus.

Nihked lugemisoskuses põhjustasid murrangu koduõpetuses. Kui enne õpetasid mehed, siis XVIII sajandi lõpust jääb kodukool naiste, emade hoolde. Alles siit saab alguse XIX sajandil nii tuntud õpetamine voki kõrval.

Talurahva pärisorjusest vabastamine ja kapitalismi areng kutsusid esile lugemis- ja kirjutamisoskuse vajaduse ametlikus asjaajamises ja kaubanduslikus suhtlemises. Juba mõisatöödele vajati kirjaoskajaid inimesi. Talupoeg hakkas nüüd järjest rohkem hindama haridust ja selle kaudu püüdlema «vaimupriiusele».

Endiselt pidi kaks kolmandikku Eestimaal talurahvast läbi ajama koduõpetusega. Koolide juurdekasv algas alles 1830-ndate aastate teisel poolel ja külakoolide võrk kujunes välja 1870-ndatel ja 80-ndatel aastatel. Et koolide aeglane asutamine lugemaõppimist oluliselt ei pidurdanud, näitavad 1881. aasta rahvaloenduse andmed. Põhja-Eesti talupoegadest (vanusega üle 14 a.) ei osanud lugeda ainult 3,8%, Lõuna-Eestis 5,7%. Meeste seas oli analfabeete rohkem kui naiste seas, linnades rohkem kui maal. Olime kaugele jõudnud, sest Saksamaal loeti kirjaoskamatuid 1871. a. 10%, Austrias 1880. a. 30% ja Itaalias 1881. a. koguni

60%. Muidugi ei või andmeid kirjaoskuse kohta võtta väga täpselt, ei meil ega mujal.

Igatahes oli lugemisoskuse probleem eestlase jaoks XIX sajandi lõpuks põhilises osas lahendatud. 1898. a. kirjutab Ernst Peterson (Särgava): «Uuemal ajal ei peetagi lugemise mõistmist suureks hariduse märgiks, olgu see inimese sisemise ehk välimise elu kohta võetud.»

KUIDAS SAADI «LUGEMISMOONA»

Raamatuid, mida talupoeg lugeda tahtis, tuli tal harilikult endal osta. XVII ja XVIII sajandil sai seda teha otse trükkalilt või raamatuköitjalt. Taluinimesele meeldis pöörduda rohkem köitja poole; ikkagi lihtsam ja omasem inimene. Kõik talupojad linna ei pääsenud, aga ka maal võis raamatuid osta. Müüsid pastorid ja köstrid. XIX sajandil on koolmeistrid agarad müüjad. Näiteks Jakobsoni «Kolme isamaa kõne» 2913 eksemplarist levitasid kooliõpetajad peaaegu pooled, raamatupoed isegi mitte viiendikku. Kirjandushuvilised taluperemehed, vallaametnikud ja muud ametimehed müütasid ka üht või teist raamatut.

Juba XVIII sajandist andis raamatuostu siduda muude asjaajamistega talurahvakaupluses või kõrtsis. Teinekord aitas linakaupmehestki.

Möödunud sajandi lõpu poole, kui talupojal oli juba, mida müüa ja osta, sages laadalkäimine. Laadalt tehti siis ka oma tagasihoidlikud raamatuostud. «Ostuhimulisi ja uudishimulisi kogunes alati. Mõnikord oli letiesine rahvast nii täis, et enam keegi hiljem tulija juurde ei pääsenud,» kirjutab P. Grünfeldt (sünd. 1865) oma mälestustes («Rahes ja rajus» käsikiri). Laadalt osteti mitte ainult «kergeid juturaamatuid», vaid ka paremaid ja kallimaid.

Alati ei pruukinud raamatu pärast isegi mitte kodunt välja minna. Juba XVIII sajandi esimesest poolest alates rändasid, paunad seljas, mööda maad rändraamatukaupmehed. Külalt külla ja talust tallu käies oli igal oma teatud tee ja kindel müügipiirkond. Raamatutoojad olid kõikjal teretulnud külalised. Heameelega võeti neid öömajale, kostitati. «Ohtuti luges raamatumees perele ette mõne ilusa loo ja kõik kuulasid kikiskõrvul.» (P. Grünfeldt.) Isegi paremaid raamatuid leidunud Rõngus rändava Raamatu-Peetri paunas (Kunderi «Loodusõpetus», Bergmanni «Üleüldine ajalugu», Kreutzwaldi «Kalevipoeg» ja «Kodutohter», Koidula «Vaino-Lilled»). Muidugi ei puudunud ka vaimulik kaup ja «kõlukirjandus». P. Grünfeldti kodus ostetud alati rubla eest. Ka kihelkonnakooli poisid ja tüdrukud ostsid.

Raamatuhuvilised, kuid vähese haridusega paunamehed levitasid siiski enamasti väheväärtuslikku, aga hästiminevat kaupa, teenides sel moel küll oma aja talupoegliku lugeja sümpaatiat, ent kirjandusloolaste hukkamõistu. Lääne-Euroopas on kolportöör «kui mitte kogu raamatukaubanduse ajaloos, siis vähemalt XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel võimsaim rahva varustaja lugemismaterjaliga» (R. Schenda). Meilgi väärriks rändraamatukaupmeeste tegevus tõsiselt uurimist.

Talupoja viletsa majandusliku järje juures mängis ostmisel väga tähtsat, kui mitte määravat osa raamatu hind. Juba esimese piibli kõrge hinna (1 rbl. 50 kop.) üle olnud nurisemist. Kirikukäsiraamatuid ja edaspidi ka piiblit püüti rahva kätte toimetada võimalikult odava hinnaga. Soovitati isegi pastoritel piibleid osta ja neid talurahvale edasi müüa toiduainete eest. Pärisorjusest vabakssaamine suurendas algul kitsikust. «Ja talupojale maksab see sõna — vabadus! — nii palju uusi andameid, et ta raamatute ostmisele ei või üldse mõelda,» kirjutab Luce

Rosenplänterile 1831. a. Koolmeister Kõrendo Kaarel teatab O. W. Masingule: «Paljo on neid inimesi, kes hea meelega seda kallist õpetuse raamatukesti [«Pühapäeva vahelugemised» — K. N.] sooviksid kätte saada, aga suur vaesus, mis jo väga suurt võimust võtnud, keelab palju...»

Kui rahakulu vaimuliku raamatu ostmiseks harjutigi XVIII sajandi lõpuks juba paratamatusena võtma, siis ilmaliku raamatu ostmisel jäi maamees kaua kõhklevaks. Sellest ei või veel järeldada huvipuudust. Juba Fr. W. Willmann («Elamise Juhataja», 1793) arvab teadvat, et ilmalik raamat on kirjaoskajale eestlasele tere-tulnud sõber, «kuid alati jääb põhiraskus, et vaene mees tunneb ennast liiga varatuna oma rahanatukest selle peale kulutamiseks». Kreutzwald, kes ju Võrus oli aastatel 1839—1864 raamatumüüjiga tihedalt seotud, kirjutab 1860. a.: «Nii kallist ilmaliku sisuga raamatut [56 kop. — K. N.] eestlane aga naljalt osta ei söanda», ja 1864. a.: «Eestlane kaalub vähemalt kümme korda järele, enne kui ta otsustab 60 kopikat välja anda ilmaliku raamatu eest, kust hinge kasu ei tule.» Tallinna raamatukaupmees Kluge ütleb 1863. a. Neusile «Kalevipoja» müügi kohta, et «eestlaste omavahelistest kõnelustest järeldub küll nende huvi raamatu vastu, kuid selle eest korraga 60 kopikat maksta tundub neile raske olevat». Miks ka mitte, kui nael võid maksis 55—65 kop., vakk kartuleid 70—75 kop., munad 2—3 kop. paar. Võis võrrelda muugagi. Kui J. Adamson C. R. Jakobsonile kurdab, et rahvas nuriseb tema «Kolme isamaa kõne» kõrge hinna pärast, ironiseerib autor: «30 kopikat on aga ju niisama palju kui 1½ toopi viina — heldekene!» Igatahes loeb ka Juhan Liiv 1888. a. («Sakalas») raamatute ostmise üheks takistajaks kaunis kõrget hinda.

Raamatuostjate kontingent püsis möödunud sajandi keskel üsna stabiilne. Ostjad olid ikka samad. Pöördugem jälle Kreutzwaldi kogemuste poole (kirjas W. Schultzile 10. II 1864): «... ei saa kinnitada, et 25 aasta jooksul lugejate hulk palju oleks suurenenud. Nüüd nagu seekordki annavad kalender ja lauluraamat iga aasta poole läbimüüki, kuna uudsevilja — olgu neil sisu või mitte — peaaegu ikka umbes samal arvul läheb, kuna ülejääk poevahtideks jääb...» Siinjuures ei tohi unustada, et Võru kreis oli vaeseim Liivimaal ja Võrus müüdavad Õpetatud Eesti Seltsi laost pärit raamatud kõite tõttu mõnevõrra kallimad kui mujal.

Raamatute ostmist pidurdasid ikaldusaastad. Kreutzwald ütleb märtsis 1869: «Ränk häda-aasta, kus peaaegu igapäev tuli enam või vähem igapäevase leiva pärast heidelda, rõhus ka raamatukauplemist...»

Möödunud sajandi lõpuks ei olnud ilmalik raamat taludes siiski enam väga haruldane. Rannust näiteks kirjutatakse 1898. a. «Olevikule», et igal perekonnal «vähemast peale vaimulikkude raamatute ka teaduslikusi raamatuid on».

Eesti talupojal aga leidis peale ostmise muidki allikaid lugemismõõna hankimiseks. Ta laenas raamatu teisest perest, kui seal juhtus olema.

Raamatute laenamine või koguni käest kätte edasiandmine oli eestlaste seas möödunud sajanditel üldiselt levinud komme. Kõige huvitavamad raamatud loeti niiviisi päris tükideks. Oli ka neid, kes oma raamatuid hoolega hoidsid, kuid naabrile laenati sellegipoolest. Kõige kindlam oli selles asjas pöörduda koolmeistri poole. Sealt võis saada rohkem ja paremaidki raamatuid. Kuid ka vallaametnikel ja ärksamatel talupoegadel olid teinekord üsna rikkad kogud. 1885. a. toob «Eesti Postimees» teate, et «Saarde kihelkonnas olevat ühel kehval kandi-mehel ilus Eesti raamatukogu 500 kõige parema raamatuga». Rohked näited biograafilises ja memuarikirjanduses kõnelevad sellest, kui sageli hangiti lugemismaterjali isiklikest kogudest.

Läinud sajandi 60-ndatest aastatest peale võis mitmel pool lugemismõõna

võtta juba ka avalikust raamatukogust. Tolle aja raamatukogude omaalgatuslik asutamine tõendab lugeja suurenenud aktiivsust lugemisvara hankimisel. Pandi rahad kokku ja osteti raamatuid või töid noormehed ja neid ühisesse kappi oma kirjavara. Ajalehed kandsid asutamisehinat ühest paigast teise. Raamatukogud omakorda ergutasid ümbruskonna inimesi lugema, ja mis veel olulisem, juhtisid parema kirjanduse juurde. «Morandinid ja unenägede seletajad visati uksest välja, aga Kalevipoeg ja selle sarnased leidsid lahket vastuvõtmist.» («Eesti Postimees» 1884. a.) Siit sai lugeda ka neid raamatuid, millest oma rahapung üle ei käinud. Kahjuks pani raamatukogude tegevusele tõkke venestamise kolmekordne järelevalve 80-ndate aastate lõpul. Siis käidi lugemislisa toomas linnast, raamatukaupmeeste ja kirjastajate laenukogudest.

Ühel või teisel puhul püüdis talupoeg läbi ajada kingitud raamatuga, kuigi see alati polnud kõige huvitavam. Varasematel sajanditel kinkisid mõndagi pastoriid, piibliseltsid kinkisid piiblit. Kinkisid ka kirjastajad ja autorid, kui trükitust teisiti lahti ei saanud. Mõni edumeelne mõisnikki püüdis oma rahvast raamatu abil valgustada. «Masingu eesti nädalalehte lugesid talupojad meeeldi, kui seda neile ilma tasuta jagati; aga tellida ei tahtnud ka jõukad talumehed mitte,» kirjutab Lihula pastor Chr. Fr. Mickwitz 1831. a. («Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Ehstland».) Samast selgub, et Mickwitz ise ja tema koguduse mõisnikud olid esimesel aastal jaganud «Nädalalehe» eksemplare tasuta, aga sellegipoolest tellinud neid edaspidi ainult paar jõukat talupoega naabritega kokku. Sajandi 60-ndatel aastatel ostsid Helme ja Torma mõisaomanikud Kreutzwaldilt mõnikümmend eksemplari «Kalevipoega» rahvale kinkimiseks.

Linnades harrastasid harrased raamatute kinkimist oma eesti soost teenijatele. Näiteks osteti Tallinnas Kluge juurest selleks Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistseid jutte» ja «Kalevipoega».

Sealt, kust lugemismaterjali, sai maamees ka teateid ilmunud raamatute kohta. Needsamad allikad mõjutasid raamatu valikut.

Kirikukantslist anti soovitusi vaimulikule kirjavarale. Ilmalik trükisõna vaikiti enamasti maha, aga kui ta rahva enesetunnet tõstis, tuli selle eest hoiatada. Helme kirikhärra olevat Jakobsoni «Kolm isamaa kõnet» rahva käest ära ostnud 3 rubla tükk, sest «see raamat olla niisugune mis otse kohe põrgust kuradi käest tulla». «Kantslikohtunike» keeld saavutas vahel vastupidist. «Nii mõnigi kesine suletoode oleks küll üsna vaiksesti tolmu kätte koitama jäänud, kui mitte säherduse ärakeelamisega töö vastu uudishimu poleks äratatud.» (Kreutzwald Schultz-Bertramile 21. X 1869.)

Kõige tagurlikumat osa ilmaliku raamatu vaenlasena XIX sajandil etendas vennastekogudus. Masingu «Pühapäeva vahelugemiste» ja Mannteuffeli teoste edukalt alanud levik jäi nende vastupropaganda tõttu hoopis seisma. Asi paraneb mõnevõrra sajandi keskpaiku, kui järjest autoriteetsemaks nõuandjaks saab koolmeister.

Usaldusväärseid teateid ühe või teise raamatu kohta sai taluinimene teise oma-suguse käest kõrtsis, veovoorides, veskijärjekorras, talgutel, mõisateol, öitsil. Seal räägiti loetust, kiideti või laideti, vaieldi, kui lugenuid juhtus olema mitu.

Kõik need informatsiooniallikad jäid ikkagi juhuslikeks, ja nii kulus päris kaua aega, enne kui talupoeg uuest raamatust kuulda sai. Masing kurdab oma «Maarahva Nädalalehes» 1825. a.: «...aga mitmes kihelkonnas seda raamatukest [«Pühapäeva vahelugemised» — K. N.] veel nimegi kaupa ei tunta, nenda kuidas seda mitmest kihelkonnast ka kuulukse, et talorahvas seda ei tea, ega seda veel pole kuuldagi saanud, et niisugust maakeele kirja ilmas liikumas, mis maarahva

Nädalaleheks nimetakse.» Kreutzwald arvab 1868. a., et «meil enne ikkagi vähemalt kaks aastat kulub, kuni mõne uue raamatu ilmumine inimestele teatavaks saab», sest tutvustamine jääb «aja hooleks».

Valida suurt ei osatud. «Poevahtideks» jäänutele tuli harva mõni ostja, säärane inimene, «kes juba selleks ettemääratud raha eest mõnda vaimulikku või ilmlikku raamatut küsib. Sel korral on siis ükskõik, mis kaupmees neile pihku pistab. Jah, suure hulga teadmatust ulatab nõnda kaugele, et isegi ajast ja arust läinud prahti, s. o. traktaadikesi, mida 40 kuni 50 aastat enam ei ole, nõutakse.» (Kreutzwald W. Schultzele 10. II 1864.)

Sajandi keskel tutvustab uut kirjandust juba kalender, ulatuslikumalt ja järjekindlamalt hakkavad seda edaspidi tegema ajalehed. Ent siis tuleb uus häda. Juhan Liiv pahandab 1888. a. «Sakalas»: «...paremate parteiline hukkamõistmine, pahemate sõbrakaudu kiitmine on süid, et raamatud soovitud paljusel rahva kätte ei pease. [- - -] Poolharitud ehk vähemalt koolitamata lugeja ostab kiidetud raamatu. [- - -] Nõnda sai mõnigi mees [- - -] meelitatud, nisu pätsi asemele haganast leiba hammustama...»

LUGEMISTINGIMUSED JA LUGEMISVÕIMALUSED

Talurahvas elas vähemalt XVIII sajandi lõpuni akendeta rehetubades. Öhtuti, kui suits oli välja aetud, kogunes pere — aga pered olid suured — kolde ette, kus peerutule valgusel tehti tubaseid toimetusi. Seal siis ka loeti. Alles XIX sajandi algul hakati klaasaknaid panema, kamber kohaldati elamiseks, köetavaks ja suitsuvabaks. Sajandi teiseks pooleks on enamikul taluperemeestel juba soojad ja valged kambrid, kehvem talurahvas ja saunikud peavad aga sajandi lõpuni ja kauemgi läbi ajama poolpimedate suitsutaredega. Esimesed väikesed petrooleumilambid astusid aegamööda peergude asemele. Üldiselt elati kitsikuses ja hämaruses. Kreutzwald märgib «Kalevipoja» rahvaväljaande trükkimisvõimalusi selgitades (1860): «...trükkikirjad ei tohi silmapulbrit sisaldada. [- - -] Meie talumajades on isegi päevane valgustus kasin, pikkade sügis- ja talveõhtute kunstlik valgustus aga hoopiski puudulik — asjaolu, mida ühe rahvaraamatu puhul tuleb tingimata silmas pidada.»

Suvel taluinimesel lugemiseks aega ei jätkunud. Sügisel ja talvel oli ka raha rohkem. Kreutzwald pani Võrus tähele, et maamees ostis raamatuid oktoobri keskpaigast märtsini, suvel väga harva. Kogemustega kirjastaja Laakmann saatis kõige rohkem raamatuid müügile augustist novembrini, kõige vähem aprillis ja mais.

Talupojal oli mõisas ränk töö ja kodus oma majapidamine. Alles möödunud sajandi lõpupoolel, kui olmetingimused paranesid ja töökoormisi reguleeriti või asendati rahaga, jääb lugemiseks aega mõnevõrra rohkem. Siis juhtus ka, et «aja igavus» sundis ajalehti ja raamatuid lugema. Samal ajal arutleb Hans Luhaäär Raplast: «Lugegu teomees; esiteks ei ole talle selleks raha ja kui seda peaks olema siis lööb mõisa kõrts need mõtted maha ja tõiseks puudub täieline aeg lugemiseks. Milla loeb teomees? Kas pühapäev? ei; pühapäev on temale kõik tarvis korda säelda, mis nädal otsa mõisas kanda ja pidada. Kas öhtuti? [- - -] Päevaloodega saab ta öhtule siis on pea igal mehel kuni kolme verstane reis koju, nõh nüid on ta ometigi väsin [- - -].»

Et lugemine oli mitmel põhjusel raske toiming, siis levis laialt lugemise kollektiivne vorm — ettelugemine. Ettelugemised tekkisid siis, kui alles kõigest oli nappus — kirjatundjatest, raamatutest, valgusest ja ajast. Ühislugemise alged

ulatuvad, nagu nägime, XVI sajandisse, kus lugemisoskust veel peaaegu polnudki. Selline lugemine kestis ligikaudu läinud sajandi lõpuni. Ettelugemistel oli ka oma ühiskondlik alus. Suured talupered elasid külades lähestikku, küla karja hoiti ühiselt, hooajatöid tehti talgute korras. Võimalusi koos lugemiseks oli küllalt.

Vähese lugemisoskuse puhul tegid ettelugemised raamatu kättesaadavaks paljudele. «Sel moel tõusis sellest üheksale tulu, mida üks ära oli suutnud õppida.» («Linda» 1898, nr. 50.) «Linda» artikli autor meenutab: «Raamatu ettelugemine, mida kirja oskaja toimetab — oh kuda see kuulajate pääle mõjus, ning nii mõnegi meeles soovi äratas ise «kirjalugejaks» saada...» «Haridusõhk» pääses säärase «rahvakoolide» kaudu laiemalt rahva sekka. Ettelugemiste kasu suurendas loetu ühine arutamine.

Sajandi lõpupoolel minnakse aegamööda üle individuaallugemisele, sest selleks ajaks ei olnud lugemisoskus enam takistuseks ja raamatuid oli rohkem. Rohkem oli ka valgust lugemiseks. Pealegi eraldusid külapered 60—70-ndatel aastatel selgepiirilisemalt üksteisest, külad muutusid hõredamaks, tekkis rohkesti üksik-talusid. Üleminekul raharendile ja talude ostmise järel vähenes talupere. Talude päriseksostmine mõjutas omakorda talupoja mentaliteeti individuaalsuse suunas.

Teistes maades on ettelugemine olnud vähese kirjaoskuse puhul samuti levinud lugemisevorm. Näiteks Saksamaal lugesid XIX sajandil tööliste ja talupogade lapsed ette vanematele, kes olid kirjaoskamatud. Nii sai sellest kommunikatsioo-nivahendist tähtis faktor täiskasvanute harimisel (Schenda).

LUGEJA SUHTUMINE RAAMATUSSE

Kuni puudus lugemisoskus, nägi talupoeg raamatus müstilist eset või uut koor-must. Kui hakati lugema, oli raamat «südamekosutaja» ja pastori abiline. Ilma-liku raamatu suhtes valitses kaua umbusk, mida vennastekoguduse propaganda kogu XIX sajandi jooksul hoolega süvendada püüdis. Kreutzwald pidas vajali-kuks oma «Eesti rahva ennemuistsete juttude» (1860) eessõnas seletada, et «niisuguste vanade laulude ja juttude laulmine või lugemine kellelegi ristiinimesele patuks ei tõuse». Juttudes oli ju ebauusk! Veel 1865. a. kirjutab Kreutzwald: «Suu-rem osa eestlasi usub oma hingeõndsusele kahju teha, kui nad peaksid raamatut lugema, mis hinge ei kosuta.»

Raamat pidi olema mingiks tarbeks, nagu olid palveraamat, lauluraamat, kalen-der. Juturaamatu lugemise harjumus hakkas tulema möödunud sajandi 30-ndate aastate lõpul, kuid sellesse suhtuti kaua kui ajaraiskamise. Veel 1884. a. on Simu-nas Tammiku vallatalitaja tagasi maksnud raamatukogu asutamiseks kogutud raha, sõnadega: «Kui inimesed, niihästi noored kui vanad, teenijad kui ka nende pidajad, raamatuid hakkavad lugema, siis jäävad kõik tööd tegemata ja majapida-mine lohakile.» («Eesti Postimees».) Seesuguseid juhtumeid ei või siiski üldiseks pidada. Et raamatust lugu peeti, tõendab kas või seegi, et mõned ostsid moe pärast. A. Kitzberg mäletas, et kalendreid ostsid ka need, kes lugeda ei osanud.

Üldiselt suhtuti raamatusse suure austuse ja lugupidamisega. Ajalehe aasta-käike ja kalendreid köideti kokku ja hoiti aastaid ning loeti kaua tagantjärele. Raamatul oli suurem väärtus kui tänapäeval, sest neid oli vähem. Kirjandus-muuseumi arhiivraamatukogu riuleilt võib leida hulganisti eksemplare, kus nimed on sisse kirjutatud — ühel tööinimese kohmaka käega, teisel koolmeistri oskuslikus kirjas või vallakirjutaja kalligraafiliste pookstavitega. Nimed näita-vad, et raamatuid on pärandatud isalt pojale. Mõned raamatud on hoolikalt numbri alla pandud, need annavad ettekujutuse omaniku raamatuvara ulatusest.

Vanad eestikeelsed raamatud säilitavad endas hulga ülihuvitavat uurimismaterjali meie raamatu lugemis- ja lugejaloole.

Suhtumisest raamatusse kõneleb mõndagi huvitavat ka rahvaluule. Rahva usust raamatu imettegevasse jõusse räägivad jutud «Seitsme Moosese raamatust» või punaste tähtedega trükitud vaimude väljakutumise ja imetegude raamatutest. Vanasõnad kõnelevad raamatust kui tarkuseallikast («Kes palju loeb, see palju teab»; «Kes rohkem loeb, see rohkem teab») ja lugemaõppimise raskusest («Ega tuul raamatut pähe ei too»). Mõistatused tõstavad esile raamatu informatsiooni-rikkust («Rikkam kui rikas, targem kui tark, kuulsam kui kuningas»; «Suuta ja silmita, aga ise maailma õpetaja») või pakuvad nuputamiseks raamatu kui eseme koostisosi («Üks karp, kaks lukku»; «Tuhat toomelehte, sada saarelehte, kaks kaanelauakest»; «Valge väli, mustad seemned, käega külvad, suuga nopid»; «Tuhat kirpu valgel põrandal»). Isegi raamatukapp andis mõistatada («Kollane saun nurgas, kirjud kapsad sees»).

Aga perekonnanimi — *Raamat*? Oleks huvitav selgitada, paljudele see pandi ja kas on säilinud lugusid selle kohta.

LUGEJA SUHTED AUTORIGA

Rahvaraamat käibib vähese ettevalmistusega lugeja seas harilikult impersonaalselt, raamatut tuntakse kas pealkirja või sisu järgi. Ka vanemad raamatu-kaubanduslikud nimestikud tutvustavad kirjandust ainult või esijoones pealkirja kaudu. Siiski jõudis eesti lugeja juba 1820-ndate aastate algul ka «raamatu tegijat» tähele panna. Sellest kõnelevad kirjad O. W. Masingule tema «Pühapäeva vahelugemiste» kohta. Masingu «Maarahva Nädalalehe» vahendusel pääsesid esimesed lugejate arvamused avalikkuse ette ja võib-olla ka autorite silma alla. Sajandi teisel poolel aitas ajakirjandus autorite tutvustamiseks tublisti kaasa. Üsikud lugejadki sõandasid seal sõna võtta. Sajandi lõppkümnendil «juba teatakse kirjutaja nimegi ja küsitakse selle ja selle juttusid» (Hans Lellep Vana-Antslast «Olevikule» 1892). Tuttavat autorit loeti ilmselt rohkem, sest oma ümb-ruskonnas oli raamatutel sageli parem minek.

Enamasti olid lugejal lemmikžanrid ja lemmikraamatud, aga harva lemmikau-torid. «Lugemisraamatu» tõttu sai näiteks Jakobsoni nimi koolilugemiku süno-nüümiks, kuid tema teiste teoste levikut see märgatavalt ei mõjutanud. Eran-diks jääb Jannsen, kes «igapäevale jutustas». K. A. Hermann lausub, küll mõnin-gase liialdamisega: «Pea kolm aastakümnet valitses Jannsen Eesti kirjandust. [- - -] Igaüks rahva seas tundis tema kirjasid ja luges neid, peremees ja karja-poiss, perenaine ja plikakene.»

Teistel eesti autoritel tuli lugeja pärast võitlust pidada pastorite ja köstritega. Lugeja kippus viimaste poole hoidma. Kreutzwald, kes oma elu eesmärgiks pidas rahvast parema lugemismaterjali juurde juhtida, tunnistab 1869. a., et tema «armastuses soetatud ja ilmale kannetud lapsed tännini Eesti rahva hulgas» vähe sõpru on leidnud. Ta paneb selle «kõrdikeetjate» süüks. Hermann aga ütleb, et Kreutzwald kirjutas «ka kõige rahvalikumad kirjadgi haritlastele». Sellest hooli-mata tegi Kreutzwald ponnistusi lugeja võitmiseks, veendumuses, et «just nagu pääsuke oma poegi lendama õpetab, nõnda peab [- - -] ka kirjamees oma lugejaid seni harjutama, kuni nad ka tõesti lennata oskavad». C. R. Jakobson, ehk küll tema «Teadus ja seadus põllul» väga visalt levis, lootis, et «Kolm isamaa kõnet», millel «mõni julge sõna sees seisab, [- - -] rohkem ostjaid saab leidma» ja et

KAJA NOODLA

«kord aeg saabub, kus meie rahvas, kes selleks küllalt suur on, ka oma kirjamehi toita jõuab» (kirjast Märts Mitile 4. III 1871). See aeg tuli. Ja lugeja õppis ka «lendama». Aga meie paremate kirjanike unistusi ja lootusi ei suutnud lugeja sel ajal veel täita ja tema süü pärast jäi meie kirjandus mõnegi väärtteose võrra vaesemaks.

Ei olnud see mujalgi teisiti. Harva on mineviku suured kirjanikud oma ajastul massidega kontakti leidnud. Goethe teostest luges rahvas ainult «Wertherit» ja Schilleri tööd ei vajanud kordustrukke.

MIDA LOETI

Varasematel sajanditel polnud palju valida peale H. Stahli neljaosalise «Käsi- ja koduraamatu» (XVII saj., 6 trükki, umb. 20 000 eks.) ja «Kodu- ning kiriku- raamatu» (XVIII saj., 16 trükki, 94 000 eks.). Piibel, mille esimesest trükist (1739) läks kolme aasta jooksul rahva sekka 2500 eks., hakkas laialdaselt levima alles pärast teise trüki ilmumist (1773).

Kalender kui tarberaamat võeti kohe omaks. 1747. a. trükiti ainukest kalendriseeriat juba 20 000 eks. Mõõdunud sajandi 60—70-ndatel aastatel mitme kalendri ilmumisel kujunes keskmiseks trükiarvuks 10 000—15 000 eks. Ka Saksa- maal loetakse rahvakalendrite tiraažiks sel ajal või pisut varem 10 000 eks. Sealgi moodustasid nad piibli ja lauluraamatu kõrval hulk aega maarahva ainukese lugemisvara. Sajandi lõpul muutis meil Mats Tõnisson Vändras kalendri endale rahateenimisvahendiks, 100 000-eksemplarise tiraaži juures sai ta kalendri hinna alla viia 3 kopikale. Ainult selle tõttu levis «Vändra Matsi» tähtraamat massiliselt ja «võitis kõik teised ära», kuigi oli «sisu poolest üks kõige viletsam oma vendade seast». Kalendrit «oodati igatsusega, osteti himuga, peaaesjalikult sabade pärast, et uudist saada». Paljudele oli ta «üks pisuke piluke, mille läbi ainult üks kord aastas kodust kaugemale võis piiluda». (A. Kitzberg.)

Väheste ilmalike juturaamatute hulgast XVIII sajandi lõpul valis lugeja kiiresti välja Fr. W. Willmanni «Jutud ja teod» ja luges seda vähemalt 60 aastat (4 trükki, 1782—1838), kuni Willmanni jutud segunesid rahvajuttudega. Krahv P. Mannteuffeli «Ajaviide peeru valgusel» (1839) levis õige kiiresti. Võrumaal näiteks loeti seda «eestlaste enamvalgustatud osa poolt tormilise heakskiiduga», hoolimata Tallinna murdest (Kreutzwald «Inlandis» 7. XII 1839). Samal ajal hakati nõudma C. W. Freundlich'i sentimentaalset raamatukest «Magdeburgi linna hirmsast ärarikkumisest» (3 trükki, 1837—1848). Freundlich ise kirjutab 1840. a.: «Se kirjake [- -] on küll armas maa-rahva meelest, ja ostvad neid suure himo ja igatsemisega.» Tema teise raamatu «Appoloniuse» edu kestis üle 40 aasta (4 trükki, 1846—1888). «See kirjake leidis rahva seas ärarääkimata suurt väljalaotamist ja lahket vastuvõtmist, sest teda on 1846 kuni tänase päevani ühte puhku lugemata korda trükitud ja loetakse alati suure himuga.» liialdab K. A. Hermann 1898. a. oma «Eesti kirjanduse ajaloo». 1840-ndate aastate algul leidis laialt lugemist veel Suve Jaani (J. Fr. Sommeri) «Vene süda ja vene hing» (1841, II trükk 1844). Saksa-Prantsuse sõja ajal (1870—1871), mil prantslased «sakslastelt rookida said», muutus see raamat uuesti populaarseks (3. trükk 1869, IV 1898), sest ta «oli prantslased rahva silmis koledateks metsalisteks muutnud», mäletab Jakob Liiv.

1839. aastast alates haarasid lugejat haledus- ja seikluslood, Lääne-Euroopas juba ammu populaarsed «Jenovevad» ja «Robinsonid». «Jenovevast» üksinda

ilmus meil 60 aastaga 11 eri väljaannet, kokku 18 trükki. Oli teisigi kannatavaid naisi (Hirlanda, Griseldis, Mai Roos), kelle ülikurb saatus lugema meelitas. Sajandi lõpul impordib kapitalism meile röövliromaani. Troonile tõuseb Rinaldo Rinaldini, temast palju taha ei jää Morando Morandini. Ent selleks ajaks on juba lugejate eneste seas küllalt neid, kes seesugust lektüüri hukka mõistavad. Ometi ei lase need «õilsad röövlid» eesti lugejat päriselt vabaks enne kapitalistliku korra kukutamist. Sajandivahetusel hakkas ajalooline jutustus röövleid mõnevõrra kõrvale tõrjuma. E. Bornhöhe «Tasuja», «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel», J. Järve «Ristitütar» ning A. Saali «Sõstrasilmad» levisid 4000—4500 eksemplaris. Rahvas oli juba õppinud hindama kodumaa-ainelisi jutte. H. Lellep kirjutab 1892. a.: «See aeg, millal Italia mägedest ja Balkani röövlikoobastest lugusid ehaldadi kuulda, on kadumas. [- - -] Veel kümnekond aastaid tagasi, otsiti ja osteti, mis imelik ja isevärki, ilma sellepeale vaatamata, kas ta Indiast või Hottentoti maalt.» Nüüd aga nõutakse eesti jutte.

Trükkide põhjal otsustades loeti läinud sajandi teisel poolel päris hea meelega ka Kreutzwaldi «Reinuvader Rebast» (ilmus 1848—1851 kalendris, pärast 5 iseseisvat trükki, 1851—1898) ja «Kilplasi» (3 trükki, 1857—1903). J. V. Jannseni juttude hea vastuvõtu kohta on andmeid, kuid tiraažide ja trükkide poolest nad eriti välja ei paistnud.

1860-ndatest aastatest hakkab rahvas nõudma iga liiki laulikuid. Jannseni «Eesti laulikust» kulus 5 trükki (14 000 eks.) paarikümne aastaga (1861—1880). Mihkel Jürgensi «Eesti laulo sõber» (1860, 2000 eksemplari) müüdi läbi ühe aastaga. Lausa massiliselt levisid rahva seas koolmeistri ja raamatukõitja Friedrich Brandti «laulikud», «ööbikud», «kuldnokad» ja teised «laululinnud», mille kohta Kreutzwald ütleb, et «Eestimaa konn» oleks peaaegu liigagi ülev pealkiri. M. Kampmann kirjutab 1908. a.: «Vistist pole ainustki küla Tallinna keelt kõnelevate eestlaste hulgas, kus mitte talupojad, tüdrukud, külakarjased Brandti laule ei oleks laulnud ja neile ise viisisid välja mõtelnud. Brandti luule sõpru leidub suurel arvul kõrtsist kojutulejate, ööhulkujate, simmani tegijate ja muude teiste seda seltsi kisajate seas.»

Tarbe- ja õpperaamatute suurest hulgast valis lugeja üle ootuste välja Kreutzwaldi «Kodutohtri», kuigi see oli üsna kallis raamat (80 kop.). 21 aastaga (1879—1900) ilmus 4 trükki. Tavaliselt leidsid lugejaid igasugu suured ja väikesed, enamasti «igapidi proovitud» unenägeseletajad, mis ilmusid 1840. aastast sajandi lõpuni. Niisama vajalikeks osutusid kirjaraamatud (armastuskirjade, palvekirjade jt. koostamise õpetused) ja õnnesoovisalmikud.

J. W. Masingu populaar-teadusliku «Pühapäeva vahelugemiste» (1818) lugemise kohta on säilinud ilusaid lugusid, mis küll pole kooskõlas raamatu üldise levikuga. Masing kirjutab Rosenplänterile: «Ma saan tänuütlemissi igalt poolt, niihästi suuliselt kui kirjalikult. [- - -] Kuhu ma selles [s. t. talupoegade — K. N.] ringis ka ainult lähen, tunglevad inimesed minu ümber, et mulle öelda, et [- - -] olen neile midagi andnud, mida neil veel kunagi pole olnud.» Autorile saadavad tänukirju talupojad, koolmeistrid ja mõisakupjad. Ühe talumehe kirja kohta teatab Masing Rosenplänterile (30. XII 1818): «Oli inimene enesele Tartus selle raamatukese ostnud — hakkas seda siis lugema — ja oli nenda ahneks tema peale saanud, et ei suitnud seda oodata, et viimast lehte pidi kätte saama. Sai raamat otsa, oli mul, ütleb, veel suurem vaev, oh! et ta nii paks ja suur oleks kui Piibli-raamat, siis oleks ometige tüki aja peale head varandust käes olema. Nüüd loeb teda kolmandama kõrrale ja ütleb nüüd vast öiete märkavad kui palju tarkust [- - -] senna sisse kirjutatud.»

Habaja mõisa järelevaataja soovitab, «et teie ühte neist raamatutest seisma paneksite kohtohoidmise laekasse, et saja aasta pärast võiks jälle trükitud saada veel teiste rahvale, mis siis elavad, ehk ennemine kui tarvis». Seniajani pole uut trükki tarvis tulnud, kuid XIX sajandi keskpaiku oli raamat uuesti üsna nõutav.

Kreutzwaldi «Maailm ja mõnda...» (5 vihikut, 1848—1849) jäi ilmumise ajal «põlatud lapseks», ent kümne-kahekümne aasta pärast vajasid esimesed vihikud kordustrükke. 1866. a. teab Neus Kreutzwaldile kirjutada, et Järva-Jaani kihelkonnas ei küsitavat ega loetavat ühtki raamatut nii palju kui «Maailma». Kihelkonnakoolides, kus seda õpikuna kasutati, olid poisid õhinal lugenud, «nii et eksemplarid kuigi kaua vastu ei pidanud».

Erilisele kohale möödunud sajandite «bestsellerite» seas tõuseb C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat». See koondas endasse õpiku, populaarteadusliku teose ja juturaamatu tunnused. Teda ei lugenud ainult õpilased, vaid selle varal laiendasid ka täiskasvanud oma silmaringi. Jakobsoni lugemikku ilmus rohkem kui ühtki teist teost (1867—1906, 16 trükki, kokku üle 200 000 eks.) ja ta köitis lugejat mitme põlvkonna jooksul rohkem kui ükski teine raamat.

Rahva lugemismaterjali ülevaates ei tohi unustada ka a j a k i r j a n d u s t. Elava huviga olevat talurahvas suhtunud juba esimesse eestikeelsesse ajalehte (1806), kuigi selle levikufaär ei ulatunud kaugemale Tartu- ja Võrumaast. Leht on viimseni «ära loetud». Jannseni «Pärnu Postimehe» tellijate arv tõusis esimese paari aastaga üle 2000. 1860-ndatel aastatel muutub ajaleht juba asendamatuks lektüürriks, võttes sisse alatise koha kirikuraamatute ja kalendri kõrval.

KES OLI LUGEJA?

Vastus sellele küsimusele jääb kaunis ebamääraseks. Eesti raamatu möödunud sajandite lugeja oli eeskätt maainimene, varasemal ajal pärisorjast talupoeg ja tema pere, vabadikud ja sulased-tüdrukud. Talurahva kihistumisega pärast «priiuse» tulekut hakkasid arvatavasti hargnema ka lugemissoovid. «Saapakandjatel» näiteks jäi lugemiseks aegagi rohkem. Kui palju ja milles eri kihtide lektüür lahku läks, see vajab uurimist. Talupere lugemises märkame erinevusi möödunud sajandi teisest poolest. Vanemad inimesed jäid enamasti vaimuliku raamatu juurde, mehed eelistasid uurida piiblit, naised lugeda palveraamatut. Võib arvata, et naistest, kes XIX sajandil lugemises meestest ette lähevad, said esialgu vaimulike hardusraamatute, pärastpoole haledusjuttude ja unenäoseletajate innukamad kasutajad. Sajandi lõpul on näiteks Kõpus naisterahvaste seas lugejaid rohkem, sest meestelt riisus «kaartikimp ja kõrtsilaud hulga aega ära» (J. P. Sõgel «Olevikule»). Saunarahvas luges sageli usinamalt kui pererahvas, sest neil jäi talviti rohkem vaba aega.

Agaramad lugejad olid õpilased. (Nagu tänapäevalgi!) Seiklusjutte ja röövliromaane lugesid ennekõike noored. Noored jäävadki enamasti kõige aktiivsemateks lugejateks, mida tõendab ka nende ettevõtlikkus raamatukogude asutamisel.

Kasinaid andmed ütlevad, et vähemalt 1870-ndatel aastatel loeb juba ka tööline. Kärda vabrikus asutati 1871. a. raamatukogu, millest esimesel tegevusaastal laenutati 2141 raamatut, enamikus noortele. Sindi vabrikust leiame 1882. a. koguni kaks raamatukogu. «Sakalat» tellisid 1878. a. 55, 1879. a. 105 ja 1880. a. 142 vabrikutöölisi. Tellijaid oli pea igast suuremast ettevõttest.

Linnas elavatest eesti raamatu lugejatest teame veelgi vähem. Seal olid kasutada raamatukaupmeeste-kirjastajate laenuraamatukogud, mõnel pool (Pärnus, Tartus) asutati kogusid ka omal käel. Aga millega antvärgid oma

vaimu kosutasid? «Eesti Postimehe» 2210 lugejast oli 1867. a. tartlasi 8,5%. J. M. Eisen ei näinud Haapsalus kogu oma kooliaja kestel (1872—1874) kedagi eestikeelset ajalehte lugemas. C. R. Jakobsoni «Kolme isamaa kõne» levitatud tiraažist läks linnadesse ainult umb. 10%. 1889. a. märgib «Sakala», et linnas loevad 13—14-aastased tütarlapsed teinekord poolte päevade viisi romaane. Peterburist kuuleme, et sealses eesti raamatukogus 1891. a. lugejate arv kasvab, juturaamatuid loetakse rohkem, lugejate seas on mehi enam kui naisi. On üsna levinud arvamine, et sajandi lõpul loeti röövliromaane linnades rohkem kui maal.

Lugejate seas moodustavad XIX sajandil lugemise intensiivsuse poolest omaette kategooria iseõppijad. Need on ärksa vaimuga noored, kes peale lugemisoskuse omandamist end iseseisvalt raamatute varal edasi harisid. Näiteks Viido Konsap (sünd. 1874), kes 12.—16. eluaastani oli õppinud Räpina kihelkonnakoolis, siis jäänud vanematekodus talutööle, kirjutab 1899. a. «Olevikule»: «...kus kõrval nõnda palju kirjandust lugesin, kui vähegi võimalik. Kõik kulu kopikad, mis sain, tarvitasin teaduslike raamatute ostmiseks.» Ta luges läbi naabrimehe 500-numbrilise kogu, kannatas siis vahepeal paar aastat põuda, kuni tuli uus kooliõpetaja, kelle 700—800 raamatust jätkus peaaegu neljaks aastaks. Sagadi noor-mehest oli juba eespool lugeda.

Kui ühed iseõppijad lugesid «mis kätte saab» põhimõttel, siis teised püüdsid lugeda teadlikult ja kindlas suunas. Esimestest said nutikad mehed, kes kõike teadsid ja iga peenemat tööd teha oskasid, teistest võrsus toliaegne maaintelligents. 1863. aastal õpetatud Eesti Seltsi korraldatud ankeet näitab, et üle kolmandiku toliaegseist kooliõpetajaist olid oma teadmised omandanud iseõppimise teel; osal neist oli aluseks külakool, teistel ainult koduõpetus. Ainuüksi ema «vokikoolis» ja ise õppides oli hariduse saanud näiteks rahvusliku liikumise juhtivaid tegelasi, Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson. Kodukooli haridusega oli ka kirjamees C. W. Freundlich. Kui selle pilguga vaadata meie möödunud sajandi ja praeguse sajandi algupoole tegelasi, võiks seal raamatukooli kasvandikke rohkemgi leida.

Lihtlugejatest erineb koolmeister, kõigepealt juba selle poolest, et ta püüdis endale rohkem lugemisvara hankida. Ta luges aga esijoones või ainult sisukamaid raamatuid, paremat ilukirjandust, kaasa arvatud luuletused, ja populaarteaduslikke teoseid. Tähtis osa oli tal täita teiste lugejate nõuandjana. Koolmeister lugejana võiks olla huvitav uurimisteema.

KOKKUVÕTTEKS

Eesti raamatu lugemist läbib möödunud sajanditel punase joonena lugeja ise-tegevus ja lugemise kollektiivsus. Lugema õpiti üksteise kaudu, lugemismaterjali saadi üksteise käest, ühiselt telliti ajalehti ja ise asutati raamatukogusid. Niisugune omaabi aitas suuresti leevendada raamatute puudust. Koduõpetus ja ettelugemine täitsid rahvakoolide aset.

XIX sajandi algusest läks kodune lugemaõpetamine meeste käest üle naiste kätte ja on sinna jäänud tänapäevani.

Lugemist pidurdasid üsna paljud tegurid. Kõigepealt raske majanduslik olukord ja viletsad elutingimused, siis lugemismaterjali vähesus, mitmesugune vastupropaganda (kirik, vennastekogudus), vanemate inimeste suhtumine lugemisesse kui ajaraiskamise ning ka lugemisharjumuse puudumine. Kirik ja hernhuutus, mis XVII ja XVIII sajandil olid etendanud tänuväärset osa lugemisoskuse ja -harjumuse levitamisel, püüavad XIX sajandil seda aktiivsemalt lugejat eemale

tõrjuda ilmalikust raamatust. Oluline subjektiivne tegur, mis eesti talupoega mitmeti ruineeris, oli kõrts. Kuidas see lugemise aega ja huvi röövib, selle kohta esineb kurimist ja pahandamist sageli. «Kirjandusest osavõtmine (raamatute lugemine) on sedavõrd kahanenud, kuidas joomine tõusnud,» kirjutab K. Ruut nõrdsinult «Olevikule» 1897. a. Ka kaardimäng kippus meestel teinekord lugemise võistlejaks.

Lugemist soodustas hariduse ja majandusliku jõukuse kasv, mille mõju ilmneb XIX sajandi keskpaigast, eriti Viljandi ümbruse kihelkondades, Samal põhjusel loeti Lõuna-Eestis rohkem kui Põhja-Eestis. Ühiskondliku elu aktiveerumine rahvusliku liikumise perioodil ja raamatukogude asutamine mõjus soodsalt.

Külakooliõpetajal on tähtis koht läinud sajandi lugeja abistajana lugemisvara hankimisel ja lugemise suunamisel.

Lugeja suhtumine raamatusse oli lugupidav ja austav. Aktiivsemad lugejad olid iseõppijad. Oma raamatupuudust ja -nälga ei suutnud lugeja rahuldada, sellepärast luges ta sageli valikuta seda, mis kätte sai. Vahel esines ka raamatute ostmist möe pärast.

Möödunud sajandite lugejal ei ole kindlat maitset, vaid on rida eelistusi. Lugejismaterjali valikuprintsiibid ei ole esteetilised, vaid baseeruvad lugeja psüühilisel struktuuril ning tema majanduslikul ja sotsiaalsel keskkonnal (R. Schenda). Eesti XIX sajandi lugeja eelistustest ja soovidest võib märkida umbkaudu järgmist. Lugeja nõudis kõigepealt odavat lugemismaterjali. Mõnikord muutus rahasumma koguni valikuprintsiibiks. Lugejale meeldisid «tõestisündinud» lood. Lühikesi jutte eelistati pikkadele, ajakirjandust raamatutele. Lugeja otsis konkreetset ja kontsentreeritud sündmustikus ning ökonomiat väljendusviisis; see sobis paremini tema aja- ja rahapuudusega. Valmid ja naljalood olid hinnatud.

Sellest ajast, kui lugeja jõudis ilmaliku raamatu juurde, pidasid paremad autorid lugeja pärast võitlust vaimulike ja väheväärtusliku kirjanduse fabritseerijate vastu. Nende töövaev hakkab vilja kandma 1860-ndate aastate lõpust alates. Sajandivahetuseks on enam-vähem välja kujunenud uus lugeja — endisest mitmeti diferentseeritum, loeb rohkem ja teadlikumalt, märkab juba autorit, hindab kerge ajaviitekirjanduse ja ajalehe kõrval ka eesti kirjanike paremaid teoseid. Uue lugeja kasvatamisel võiks oluliseks pidada kolme komponenti, need on C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat», ajaleht ja raamatukogud ühes seltsidega.

Kuigi jäi küllalt neid, kes lugemisega kirikukirjandusest ja kalendrist kaugemale ei jõudnud, on pilt eesti lugejast tüki maad optimistlikum kui see, mille Schenda maalib saksa «raamatuta rahvast» (raamatus «Volk ohne Buch». Frankfurt a/M, 1970).

Et meie eesti trükisõna 450. aastapäeva pühitsedes tänapäeval kuulume maailma raamatumaade ja lugejarahvaste tippude hulka, selle juured ulatuvad sügavale lugemise ajalukku.

Aga see ajalugu oma paljutahuliste probleemidega ootab alles uurijaid.

Pärt Lias

ARVO VALTONI NOVELLISÜSTEEM

Nüüdisprosaistidest enim on Arvo Valtonit köitnud inimese olemise probleem. Tundes huvi inimese seisundi vastu tänapäeva maailmas, pöörab Valton pilgu isiksuse ja ühiskonna, indiviidi ja kollektiivi, oleviku ja mineviku keerukatele seostele nende vastastikusel tingituses. Seejuures ei reprodutseeri Valtoni novell harjumuspärast, lugejale ammutuntut, vaid püüab tabada inimest ta kordumatu- ses.

Kuigi Valton ei väldi inimesele sotsiaalselt üldtunnuslikku, on ta kaugel tavast vaadelda inimest kui ühiskonna keskmist. Valtoni novell pole tekkinud soovist midagi deklareerida, vaid taotleb elu ja inimese võimalikult mitmekülgset kujutamist ja kaasaegset mõtestamist. Hoidudes triviaalsetest tõekspidamistest ja didaktikast, uurib Valton valdkonda, kus eriti selgesti ilmneb inimese vaimne elu.

Kui nõustuda, et tänapäeval kajastuvad inimese sisemaailmas erakordselt kiiresti kõik sotsiaalse elu iseloomulikud jooned, siis on mõistetav, miks viib indiviidi psüühikas kulgevate protsesside vaatlus elust ja inimesest olemasolevate ettekujutuste tähelepanuväärse muutumiseni. Ning nagu käib vana neegrinaise novellis «Spirituuaal» koputamas korralike inimeste ustele, et teada saada asjade põhjusi, nõnda sisendab ka Valton lugejasse kutset minna üle tavateadvuse silla, et taastada ärkvelolek kui seisund, kus aru liigendatud maailm lakkab paistmast kui lõpetatud ja inimesele vaenulik.

Inimese-probleemi komplitseeritust arvestades on Valton vältinud ühemõttelisi lahendusi. Jälgides inimese seisundit ühiskonnas, ei pääse Valton mööda isiksust unifikatsioonide teuridest. Pöörates teiselt poolt tähelepanu inimelu psühholoogilisele küljele, ei saa ta aga unustada indiviidis endas peituvaid vastuolusid, inimese polüvalentsust.

Arvestades Valtonile iseloomulikku sünteesitaotlust elu ja inimese võimalikult mitmekülgsele kujutamisele ja kaasaegsele mõtestamisele, tundub olevat küsitav ta loomingu tõlgendamine etteantud teesi najal. Niisugune tõlgendaja riskib sattuda novelli «Sõnumitooja» olukorda: teades oma kutsumust kuulutada «sõnumit, mis tõsi on», unustas sõnumitooja sõnumi enda hoopiski. Omakorda veenavad Maie Kalda, Kalle Kure ja Jaak Rähesoo ekskursid Valtoni poetikasse, et ta teoste tõlgendamiseks pole tarvis otsida ühemõttelist lähtevormelit, vaid piisab, kui süveneda sellesse, millest Valton jutustab, kuidas ta seda teeb, kuhu kutsub lugejat. Nagu ei anna autor valmislahendusi, nõnda oleks vägivaldne suruda ta loomingutki selle või teise etteantud skeemi Prokrustese sängi.

Esik kogus «Veider soov» (1963) avab Valton oma elukäsituse lähtekoha — argise poetika. Tsehhi tuleb ajakirjanik, et kirjutada olukirjeldus tööeesrindlasest. Juurdunud arusaamade kohaselt soovitatakse tal kirjutada kuulsast tööeesrindlasest Laugassonist, temal aga tekib «veider soov» kirjutada olukirjeldus hoopis tavalisest noorukist Viide Paulist. Tõsi, see soov laidetakse ära, nii et olukirjelduse kangelaseks töötab saada ikkagi Laugasson.

PÄRT LIAS

Ajakirjaniku «veider soov» pidada elus kohatavat tavalist, mitte millegi poolest erilist huvitavamaks, võib-olla koguni olulisemaks kõigile niigi nähtavast erakordsest, iseloomustab päris täpselt ka autori enda elukäsitust. Valtonit ei huvita tavaline kui harjumuspärane, ammutuntu, vaid ta otsib tavalises elu ja inimest oma lugematute tahkude ja võimalustega.

Tähelepanu äratav esikkogus visandatud elupiltide rõhutatud argisus. Riskantne oleks aga hinnata neid selle põhjal, kuidas on autoril õnnestunud edasi anda sotsiaalselt üldtuntut. Tegelane, kui ta taandada sotsiaalselt karaktersele välisele — põhimõttel: tööline, üliõpilane, pensionär —, sisaldab endas mõnesugust «ülejääki», midagi niisugust, mis ei tulene otsejoones ta sotsiaalsest kuuluvusest. Siit tuleneb ta kordumatu isikupära. Seesama ülejääk on Valtoni esmaseks huviobjektiks. Ta taotlusega tabada argise, tavalise kaudu elu ja inimest võimalikes, seni tähele panemata tahkudes sobib niisugune inimesekujutus hästi.

Esitades elus esineva tavalise rõhutatult argisena, säilitab Valton ühtlasi märgatava distantsi kujutatute suhtes. Enamasti jutustab Valton objektiivselt, väljendamata vahetult oma suhtumist tegelastesse ja sündmustesse, rohkem kujutades kui deklareerides.

Tugev distantsitaju lubab Valtonil pöörduda kergesti mitmesuguste koomikavormide poole. Distantsita ei sünni koomilist. Naljadena tundub miski ikka ainult kõrvalt vaadates. Seetõttu pakub Valtonile omane distantsi valitsemine häid võimalusi koomilise efekti loomiseks.

Kui arvestada taotlust tabada tavalises elu mitmepalgelisus, siis on päris mõistetav koomilise üsna oluline koht Valtoni loomingus. Nähes argises, tavalises elu lugematute võimaluste allikat, ei pääse Valton mööda ka siin kohatavast harjumuspärasest. Elu ja inimese lihtsustatud mõistmine satub Valtonil koomilisse valgusse.

«Ämbris» jutustatakse taas üsna tavaline lugu, kuidas tühine ese, vana roostetanud ämber, mille ehitajad unustanud õuele, sunnib elanikke päevast päeva pikemat teerada kasutama, ilma et keegi märkaks teda teelt koristada. Tühise — olulise vastandamises osutub «tühine» «olulist» segavaks, «oluline», seda märkamata, reedab eneses peituvat «tühisuse»: teel vedelevat ämbrit jälgides on autor tabanud majaanike lohakuse.

«Ämbri» koomiline efekt piirdub huumoriga. Koomilisel on aga Valtoni novellis avar haare — huumorist iroonia ja sarkasmini. Huvitav on huumori ja iroonia, iroonia ja sarkasmi vahekord: novellis «Uksi puhastamas» kujutatakse hotelli uksehoidjat humoristlikus valguses, rangete eeskirjade suhtes, millest Petrovitš peab lähtuma, rakendatakse aga irooniat. Irooniat ja sarkasmi kasutab Valton ohtlike ilmingute puhul. Ta ei tulista kärbeid kahurist: tegelastüüpidesse, kes tavakohaselt on olnud automaatselt, juba üksnes elukutse pärast satiiri objektiks, suhtub Valton huumoriga. Seevastu satuvad satiiri — iroonia ja sarkasmi meelevalda aegunud eeskirjad ja iganenud töökspidamised, ka nende kulekad täideviijad.

Kui objektiivses kujutuslaadis väljapeetud palade puhul («Madis», «Kõbi», «Kolmas vahetus», «Veider soov») võib rääkida autorihoiaku kaudselt, kujutamise kaudu ilmnemisest, siis seal, kus Valton kasutab huumorit või satiiri, avaldub autorihoiak otsesemalt. Proosapala «Möödukatele» on heaks näiteks, kuidas koomilise vormid aitavad kaasa autorihoiaku otsesemale väljendamisele.

Jutustamislaadilt on «Möödukatele» iroonia — varjatud pilge. Jaatades näiliselt nende töökspidamisi, kes soovivad elada möödukalt, tasa ja targu põhimõttel, sõnastab Valton need töökspidamised nõnda, et hoiak nende suhtes saab olla

ainult eitav. Hindamise tasandilt lähtudes pole aga tegu enam ironiaga, sest pala kui tervik ründab eluhoiakut, mille suhtes autor on hammustavalt pilkav — sarkastiline.

Autorimina kohalolek on määrav enamikus laastudes, kus maailmapilt esitatakse läbini subjektiveeritult. Niisugustel juhtudel jutustatakse minavormis. Jutustaja, tavaliselt autori eakaaslane, esitab siin selgesõnaliselt oma tõekspidamised.

«Me oleme rongide inimesed ja meil pole aega ära korraldada seda tuhandet pisiasja. Me sõidame ära. Põgusatest pilkudest loome endale maailma ja tema hädadest teame rongiakna põhjalikkusega. Kuigi meil on oma töö, kuigi täidame kõiki kohustusi ja kõiki narrusi, ometi on hetki, kus kõik maailma mured on meie mured ja me tahaksime jõuda sada korda enam. Ja kõiki neid inimesi, kellest me mööda sõidame, on meile vaja. Vaja selleks, et olla neile vajalik.»

Niiviisi mõtestab minajutustaja oma kaasaegset laastus «Läbi vaguniakna». Sisemonoloog piirdub siin meeliskluse ja mõtisklusega, konstateeringute ja deklaratsioonidega, ent tähistab huvi inimese sisemaailma, tema mõtete ja tunnete vastu.

Kolm kujutamistaadi — suhteliselt objektiivne jutustamine ja sellega kaasnev distantseeritus kujutatu suhtes, koomika taotlemine, kusjuures kujutis muutub sageli karikatuuriks, ja subjektiveeritud elupildi loomine minajutustuse ning sisemonoloogi varal — moodustavad Valtoni novellisüsteemi aluse. Valtonile iseloomulik distantsi säilitamise oskus, talle loomumane koomilise valitsemine ja lõpuks võime luua subjektiveeritud elupilt — need momendid kõnelevad võimalusest anda elust ja inimesest sünteesiv käsitlus. Esikkogus veel suhteliselt eraldi, ristuvad ja põimuvad kolm kujutuslaadi edaspidi pidevalt, andes huvitavaid kunstilisi lahendusi.

«Veider soov» mõjub argielu piltide ja isikupäraselt nähtud tegelastüüpide kaleidoskoobina. Valton ei taotle veel sügavamat üldistust. Üldistuse kasvu tähistab

SÜVITSIMINEK

indiviidi ja kollektiivi suhete jälgimisel novellikogus «Rataste vahel» (1966). Rohkem kui esikkogus huvitab Valtonit siin inimesele sotsiaalselt karakterne. Raskuskese kandub inimese sisemaailmas, ta tunnetes ja mõtetes toimuva jälgimisele. Puudub laast ja miniatuur, mahuliselt pikeneb novell märgatavalt, ulatudes mõnikord jutustuse piirile («Isabella»).

Nagu esikkogus, piirdub autor ka siin usutavate olukordade fikseerimisega. Inimene esineb usutavatesse olukordadesse paigutatud tegelastüübi rollis. Trammijuhist Ellist («Naeratus») tabab autor täpselt elukutsele ja töökohale omase.

Kuid tabanud inimesele sotsiaalselt karakterse, ei piirdu Valton siiski sellega. Sotsiaalselt tüüpiline, mida autor suudab usutavalt edasi anda, ei kujune novellide kandetalaks. Elli kui trammijuhil puhul ei unusta Valton, et inimesena on ta midagi enam kui elukutse. Inimese elukutset, ta sotsiaalset kuuluvust silmas pidades võiks järeldada, nagu oleks Valtoni lemmikuks nn. väike inimene. Inimest tema tervikkuse ja kordumatuses kujutades ja mõtestades huvitab autorit esmajoones siiski tavaline inimene, kusjuures esitatud on ta rõhutatult argises situatsioonis.

Mitmesuguseid lahendusi pakub konkreetse inimese vastandamine nendele harjumuspärastele kujutlustele, mis on tema suhtes visad püsima. Nimelt siin ilm-

nevad ebakõlad oleva ja soovitu vahel. Piisab sellest, et isik juhindub liiga truult harjumuspärasest, ning ta minetab oma loomulikkuse. Kohanemist harjumuspärasega, juhtumeid, mil käibetõed, iganenud arusaamad neelavad alla elus ja inimeses peituvad jõuvarud, jälgib Valton novellikogus «Rataste vahel» usutava piires püsides. Seetõttu on mõistetav ka vahetu sotsiaalkriitiline hoiak selles kogus. «Rataste vahele» jäämine tuleneb olukordadest, mitte niivõrd inimesest. Nõnda Ruudi ja Elli, Anni ja Aliide, Adeele ja Inesi, ka sooserval onnis ootava eidekese puhul. Juhtumid, mil kohanemise

SISESTUMINE

inimesesse toimub märkamatu, justkui vabatahtlikult, leidmata erilist vastupanu, jõudmata täiel määral teadvussegi, leiavad vaatlust veel põgusalt, riivamisi. Ühtlasi tähistab selline lähenemine muutusi novellstruktuuris — autori siirdumist senisest tinglikumate vormivõtete kasutamisele.

Kohanemise sisestumise näiteks on Tommi-lugu. Tommi veedab päeva poiste seltsis jõe ääres. Algul ajab ta taga oma saba, mida kuidagi kätte ei saa. Siis veeretab kivi jõekaldalt kallakut mööda üles ja jälle veepiirini, ikka edasi-tagasi, kuni kivi kukub vette. Koju minnes tormab Tommi lõrinal mööduva auto kallale, nii et vaevu pääseb allajäämisest. Öhtul oma kuudis uinudes tunneb Tommi rahuldust toredasti veedetud päevast.

«Kes on meist õige kohtunik, et ütleb: Tommi haukumine auto peale on ilma mõttega ja kentsakas asi. Kes teab, millised on Tommi enese mõtted selle asja juures. Eks Tommile võib näida ka üks kui teine asi teiste tegevuses ilma mõteta, kuigi need teised ajavad sellega suurt mõtet nagu sabaotsa taga.»

Tommi tiirlemist jälgides satub Valton paradoksaalse olukorra ette. Paradoks, milleni Valton Tommi-loos jõuab, seisneb selles, et argine, tavaline osutub keerukamaks, kui tundus olevat autorile ta debüüdpäevil.

Mõistes tavalist kui elus esinevate lugematute võimaluste allikat, hoidub Valton seda samastamast elus esineva harjumuspärasega. Enamgi: elu ja inimese harjumuspärase mõistmise suhtes oli Valton satiiriline, nähes harjumuspärasest pildurdavaid tegureid.

Nüüd aga leiab Valton, et harjumuspäranegi kuulub tavalise hulka — argisest üksnes huvitavat otsida oleks kitsas. Niisugusel lähenemisel saab hali argipäev, mõõdukus, «selle ilma igav kainus» senisest sügavama mõtetuse. Ei piisa sellest, et temasse satiiriliselt suhtutakse. Seepärast loobub Valton kohtumõistja rollist, söandamata tõmmata selgeid piire aruka ja arutu, mõtteka ja mõtetu, loomuliku ja ebaloomuliku vahele.

Vana ja uue, oleva ja kujuneva, paratamatu ja tõenäose vahekorjade diferentsieritum mõistmine ei tähenda Valtoni elu- ja inimesekontseptsioonis leppimist harjumuspärasega. Selle asemel et väljenduda harjumuspärase suhtes satiiriliselt, veidrustab Valton seda sisaldavad tavasituatsioonid.

Otseselt veel kord otsides tõestust iganenud käibetõdede paikapidamatusel, esitab Valton nad «sotsioloogilise uurimusena» («Aruanne»), mille tulemused, uurijale muide juba ette teada, lahenevad farsiks.

Leppimata tavakujutlustega, mis takistavad inimeses inimest nägemast, mõistes argist, tavalist sootuks keerukamana kui debüüdpäevil, suundub Valton oma elukäsitusele adekvaatsema kujutuslaadi otsinguile, mis viivad senisest tinglikumatele kujutamisevõtetele.

Tinglikkuse mõõdu muutumine Valtoni loomingus algab harjumuspärase veid-

rustamise taotlusega, et võoritada lugeja tavatajumisest, panna teda nähtusi ja sündmusi nägema uuest vaatenurgast.

Veidrustamise näiteks on eespool puudutatud Tommi-lugu: ühe koera päeva kaudu esitab autor oma muutunud arusaamad elus esineva tavalise ja harjumuspärase vahekordade suhtes. Ligilähedaselt kasutab Valton veidrustamist karusselli-tsükliks. Selle tsükli palad, nagu niminovell, «Päikesepoiss», «Hea inimene», «Kalamees» jt., on ehitatud nõnda, et aeg-ajalt ilmub usutava kõrvale juba usutamatu. Tegemist pole enam argielu pildikestega, vaid iga novell püüab anda probleemi käsitluse suuremas üldistusastmes.

Valtonit huvitab, kuidas saavutada tasakaal üksikisiku ja teda ümbritseva vahel. Kuidas jõuda sinnani, et inimene ei tiirleks lõputult karussellil, karussell aga ei jääks sellegipoolest nii järsult seisma, et seal tiirlejad uppi lendaksid?

Karusselli-tsükkel uurib võimalusi, milles inimene, kohanenud olukorraga, ei ürita situatsiooni muuta. Karussellil tiirlemine on antud veidrustatult: seda ei saa võtta kui tavalist, milles elu ja inimene reedaksid neis peituvad lugematud võimalused. Isegi tegelase siseelu langeb kokku tegevusega nagu sümmeetrilise kujundi vastasküljed. Nõnda osutub karussellisituatsioon inimese lihtsustatud mõistmise omapäraseks koondpõrtreeks.

Veelgi teravamalt kui novellikogusse «Luikede soo. Karussell» (1968) paigutatud karusselli-tsükliks, muudab Valton tinglikkuse mõõtu samal aastal ilmunud kogusse «Kaheksa jaapanlannat» lülitatud töödes. Tinglikkuse mõõdu muutu- mist tähistab siin pöördumine groteski poole.

Valtoni loomingus on koomikal küllalt keskne koht. Kahes esimeses novellikogus, mis kuuluvad varasemasse perioodi, jääb naer nii-öelda klassikaliselt puhtaks. «Kaheksas jaapanlannas» leidub puhast naeru ainult paaril korral, kus autor endistviisi jälgib taunitavat harjumuspärast distantsilt, kõrvaltvaatajana («Kaks paari pastlaid», osaliselt ka «Salmonella»). Niisugustel juhtudel piirdub Valton satiiriga.

Enamikul juhtudel (niminovell, «Rohelise seljakotiga mees») aga taandub satiiriline hoiak. Tegu pole isegi puhta koomikaga: autor ei väljenda selgesõnaliselt oma suhtumust kujutatusse. Selle asemel segab ta üllatavalt ja ootamatult kujutatut eri valdkonnad: kujutis muutub ambivalentseks — tekib groteski kahetasandiline kujund.

Näiteks vahejuhtum rohelise seljakotiga mehena jaama ooteruumis on üht-aegu naeruväärne ja kohutav. Kujutades Georgi narriosa giidina, ei unusta Valton samas ta õilsaid tundeidki, loob nõnda halenaljaka ja kurbtõlise sulami.

Naljakas seguneb tõsisega, koomiline traagilisega. Valtoni naer muutub külmaks, latentseks. Georgi suutmatust jaapanlannadega kontakti luua ei osutu siiski üksnes traagiliseks, vaid mõjub ta giidimissiooniga segunedes kui veider, eemalepeletav grimass. Kokku on sulatatud Georgi kohus järgida oma giidimissiooni (mis muudab Georgi hüpnukuks) ja ta spontaanne tundepehang (mis annab talle hetkeks tagasi ta inimliku näo).

Käsitlenuks Valton nii rohelise seljakotiga mehe kui ka jaamapersonali käitumist ühelt ja samalt aluselt motiveerimisega, nähes üksnes põhjuse ja tagajärje ahelat, oleks tulemuseks puhas situatsioonikoomika. Vastavalt suhtumisastmele oleks see realiseerunud puhta satiirina selle või teise tegutseva poole aadressil.

Valton taotleb aga hoopis enamast. Jätnud seljakotiga mehe tegevuse motiveerimata, asetab ta leerid eri tasandele, jälgides poolte käitumises ilmnevaid võimalusi. Valtonit ei huvita niivõrd see hästituntud seik, et mehe tavapärasest erinev käitumine kutsub esile vastuseisu, kuivõrd võimalused, mis niisugusel

kokkupõrkel võivad hakata toimima. Selles mõttes on seljakotiga mees ja jaama-personal ühtne tervik, esindades eri tahke.

Groteski ja veidrutamise kasutamine tagab Valtoni novellis senisest kõrgema üldistusastme. Veelgi ilmsemad nihked tinglikkuse mõõdus ilmnevad hilisemates novellides, kus autor siirdub inimese sisemaailmas toimuva süvitsi vaatlemisele. Muutustele Valtoni inimesekujutamise ja -mõtestamise põhimõtetes juhtis «Sõnumitoojat» (1972) analüüsidest tähelepanu Kalle Kurg, leides, et Valtoni inimese üldnimetuseks sobib nüüd

KRIIP SINIMENE.

Mäletatavasti eristab laste joonistusi uurinud J. Piaget lapse, laiemalt aga sünkretistlikus tajus kahe vastandliku põhimõtte, nägeliku ja mõttelise «realismi» kõrvuti eksisteerimist.

Nägelikuna tekib objekti kujund, kui taotleme kujutist hoida korrelatsioonis objektiga — tabada, saavutada objektiivne vastavusaste. Niisugusest põhimõttest lähtub Leonardo ja Düreri perspektiiviteooria: pidevalt kontrollitakse kujutise ja objekti vastavust. Objekti suhtes jääb kujutis võimalikult adekvaatseks, kuigi talle võib anda ka nii kõrge üldistusastme, et ta muutub stiilseks — isikupära väljendajaks, erinedes objektist oma üldistusastmelt, mitte aga adekvaatsuse taotlemise põhimõttelt. Igal juhul tugineb nägelikule rajatud kujutis ühele ajamõõtmele — olevikule.

Võimalik on luua kujutis aga ka mitte niivõrd taotledes ta adekvaatsust objektiga, vaid lülitades objektist saadud momendikogemuse kõrvale mälu salvestunud kujutelmad, pildid, skeemid. Mõttelise algme prevaleerimine nägeliku ees on viinud, nagu väidavad P. Florenski ja L. Žegin, pöördperspektiivi kasutamisele keskaja ja vana-vene kirikumaalis, samal ajal kui nägelikust lähtumine sai Leonardo-Düreri perspektiiviteooria alustoeaks, millele tugines renessansist alates Euroopa uusaja maalikunsti tinglikkus.

Ekskurss nägeliku ja mõttelise «realismi» valdkonda aitab, tõsi, ainult kauge paralleelina selgitada neid nihkeid, mis nüüdisnovelli struktuuris on kaasnenud taotlustega uurida igakülgset elu ja inimest, viies tinglikumate kujutusvõtete kasutamisele.

Valtoni varasemas novellistikas domineerib nägelik alge. Kuigi mõtteline alge on, mõistagi, ka siin olemas, ei muutu see tooniandvaks. Inimesi ja olukordi kujutab Valton otsekui oma silmaga nähtut. Niisugusele üldistuspõhimõttele on rajatud esikkogu argipäev, novellikogu «Rataste vahel» tüüpsituatsioonid, osalt ka karussellisituatsioon. Elu ja inimest uurides püsib Valton oma varasemates novellides usutava raames. Taunitav harjumuspärane karikeeritakse. Mõttelise ja kujutusliku dominant seevastu suunab inimese sisemaailmas kulgevate protsesside süvavaatluse poole.

Et mõista Valtoni novellistruktuuris toimunud muutusi, piisab, kui võrrelda esikkogu laastutsükli «Läbi vaguniakna» ta kolmandas novellikogus «Luikede soo. Karussell» ilmunud novelliga «Eleegia». Mõlemad proosapalad on kirjutatud minavormis, mõlemad kujutavad endast sisemonooloogi. Kujundistruktuurilt on need kaks pala aga erinevad. Esikkogus avaldatud laastus meeliskleb-mõtiskleb inimene nähtu ja kogetu üle, kusjuures pilk on pööratud olemasolevale, välismaailma nähtustele ja sündmustele. Mõneti läheneb laast proosaluuletusele: maailmapildi subjektiveeritus tuleneb tegelase meeoleovarjundeist ja -värvinguist.

«Elegias» seevastu konstrueerib inimene kogetu põhjal mõeldava, võimaliku situatsiooni — elegiaseisundis kujutab ta endale ette kunagist matusepäeva.

Vahe kahe sisemonoloogi suunatuses on põhimõtteline. Kuigi mõlemal juhul tekib subjektiveeritud maailmapilt, on ilmne, et esimesel juhul prevaleerib nägeline, teisel mõtteline kujutluslik alge. Läbi vaguniakna ilma ja inimesi jälgiva reisija on Valton orienteerinud ühele ajamõõtmele — olevikule: ta mõtisklused ja meelisklused toituvad nähtust-kogetust, tegelevad selle mõtestamisega. «Elegia» tegelane seevastu ilmutab suuremat aktiivsust — nähtu-kogetu põhjal üritab ta oma kujutluses konstrueerida mõeldavat, võimalikku, midagi niisugust, mida ta ise ei saa eales kogeda. Ühe ajamõõtme — oleviku — asemel on «Elegia» minajutustaja sisemonoloogis kolm aega — olevik, minevik ja tulevik. Niiviisi, aegade seoseis kujutatud inimene on psühholoogiliselt sügavam kui esikkogu põgusapilguline reisija.

Valtoni pöördumine mõttelise eksperimendi poole, kujutlusliku algme varasemast suurem rakendamine ja sellega kaasnev inimese vaimse elu sügavam eritlemine toob endaga kaasa olulisi nihkeid ta novellstruktuuris. «Sirbi ja Vasara» ümmarguse laua nõupidamisel 1973 sellele tähelepanu juhtinud Kalle Kurg nimetas Valtoni hilisemaid novelle mudelsituatsioonideks, mis lubavad autoril elu ja inimese uurimisel jõuda sügavama üldistusastmeni. Mõttelise eksperimendi ilmudes Valtoni novelli kasvab märgatavalt mitte üksnes huvi inimese vaimse elu vastu, vaid leiab aset pöördumine niinimetatud sekundaarse allikmaterjali poole.

Pole kahtlust, et novellis «Elagu kuningas!» visandatud pilt vanast surevast kuningast pole saanud tekkida vahetult kogetud elusündmuse põhjal, sest tõe selleks on andnud autori lugemus — ta enda vaimsus. Niisugune lähtekoht avardab tunduvalt elu ja inimese võimalikult mitmekülgse kujutamise ja kaasaegse mõtestamise võimalusi. Valtonit ei huvita enam «mees tänavalt» nagu debüüdpäevil, ka mitte inimene sotsiaalselt karakterseis situatsioonis, nagu novellikogus «Rataste vahel» ja karussellitsükliis, isegi mitte elu ja inimese lihtsustatud mõistmise ilmingud ja retsidiivid, nagu «Kaheksa jaapanlanna» groteskides, küll aga inimene ta mitmekülguses. Endistviisi on see reaalne inimene konkreetseis argipäevas. Tema võimalikult täpsema kujutamise ja mõtestamise huvides aga püüab autor vaadata ta olemusse, piirdumata enam pealispinnal nähtavaga.

Mõttelise eksperimendi rakendamise tulemusel, kujutlusliku algme kasvades tekib Valtoni novellis

MÕELDAV MAAILM,

mida võib mõista kui elu ja inimese senisest sünteesivama käsitlemise taotlust.

Novellikogus «Sõnumitooja» realiseerub mõeldav maailm kui konkreetse inimese heitlus teda varitseva abstraktsega. Varasematest novellikogudest erinevalt on «Sõnumitooja» komponeeritud tsükliiteks. Novellikogu koosneb neljast tsüklist: neist kolme esimest juhatab sisse novell-triptühhon «Silmus», neljanda tsükli avanovelliis on «Pääsemine». Niminovell ja «Hingekell», mis paigutatud vastavalt novellikogu algusesse ja lõppu, lubavad end vaadelda kui proloogi ja epiloogi. Kuigi iga novell selles kogus kujutab endast iseseisvat, lõpetatud kunstiteravikut, liituvad nad novellikogu kui suurema terviku raames ligilähedaste motiivide ja teemade variatsioonideks.

Tänapäeva inimese vahekorrad maailmaga leiavad kunstilise üldistuse silmuse motiivi väljaarenduse näol kolmiknovelliis «Silmus». Triptühhoni esimeses osis-

novellis satub mees, kes kohtas traktoriroomikutest ülesküntud teeristmikul silmust, mille otstarvet ta ei teadnud, uudishimu pärast silmusesse. Järgmises teeb mees katseid silmusest välja pääseda, kuni lõpuks kohaneb olukorraga. Kui kolmandas novellis ilmuvad päästjad, tunneb mees pakutava pääsemisvõimaluse ees seletamatut hirmu. Triptühhoni lõpul aga on autor veendunud, et mees ei jää siiski igavesti silmusesse.

Pälvib tähelepanu see mõttelise ja nägeliku vahakord, mille tulemusel tekib mõeldav reaalsus. Nägeliku reaalsuse suhtes on mees kriipsinimene. Vaevalt tunneb lugeja vajadust hakata opereerima kolmiknovelli puhul usutavuse kriteeriumiga. Triptühhoni ei reprodutseeri Valton asetleidnud konkreetset sündmust, vaid vaatleb inimese ja teda ümbritseva mõeldavaid vahakordi nende vastastikusel tingituses.

Millest tuleneb, et silmusesse sattunud mees kohaneb olukorraga? Kõigepealt küsimust uurides pöörab Valton tähelepanu aktiivsuse ja passiivsuse juurtele tänapäeva inimese käitumises.

«Ta kükitab, pea longus, silmuses ja tal on häbi maailma ees oma tegevusetuse pärast. Siis, kui langevad pommid, kui kisendavad hirved, nälgivad lapsed, punduvad pungad ja suurem istub väiksema kukil ning imeb temast läbi kokteilkõrre lümfii. Kortsus nägu, igihall seelik, kaks taevasse kõrguvat tohutu suurt kätt, ahastus ja meeleheide kui miraažide karavan ja kisendus ta ees.»

Nähes silmuse-situatsiooni põhjust inimese passiivsuses, tegevusetuses, mõtestab Valton samas inimese aktiivse käitumise. Mitte igasugune aktiivsus ei taga situatsiooni muutmist. Mitte igasugune aktiivsus ei välista kohanemist harjumuspärasega. Mehe meeleheitlikud katsed, mis ta teeb situatsioonist pääsemiseks, osutuvad asjatuks, sest mees, kes on aldis mediteerima, aldis anduma abstraktsioonidele, muudab ise oma tegevuse mõtteks. Mees silmuses — see pole passiivne mediteerija või absurdne tegutseja, vaid inimeses peituva passiivsuse ja inimese mõttetu tegevuse võrdkuju. Hinnates mõtestatud aktiivsust, ei pea Valton inimest igavesti absurdseks ja võõrandatuks, vaid uurib neid konkreetseid olukordi, mis ähvardavad muuta inimese passiivseks, tema tegevuse aga mõtteks. Valtoni isiksusekontseptsiooni sellele eripärale juhtis tähelepanu Endel Nirk «Kaheksat jaapanlannat» reitsenseerides.

«Sõnumitooja» esimesse tsüklisse paigutatud novellid kujutavad endast variatsioonid silmusesse sattumise motiivile. Võimalused sattuda silmuse-situatsiooni, muutuda passiivseks mediteerijaks on mitmesugused. Novellis «Heeringad» tekitab silmuse-situatsiooni keele automaatne kasutamine. Keel kui subtilemisvahend lubab end tänapäeva maailmas ülihästi kasutada desinformatsioonivahendina: vale ja variserlus, demagoogia ja pettus lubavad end hästi vormida standardvormideks, odavaiks klišeudeks, nagu muutub Ramoni ostetud karbi mõte «Veranda leivas» sõltuvalt sellest, missugune nimetus talle antakse, sest ei teata asja sisu.

«Sõnumitooja» teises tsüklis esitab Valton mõeldavate kohanemisvõimaluste ohvreid. Novellis «Aleksander Suur» lahenevad nimategelase pürgimused olukorraks, kus tal jääb üle end kujutleda ajastu ohvrina. Niisamasuguse silmusena varitseb Pärkbaumi pagariäri samanimelises novellis minategelast, kes tahab mälestust muuta reaalseks olevikuks.

Mitmesuguseid mõeldavaid kohanemisvõimalusi seirab «Sõnumitooja» kolmas tsükel. Abstraktsioonide puntras «päästjad» samanimelisest novellist otsivad illusoorseid pääseteid, muutudes ise olukorra hüpinkkudeks.

Inimese mõeldavat kokkupõrget kammitseda ähvardavate abstraktsioonidega vaatleb novellikogu viimane tsükkel, mille juhatab sisse novell «Pääsemine».

Siin kasutab Valton unenäo-motiivi, mida ta muide varieerib ka 1973. aastal «Loomingus» avaldatud töödes («Kontrolltöö», «Valge kass», «Tulede vahel»), samuti «Sirbis ja Vasaras» ilmunud «Näitemängus» ja «Lennus».

Alan, kes triivib merehädalisena kaptenisillal, näeb unes, kuidas saavad teoks ta pääsemislootused. Paraku pole unes nähtud pääsemine meeldiv, nii et ärgates tunneb Alan mõnesugust kergendust, kui tal tuleb jätkata triivimist kaptenisillal, kaugel kaldast, kus rügab soojalembene inimkond.

Soojalembene inimkond kui abstraktsioon viirastub Alanile mitte eriti meeldiva reaalsusena. Konkreetse inimesena, sotsiaalse olendina ei saa ta lootma jääda, nagu võiks teda päästa kujutus soojalembesest inimkonnast, kui kaunis niisugune abstraktsioon esialgu ka ei tundu.

Valtoni inimesemõistmisele vastavalt lõpeb reaalse inimese kokkupõrge teda piiravate abstraktsioonidega novellis «Matus» ootuspäraselt: «Ma läksin koju ja mõtlesin, et kuigi nad matsid mind, elan ma edasi. Nutku nad pealegi minu pärast, mina elan ja ei ole mul ühtegi õigustust ega hindamist tarvis. Valetab see kodukootud mõttetark, surgu sündimata üldistused, mina lähen põhja omal jõul. Aga senikaua ei mõtle ma, et kord võiks otsa saada see looduse või ajaloo kapriis.»

Konkreetsed inimesed, reaalne elu on rikkamad, mitmetahulisemad, kui nende põhjal tehtud abstraktsioonid.

70-ndate aastate algul, kui proosas elavneb mineviku, ajaloolise ainetiku käsitlemine, ei rahulda Valtonit ajaloo abstraktne, võiks isegi öelda — faktoloogiline, positivistlik käsitlus. Seda enam aga hakkab teda huvitama elu ja inimese aegade seostes. Valtoni

MINEK MINEVIKKU

on mõistetav, ta varasema loomingu taustal mõneti isegi ootuspärane. Olemise probleemid tänapäevaseks käsitlemiseks, mida Valton taotleb, ei piisa sellest, et peetakse silmas üksnes inimese vahelkordi olevikuga, kusjuures viimast mõistetakse momendil toimuvana. Õigupoolest tähendab pilgu pööramine minevikku oleviku sügavamalt mõistmist: nii üksikisiku individuaalne mälu kui ka inimkonna kollektiivse mälu mõjustavad momendisituatsiooni, avaldavad nüüdismaailmale aktiivset toimet.

Elu ja inimest aegade seostes vaatleb Valton novellikogus «Õukondlik mäng» (1972). Valtoni ajalooaineline novell on silmatorkavalt mõistuspärane. Ühtede kaante vahele koondatult jätavad palad mõnesuguse monotoonsuse mulje, ilmselt seepärast, et struktureeritud on nad ühel-samal põhimõttel.

Reeglikohaselt seob autor kaks ajatasandit — oleviku ja mineviku. Minevikus toimunu esitatakse distantseeritult, kusjuures annab tunda stilisatsioonitaotlus. Loo lõppu on paigutatud jutustaja pöördumine lugeja poole, mis selgitab jutu võimalikku mõtet — seda, milleks pala on kirjutatud. Niisugune arhailine, küllap kavatsuslikult pisut vanamoeline jutustamisviis tõendab, et erapoletule kujutamisele on autor eelistanud kõiketeadvat jutustajahoiki. Jutustaja pilk siirdub olevikust minevikku, et lõpuks tagasi jõuda olevikku. Jutustaja-isik pole rüütatud möödunud aegade inimeseks, vaid esineb kui autori ja lugeja kaasaegne.

Jutustaja vaatepunkti niisugune suunatus annab novellile parabooli iseloomu: küllalt mõistuspärane ja veidi arhailine, mõjub Valtoni ajalooaineline novell

tugeva üldistusastmega parabolina, millel on sügav sümboolika; seejuures välditakse nähtusi ja sündmusi pelgalt-põgusalt tõlgendavat allegooriat.

Suunatus olevikust minevikku ja sealt tagasi olevikku, nagu ka sümboolika, lubab tihedasti siduda eri ajatasandid, lastes näha nendevahelisi seoseid — paradoksaalset ühist erinevas ja vastupidi.

Suunanud pilgu minevikku, tunneb Valton huvi nende seikade ja sündmuste vastu, mis võivad olla kõnekad inimese olemise probleemi nüüdisaegse mõtestamise seisukohalt. Õukonna mängureeglid, nagu autor neid niminovellis käsitleb, leiavad endale mõnegi paralleeli tänapäevast, millele muide juhib tähelepanu ka pala lõpus paiknev pöördumine lugeja poole. Abstraktsed arutlused demokraatia üle on ajendanud novellis «Ohvitser» uurima analoogiliste ilmingute käekäiku Prantsuse revolutsiooni päevil. Mineviku inimeste muretsemised inimese ja inimsuse, progressi ja regressi pärast, mida vaadeldakse «Ohtlikus leiutises», reasonerivad arutlustega inimese saatuse üle praegusaegses kiiresti muutuvvas maailmas. Uurides novellis «Mošee» kõrbeasula saatust mongolite vallutusretkede ajal, püüab Valton olemise probleemi aspektist lahti mõtestada ajaloo liikumapanevaid jõude.

Õigupoolest ei pälvi ajalugu huvi siin mitte niivõrd oma faktilise küljega (kuigi ajalooliselt karakterne ja tõepärane novellis ei puudu), pigem nende tähkudega, milles olemise probleem leiab endale selle või teise lahenduse. Valtonit köidab küsimus, kuidas on möödunud aegade inimesed mõtestanud oma tegevust. Ta ajalooainelistes novellides jääb olemise probleem keskseks. Markantselt tunnistab seda näiteks «Mošee».

Mongolite laastatud kõrbeküla elanike pürgimust ehitada hävitatu kohale varasemast kaunim ajendab kolm erinevat, üksteise suhtes isegi poleemilist eluhoiakut.

Seik al-Buhhari, kes usaldab Allahi loodud maailma, nõuab külaelanikeilt alisumist seadustele ja saatusele. Mingisugused ohvrid ei suuda kõigutada tema optimismi, kuni suudetakse päästa kaev — elu allikas kõrbes — ja säilitada usk, et Allahi loodud maailm on õige ja igavene. Inimese olemisele annab mõtte usk kõiksusesse ja selle järgimine.

Olemise mõttetusest, vastupanu asjatusest, tegevuse tagajärjetusest — seega siis olemise illusoorisusest — lähtuv Abu-Karim kui sõjamees, kelles on kasvanud kokku kaitsja ja purustaja, jõuab oma paradoksaalse loogikaga eesmärgistatud tegevuseni. Ta pessimism saab reaalse tegutsemise tõukejõuks.

Praktilistest kaalutlustest, arusaamast, et elu saab edasi elada siis, kui õitseb äri, käib elav kauplemine, leiab elumõtte kaupmees Issaa.

Kõik kolm hoiakut jaatavad elu, edasielamist, kuid igaüks omal viisil. Oleks eksitav üht neist eelistada teisele, kui soovitakse tabada minevikku kui tervikut. Ajaloo eksistentsiaalsus ei ole taandatav üldtuntud faktidele. Enamgi: Ants Kungeli leitud ese kui mineviku tumm tunnistaja võiks olla vägagi kõnekas, kui teda ei varitseks oht positivistliku tõlgenduse näol, mille valguses ta võib jääda vähehõlpsaks meeneks.

Uurides ajaloo neid tahke, milles ilmneb selgesti olemise mõte, ei kuuluta Valton elu igavest kordumist. Minevik huvitab teda kui indiviidi ja kollektiivi mälu läte. Üldiselt süngeks ja pimedaks peetud keskaega vaatab ta mõistva pilguga. Keskaegse linna alamkihtidele pakutud võimalus elada aasta jooksul linnaisade peale kogunenud raev selleks määratud päeval välja asjaosaliste kujunukkude mõnitamise näol, paistkugi tava pentsikuna, avardab möödunu mõistmist. Omakorda lubab niisugune lähenemine autoril osutada elu ja inimese muutuvusele aegade seostes, kusjuures ei unune medali teinegi külg — pidevus. «...Lõpetuseks

tuleb tähendada, et kirkas ja rõõmurohke oli see pimedaks peljatud vanaaeg. Eks ole meiegi sellest ajast oma tarkuse ja elurõõmu ammutanud.»

«Õukondliku mängu» ühtlasel taustal paistab teistest novellidest erineva lähendusega silma «Ratsakuju». Novellis varieeritakse kaju motiivi, mis esines juba varemgi («Lapsik Ruudi ja pronkskuju»). Teisalt on «Ratsakuju» sugulust novelliga «Maailmavalu»: mõlemal juhul on tegu sisemonoloogiga, milles tegelane mõtleb enda ja ümbritseva, ajalise ja ajatu, reaalse ja ideaalse, oleva ja soovitu vahekordade üle. «Maailmavalu» noormehe elegia piirdub siiski probleemi põgusa tõstatamisega: näinud üle põllu minevat tüdrukut, unustab ta oma maailmavalu, ruttab tüdrukule järele ning pole teada, millega kõik lõppes. «Ratsakujus» saab ajalise ja ajatu, üksikisiku ja maailma vahekord endale selgemad piirid.

Üheks päevaks muundub kullassepasell Antonio raidkujuks — ratsanikuks: elav inimene võtab endale igaviku maine. Valton keskendab tulipunkti küsimuse, missugune osa on inimese ajalisel, mööduval elul üleajalise suhtes. Küsimusele, missugune tähendus on inimese elul tuleviku jaoks, siis, kui teda enam pole, kui temast on jäänud mälestus või töö, mis ta tegi, teod, mis ta korda saatis, koondub Valtoni pilk novellikogu «Pööriöö külaskäik» (1974) mitmes novellis. Tähelepanu keskpunkti selles kogus nihkub

INIMESE VAIMNE ELU.

Novellides «Tagantjärele», «Punane valgel, valge rohelisel», «Pööriöö külaskäik» ja «Prohveti tagasitulek» on autorit huvitanud niinimetatud sealpoolne: nagu muinasjutus on vaim eraldunud kehast ja toimib, tegutseb ebamaisena. Tegelaseks on kunagi elanud ja tegutsenud inimene.

Niminovell kujutab endast siit ilmast ammu lahkunud noormehe sisemonoloogi: kord aastas, suvisel pööripäeval lendab ta vaim külla eidekesele, kes kunagi oli lahkunule lähedane. Novellis «Punane valgel, valge rohelisel» lastakse noorelt surma saanud tütarlapsel jälgida elu kulgu pärast surma. Fiaskoga lõpevad novellis «Tagantjärele» püüdlused kindlaks teha lahkunud helilooja isiksus ta eluloo-faktide, loomingu või muude andmete najal. C. G. Jungi kollektiivsele ala-teadvusele ligilähedase võrdkujuna lastakse «Prohveti tagasitulekus» tornimeist-ril Joachimil tagasi maa peale tulla 300 aastat pärast surma, lõpetama poolelijäänud torni, kuigi ta taotlused saavad otsustava vastuseisu osaliseks.

Novellide «Punane valgel...» ja «Tagantjärele» puhul võiks «lahkunu» ilmu-mist «elavate» keskele kui usutamatu seletada veidrustamisefekti rakendamise-na. «Pööriöö külaskäigu» ja «Prohveti tagasituleku» muinasjutulähedust arves-tades ei ole siin põhjust usutamatu mõista veidrustamisena, pigem on tegu müü-dile, muinasjutule, legendile iseloomuliku tinglikkuse kasutamisega.

Katse mõtestada inimese olemise probleem müüdi, muinasjutu tinglikkuse raames annab novellidele omapärase intiimsuse ja võlu, sisuliselt aga osutub kül-laltki kõnekaks. Nimelt võib «Pööriöö külaskäigu» puhul täheldada Valtoni kas-vavat huvi inimese vaimse elu, selle allikate ja mõjurite vastu. Kui varem jäid kujutlused individuaalse teadvuse raamesse, siis nüüd ilmub Valtoni novelli kol-lektiivne kujutlus, mille inimene on endale kaasa saanud. Küsimus seisneb selles, missugune koht on inimese elus pärimusel, tavalisel, mis teda ümbritsevad, käitu-misnormidel, mis, olgugi et ajalised, sisaldavad endas kollektiivset mälu. Pealegi, järeldades, et inimene pole täiel määral jäädvustatav töös, tegudes, loominguski, avardab Valton märgatavalt elu ja inimese mõistmist: inimtegevuse objektiveeri-

tud külg moodustab vaid inimese ühe tahu, ta olemise mõle ei sõltu üksnes sellest tahust.

Kujutlusliku ja oleva vahekordade keerukust, soovitu kujutlemist reaalseks ja maskide vahetamist jälgib «Kuradi armuke»: kujutlenud enese kuradi armukeks, realiseerib naine oma inimliku loomuse, olgugi et illusoorset. Novellis «Karikakar» kompenseerib lihtne põllulilleke Thomase käekäigus soovide osalist täitumatust, andes talle lootust ja pakkudes lohutust.

Pärimusliku, kollektiivse osa inimtegevust suunavates subjektiivsetes tegurites on lähtekohaks novellidele «Loomine», «Ravimine» ja «Nõiatöö». Juhan meisterdab krati, et sellega kurja eemale peletada. Samas tunneb ta sõnuseletamatut tegutsemis-, loomistarvet. Seda realiseerides, nähes seejuures pealegi ränkasket vaeva, jaatab Juhan end kui inimest — annab oma olemisele mõtte. Sugugi mitte üksnes kurjusest ei tee oma nõiatööd vana nõiamoor. Kogedes uskumuse kadumist, tundes oma tarbetuksjäämist, kaotab ta elumõtte ning variseb viimast nõidumiskatset tehes Purru talu kartulikeldri lael kokku. Samaani soovitus kütile, kuidas end ravida, poleks sellele eelnenud, vaime välja kutsuda üritanud menetluseta ülepea kõne alla saanud tulla.

Näilisele lihtsusele vaatamata on novellikogu «Pööriöö külaskäik» sügavalt inimlik dokument, milles autor üritab vaadata olemise probleemi sügavuti, leides seejuures tahke, mida ei kohta ta varasemates novellides.

Novellistina on Valton läbi teinud huvitava arengu. Debüütipäevist tänaseni on teda huvitanud inimese olemise probleem. Taotlused näha elu ta terviklikkuses, inimest ta kordumatuses liituvad nüüdisproosa suundumisega elu ja inimese võimalikult mitmekülge kujutamise ja kaasaegse mõtestamise poole.

Et Valtonit ei huvita elu ja inimene nende nähtumuses, vaid sügavamates, olemuslikes seostes, hoidub ta probleemi käsitlemisel valmislahendustest. Niisugune lähtekoht on ajendanud otsima võimalikult adekvaatset väljendusviisi: enamasti avatud kompositsiooniga, vähest välist dramatismi sisaldav, peamiselt inimese sisemaailmas toimunud muutusi jälgiv, areneb Valtoni novelli tinglikkuse astme kasvu suunas. Inimese passiivsust või agressiivsust taunides ei pääse Valton mööda nendest konkreetsetest momentidest, mil inimene, kohanenud ümbritseva, käitub absurdset, kuid kaugeltki ei kuuluta autor sellega olemise absurdust.

«MEIL TUNDMATU HÕIMUVELI»

Soome kirjandusajakirja «Parnassot» väljaandev kirjastus näib uskuvat, et eesti rahva kirjandusklassik Vilde veel elab, sest Tallinna saabus kiri järgmise aadressiga: «Herra E. Vilde, E. Treier Muuseum, Tallinn.» Kurioosum, mida luuletaja Esko Hirve mainis artiklis «Meil tundmatu hõimuvéli» («Kansan Sana» 20. XII 1973). E. Hirve konstateerib Vilde puhul: «Tema teoseid on soome keelde vähe tõlgitud ja nende trükid on läbi müüdnud. Soomenduste lakkamise põhjuseks ei ole sugugi tõlkijate puudumine, vaid kirjastajate puudumine. See näitab meie kirjanduspoliitika praegust suunda.»

E. Hirve tutvustab eesti proosa vanameistri muuseumi Tallinnas, märkides: «Soome turistid satuvad harva sellesse muuseumi, mis on vaatamisväärne ja ühtlasi annab selge ettekujutuse käesoleva sajandi alguse Eesti ajaloost.»

Kuidas naabermaa turistid saavadki sattuda Kadrioru põlispuude vahele varjunud barokkfassaadiga kastellaanimajasse, kui «Inturisti» Kadrioru-marsruut ei näe ette vabariigi pealinna ainsa kirjandusliku ekspositsiooniga muuseumi külastamist. Siit algavadki valusad küsimused — kas saabki külalistel sündida huvi Vilde vastu, kui meil endil seda väga vähe on? Viimastel aastatel on Tallinnas käinud paljud lahetagused keele- ja kirjandusinimesed ülikoolidest ning akadeemilistest seltsidest. Neid vastu võtnud eesti kolleegid ei ole vajalikuks pidanud oma kirjandust muuseumi kaudu tutvustada. Nii ei jõudnud sinna Soome Emakeele Õpetajate Seltsi delegatsioon, Eino Leino Seltsi liikmed, kirjanikud, teatriinimesed, kirjandustöötajad . . .

Soomlased pole muidugi ainukesed välismaalased, kes meie kirjanduse minevikust väga vähe kuulda saavad.

Nõukogude Liidu teisi rahvaid esindavad külalised on samas olukorras. Ühe käe sõrmedel võib üles lugeda juhtumid, mil vennasvabariikide kirjanikke on toodud muuseumi. 1971. aastal korraldati Tallinnas üleliiduline eesti kirjanduse tõlkijate seminar koguni Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia esindajate osavõtul. Laial foorumil oli ka neid, kes tõlgivad Vilde teoseid liiduvabariikide keeltesse. Neile tutvustati küll

Kirovi-nimelist kalurikolhoosi ning Saku Maaparanduse ja Maaviljeluse Instituuti, ent mitte... Vilde muuseumi. Mõned Vilde tõlkijad otsisid muuseumi omal käel üles ja olid rõõmsalt üllatunud, kui leidsid väljapandu seast enda tõlgitud teoste eksemplareid. Kui 1973. aastal oli Riias läti kirjanduse tõlkijate üleliiduline seminar, viidi sellest osavõtjad kohe avapäeval J. Rainise muuseumi...

Kas pole tegemist vastuolulise nähtusega — me ise uhkeldame oma vabariigi kõrge kultuuritasemega, kuid käitume vahel kultuuripimedalt? Vajadus muuseumide järele on ju üheks kultuurinäitajaks. Küsimus ei seisne formaalse austuse avaldamises minevikusuurustele, vaid ka kultuuriprotsessi tänapäevases jätkamises. 1973. aastal toodi Vilde muuseumi Rumeenia kirjastuste töötajad. Kodumaale tagasi jõudnud, saatsid nad muuseumile rumeeniakeelse «Mahtra sõja» ja lubasid Vilde teoste tõlkimist veelgi jätkata. Samal aastal käis muuseumis ka rühm poola kirjanikke. Z. Gorecki Koszalinis linnast leidis suureks üllatuseks ekspositsioonist fotod oma kodulinna tuntud näitlejaist «Pisuhänna» lavastusest. Nemadki saatsid muuseumile poolakeelse «Külmale maale» ja teatriafišše.

Vilde on meie internatsionaalsemaid kirjanikke. Tal on olnud kontakt paljude rahvastega. Nii tuleks ka tema memoriaalmuuseumi kasutada sillana rahvaste vahel. Analoogilisel eesmärgil on rajamisel Tammsaare muuseum. Kurb, kui ka «Tõe ja õiguse» autorit tutvustavaid väljapanekuid ootab «meil tundmatu hõimuvelje» status quo. See pole sugugi võimatu, sest Tammsaaret on väljaspool Baltikumi tõlgitud ainult kahe Nõukogude rahva — vene ja kasahhi keelde.

KRIITIKA

MEHHIKOGA KOHTUMAS

Vladimir Beekman: «Mehhiko — Päikesekivi maa».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 144 lk.

Lugejate hulgas on eesti kirjameeste reisiraamatutel alati menu olnud — ka arvustajate kohatisest žanritüdimusest hoolimata. Küllap on nõnda seepärast, et rännukihk ja teadmishimu, mida tänapäeval peale kirjasõna toidavad ka kinolina ja TV-ekraan, leiab reisiraamatu abil hõlpsasti rahulduse. Ei ripu raamatureisija ära passiformaalsustest ega rahakotist, isegi mitte ihutervisest või lennuilmast. Sobivat teost välja valides võib ta millal tahes ja kuhu tahes turistlema suunduda. Käesolev aasta avas meie reisilugejatele ühe teisepool Atlandi või Vaikset ookeani (oleneb, kustpoolt minna) asuva riigi tänapäeva — ilmus Vladimir Beekmani «Mehhiko — Päikesekivi maa».

Raamatu autor, innukas rännumees, on maailma eri kantidesse ulatunud teekondadel nähtut-kuuldut-kogetut ikka tahtnud lugejaga jagada. Seegi kord teeb ta seda kiiduväärse, mitte pealetükkiva reisikaaslase kombel, mis enamikule lugejaist peaks hästi vastuvõetav olema. Paiguti kujuneb V. Beekmanile omane napsõnaline, kuid täpne kirjeldus niivõrd elavaks, et tunneme iseennastki olevat õõtsuva linna nime pälvinud Ciudad de México tänavail, asteekide ajatarkust sümboliseeriva ürgkalendri Päikesekivi ees, lennukilt avanevat Mehhiko vaadet imetlemas, kaasa elamas vettelhüppeatraktsioonile Acapulco merekuurordis või kauge

mineviku verisest ohverdamistalitusest õudusvõbinal fantaseerimas.

Voldemar Panso on turiste ja muid organiseeritud reisidest osavõtjaid iseloomustanud nõnda: «Tema ei lähe, vaid teda viiakse; ta ei vaata, vaid talle näidatakse.» NSV Liidu Ülemnõukogu delegatsiooni koosseisu kuulunud V. Beekmani järjekordne reisikiri igitahes näitab autori oskust ka ise minna ja oma pilguga vaadata, tüüpilist ja erakordset esile tõsta. Seejuures ei püüa ta näidata end rohkem näinuna, kui tegelikult näha saadi. Kogenud pilk suudab kiirteekonnalgi üsna põhjalikult silmata mehhiklaste tänapäeva, näha selle olulisi üksikasju. Loomulik, et niisuguse delegatsiooni liikmena võimalus näha sealse elu paraadkülgi rohkem, kui saab osaks tavalisele reisiselile. (Küllap sellest siis kohati märgatav väga viisaka külalise vaimustatus.) Üht-aegu saame tänu autori positsioonile heita pilku Mehhiko elu nendesegi sfääridesse, kuhu muidu ei pääseks vaatama: käime isegi audientsil vabariigi presidendi juures.

Seekordset lugu paberile pannes on V. Beekman pidanud silmas, et Mehhiikost (nagu Ladina-Ameerika maadest üldse) teatakse Eestimaal kaunis vähe ja et tihtipeale on meie ettekujutused sealsete rahvaste elamisest-olemisest Joosep Tootsi aegsete indiaanlasejutude tasemel. Seepärast on matkareportaaži rikastamine teatmeainesega kõigiti õigustatud.

«Mehhiko ja mehhiklaste mõistmiseks aitab ajaloo tundmine kaasa suuremal määral kui mõne teise rahva puhul,» väidab V. Beekman ning pole kitsi

andma ülevaadet ajaloost. Uudsenä näitame, et «asteekide aeg on meile lähemal, kui koolis õpitu järgi tundub». Tõepoolest, verisel preestritevõimul tuginev suur ja rikas imppeerium heideti kullajahil Cor-tése konkistadooride poolt lõplikult alla 1521. aastal — neli aastat enne seda, kui tuli trükist esimene teadaolev eesti keelt sisaldav raamat! Ja ürgindiaanlaste majesteetlikud muistised pole kuigi palju vanemad Tallinna Toompeast ja raekojust!

Mehhiko ajalugu valgustades teeb V. Beekman põikeid ka Läänemere rannadele. Riskantselt julge tundub paralleeli tõmbamine muistsel kaardil oleva Eestimaa nime *Astlanda* ja mehhiklaste müütilise algkodu *Aztlani* vahel, Uku ja Kalevipoja paaripanemine samalaadsete asteegi persoonidega. Isegi siis, kui autori fantaasia on siin ülemäära lennukas, laseb see teid taas tunda Maa kõiki asukate ühtekuuluvust.

Minevikku, sealhulgas mehhiklaste pikka aega väldanud vabadusvõitluse ajalugu, on raamatus ainult niipalju, et suudaksime mõista Mehhiko Ühendriikide tänast päeva.

Palju kõitvat pakub ülevaade delegatsiooni ja autori poolt külastatud linnade tormilisest arengust. Üsna põhjalikult pühendatakse meid Mehhiko majandusellu, eriti praegu toimuvale iseseisvumisele ülivõimsa põhjanaabri surve alt. Paljutähendav on teade, et mullu hakkas Mehhiko eksportima USA-sse autosid... Värvikates kirjeldustes avanevad meie ees mitmed käitised, eriti aga maa majanduslikku sõltumatust kindlustav riiklik naftakompanii PEMEX. Kaalukas osa majandusalasest informatsioonist pärineb üllautoriteetsest allikast — president Echeverría Álvarez kõnest Kongressis. Siinkohal innustub autor nii, et arvude hulk võib tunduda väsitav, ent tavaline lugeja

libistab võrdluses avamata sisuga näitajatest pilgu lihtsalt üle. Kes majanduselu vastu enamasti huvi tunneb, ammutab teavet teisalt.

Rohkesti ruumi pühendatakse raamatus Nõukogude Liidu ja Mehhiko sõbralikele suhetele, mis on kestnud üle poole sajandi.

Loomulikult ei jää käsitlemata eksootika-Mehhiko, mida me oma võhiklikus meeles kaldume tihti päris Mehhikoks pidama: laul ja tants, hiiglaslikud kaktused — ligi 500 liiki!, mehhiko tänapäevakultuuri sümboliks kujunenud kuulus seinamaal *mural*.

«Mehhiko — Päikesekivi maa» tõstab paljude teiste reisiraamatute hulgast esile asjaolu, et autor ei ole edevalt minatav, ei eksponeeri ennast ja oma lugemust. Isegi delegatsiooni näidatakse üksnes siis, kui selle läbi saab avada mõnd vajalikku seika. See aga ei tähenda, et me autorit, tema kui Nõukogude kodaniku suhtumist käsitletavasse ei tunnetaks. Minategelane, pealegi huumorimeelne minategelane, selles tõsiselt kirjutatud raamatus siiski on. Meelde jäävad on ta üleelamised viimaste aastakümnete ühe tugevama maavärina ajal. Turismiraamatutes on alati kirjeldatud ka seda, millega igaühel on kõige vahetum kokkupuude — sööki ja jooki. Siitki saame teada, et tasus veidi mekkida tšiiilepipart, kui «suu põles ühtlase leegiga õhtuni», ja paljust muustki kulinaarsest eksootikast.

Raamatut kannab asjalik taotlus — teha meile mõistetava(ma)ks pikaajalises revolutsioonilises uuenemises olev kauge maa. Veelgi enam — meis kujundatakse soovi edasisteks, juba lähemateks kohtumisteks Mehhikoga, sest paraku ei võimaldanud lühiajaline ametlik visiit teha tarvilikku tutvust nendega, kes on kujundamas oma riigi tänast päeva — mehhiklastega.

Tiit Maksim

KRIITIKA

TOIMETAJA POOLE PEALT

Heino Väli: «Mallega ja Kallega».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 208 lk.

See on ju suursündmus: trükist ilmus eesti esimene lastekirjanduse kriitika kogumik, küll mitte kutselise kriitiku (neid teadupärast õieti polegi), vaid kutselise lastekirjaniku (neid siiski leidub) sulest. Eeskõnes väidab autor, et raamat ei pretendeeri teaduslikule põhjalikkusele, ent loodab, et see esimene pääsuke «markeerib mingil määral meie lastekirjanduse viimase aastakümne teed, ehk küll ühe inimese rohkem või vähem subjektiivse pilgu läbi». Kokkukogutud artiklid, retsensioonid ja sõnavõttud pärinevad aastaist 1959—1973. Isegi kui tagaplaanile jätta autori loomeprintsipi selgitav tsükkel «Intervjuu iseendaga» ja pioneeritöölaseid seisukohti följetonistlikult varieeriv «Vidrik Varblase vahelugemised», jääb üle arvestatavalt mahukas, lasteraamatut kätte võtma, mõtteid mõlgutama ja polemiseerima kiusav kogumik.

Ulatuslikem on esimene tsükkel, mis sisaldab ka eesti lastekirjanduse ajalukku tagasi vaatava pikema artikli «Kaasakõndimist meie lasteraamatu tegelasega». Paraku meenub juba teise-kolmanda lõigu juures varasem olemasolev ülevaade, nimelt B. Söödi «Eesti lastekirjandus» (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi loengukonспект, rotaprindiväljaanne, 1969). Pretensioonitusest hoolimata on B. Söödi tööst abi olnud õige paljudel inimestel; olgu talle siinkohal edasi öeldud vähemalt minu tänu. B. Sööt kinnitab: «Et mitte valmisanalüüsi peale suruda, ei ole siin võetud teoste üksikasjalise analüüsi ülesandeid, mis kuuluvad üliõpilaste iseseisva töö ning seminaritundide kohustustesse.» H. Väli käsitus B. Söödi oma oluliselt ei rika, kuigi sisaldab iseseisva analüüsi proove. Isikupäraseid toone kuuldu siis, kui jõutakse 50. aastate

keskele, s. t. aega, millest alates H. Väli ise vahetult osaleb lastekirjanduse loomises ja hindamises. Nüüdisteoste retsensioonidest ja üldisemaist sõnavõttudest pärineb arvestatavaid tähelepanekuid, nõudmisi, hinnanguid. Sümpaatne on autori entusiasmi ja kollegiaalne suhtumine teistesse lastekirjanikesse: ta rõõmustab nende korraminekute üle nagu omade üle (vt. näit. H. Jõgisalu «Käopöja tänu» arvustus) ega häbene rangelt hinnata nimekatki autorit (vt. näit. «Holger Puki kuues»). Kui jälgida, keda selles raamatus kõige sagedamini, enamasti hea sõnaga on mainitud, saame järgmised nimed: Heljo Mänd, Ellen Niit, Holger Pukk, Jaan Rannap ja Eno Raud. Lisanduvad ühe teose (s. t. kaksikteose «Kadri» ja «Kasuema») autorina tunnustuse pälvinud Silvia Rannamaa, suhteliselt hiljuti esile tõusnud Aino Pervik ja Heljo Rammo, siis Vladimir Beekman, Harri Jõgisalu, Helvi Jürisson, Iko Maran — ja ongi käes meie tänase lastekirjanduse ilmategijad. Arusaadavalt põhjusil on vaateväljalt kõrvale jäänud värskeimad head üllatused (P.-E. Rummo «Lugemik-lugemiki» ja pahupidi muinasjutud, J. Krossi «Mardileib», V. Luige Leopoldi-lood) ning autor ise. Jagades H. Väli rõõmu saavutuste üle, ei tahakski eriti vaielda üksikhinnangute puhul, olgugi aeg või teise hindaja-lugeja maitse siin-seal korrektiivne teinud. Eriti kerge on viltu lüüa algajaid hinnates. See, kas Elmar Ramla on uus autorinimi (H. Väli, lk. 63) või hästituntud Elar Kuusi ammutuntud pseudonüüm (B. Sööt, mainitud teos, lk. 98), on pisiküsimus, aga see, et mitmed omal ajal lootust andnud debütandid tänaseks on teadmata kadunud, on tõsine mure. Ega ometi ole süüdi ennatlik ülekiitmine? Vaevalt küll, seni on kriitikat süüdistatud eeskätt väheses tähelepanus laste-

raamatule. Selle etteheite teeb ka H. Väli, leebivalt lisades: «...ega meil ju öieti olegi inimesi, kes lastekirjandust vajalikul tasemel (kui soovite — teaduslikul tasemel) analüüsida-arvestada suudaksid» (lk. 46).

Kui kõrge peaks vajalik tase olema? Võtame käepäraseima näite: meie lasteluule. Väikelasteiuulele on korduvalt ja mitmelt poolt, H. Väli kaasa arvatud, ette heidetud vohavat epigoonlust, liigset illikukutamist, tiirlemist pisiasjade — lapse pudrukausi ja karumõmmikute — orbiidil. Mina ei pea end kompetentseks otsustama, mis mudilase maailmaavastamises on pisiasi, mis mitte, aga esitatud argumentid ka ei veena. Miks peaks riimipaar «Keksisid ja tegid kära, / lõpuks ehmusid nad ära» (lk. 63) halvem olema kui näiteks: «Aha ai, aha pai, / kust me laps need sukad sai?» Vahe on ehk selles, et esimese puhul pole teada, mis eelneb või järgneb, teisele järgneb eesti lasteluule klassikasse kuuluv laul. Prosaist ja «kärt-sude» poistejuttude apologet H. Väli ei ole juba definitsiooni poolest õige hindaja. Arvelt peab maha võtma ka suurte kogemustega kasvatajad-lasteaednikud, sest nemad kuuluvad emade ja tädi hulka, keda lapse esimene iseseisvalt suhu pistetud pudrulusikatais võib liialt heldima panna. Samal põhjusel ei tule kõne alla Ellen Niit, meie praegune lasteluuletaja number üks ja lastekirjanduse teooriaga kursis inimene. Jäävad kolm meest, kes on loonud avarama haardega lastevärsse: Kotta-kadunuke ja kaks elusat klassikut: M. Kesamaa ja R. Parve. Apelleeriksin viimase poole, kes on lastekirjanduse probleeme varemgi käsitlenud. Oletame, et ta võtab sotsiaalse tellimuse vastu, asja põhjalikult analüüsib ja sedastab, et senine spontaanne kriitika pole väikelaste-lallituste suhtes eksinud. Siis oleks tõestatud eeskätt see, et kõrgeimagi tasemega analüüs üksi kirjandust eda-

si ei vii, sest just väikelastevärsil on ammuilma olemas hiilgav, tohutu materjali najal koostatud ja autori enda praktikas kontrollitud, üldkättesaadav teooria. Mõtlen K. Tšukovski rikast ja teenitult populaarset raamatut «От двух до пяти» (minul on käes viieteistkümmes, täiendatud trükk, 1961). Mida Tšukovski mängureeglite varal teha võib, kui on tegijat, selle kohta on eestigi lasteluules hea näide. Loeme E. Niidu kirjast B. Söödile (1964): ««Rongisõiduga» püüdsin kontrollida Tšukovski väikelastevärsi teooria õigsust. Kui mul üldse on erilist eesmärki olnud lastelugude kirjutamisel, siis — lastele lusti valmistada.» (B. Sööt, mainitud teos, lk. 99—100.)

Igihaljas probleemiring on seotud lasteraamatu õpetavate-kasvatavate ülesannetega. Siin on igahel omad kodukootud arusaamad. H. Väli protestib puise, elukauge õpetlikkuse vastu näiteks artiklis «Mõnda vastupeegeldusest lastekirjanduse peeglis», jõuab aga veidi hämmastavale seisukohale: «Niisiis: kasvatus eelkõige. Kuid mitte didaktika! Didaktikahest ei ole me lasteraamat aga suutnud vabaneda veel pooleski.» (Lk. 44.) Arvatavasti ei ole mõeldud kasvatus ja õpetust teineteisest lahutada ega teineteisele vastandada, vaid mõistetakse hukka ikka sedasama ebakunstilist näpuga näitavat dotseerimist, mida eespoolgi. Lk. 52 leidub kaitsekõne ajaviitežanrile lastekirjanduses; ajaviitekirjanduse näidetena on toodud A. Lindgreni looming, välja arvatud «Väikevend ja Karlsson katuselt», ning E. Raua «Päris kriminaalne lugu». Eksitust ei saa olla: lk. 183 kor-ratakse seda väidet «Pipi Pikksuka», lk. 73 E. Raua kogu kolmikjutustuse kohta. Kaks tõesti tähelepanuväärse pedagoogilise vaistuga autorit — aga H. Väli näeb neil tendentsi kasvata-mise asemel lõbustada. Kas pole tege-mist nägija enda tiritammega? Kui ta tõemeeli usuks, et naeruga pooleks ei

saa midagi õpetada ega õppida, oleks ta pidanud «Vidrik Varblase vahelugemised» kogumikust välja jätma. Vt. ka E. Niidu eespool tsiteeritud kirja.

Kaugelt üle lastekirjanduse piiride ulatuv mure on kasvatustöö ühekülgsene feminiseerumine. H. Väli on siingi sõna sekka öelnud, peale kirjanduse puudutades pioneeriorganisatsiooni tööprobleeme. Õige imponeerivalt kahtleb ta, kas H. Männi Toomas Linnupoeg, VIII klassi õpilane, oktoobri- lastegi hulka liiga lapsik pole (lk. 73 jm.), kaitseb J. Rannapi «Jefreitor Jõmmi» arvustades tüürimees Sanglepa mundri- ja meheau nende täiskasvanute vastu, kes pioneere-lapsuke si lõbustades ringi karglevad (lk. 181—184), tõstab O. Kruusi jutustust L. Krusest esile kui mehise elu raamatut. Ülitõsise teema mõni teravik laseb end õnneks naljaks pöörata, näiteks kurtmine lk. 44: «Käib ju käsikirja tee raamatuks saamiseni peaaegu eranditult naiste käest läbi. [— — —] Ja lövi mõirgamisest käsikirjas saab tihtipeale kõrvupaitav kõutsinurrumine raamatus. Sest üks ole raamatu vaagiminegi enamasti naiste käes.» Siinkohal võib teadja inimene impressumist järele vaadata, et seekord on H. Väli õnnestunud meestoimetajat leida. Järgmiseks palun lugeda lk-lt 61: «...koolielu õpetajatetoo pool meie lasteraamatus oli ju aastast aastasse roosa viigilehe varjus, nagu varjati ja veel praegu tihtipeale püütakse viigilehega varjata võltspedagoogilise rutiini puhkemata koeranaela.» Ükski minu tuttav naistoimetaja poleks suutnud hoiduda kiusatusest seda stiilimõiratust tasahilju paberikorvi toimetada, aga kaks meest on ikka kaks meest.

Käsikirja teel raamatuks saamiseni on toimetaja poole pealt vaadates A ja O ikkagi autor ise. Üks ammune mälestus: laste- ja noorsookirjanduse toimetus vaeb üsna tuntud kirjamehe vastse lasteraamatu käsikirja, leiab

olulisi puudusi ja tahab käsikirja viimistlemiseks tagasi anda. Autor hakkab tingima: käsikirja võiks siiski vastu võtta, viimistlemine võiks sündida koostöös toimetajaga. Toimetuse ridadest kostab rahulik hää: «Juttude kirjutamine ei kuulu toimetaja kohustuste hulka.» Mehesõna ütlejaks oli tookord Aksel Tamm. Et analoogilised probleemid aastatega pole aegunud, näitas küllalt selgesti Andres Jaaksoo ettekanne viimasel lastekirjanduse arutlusel Kirjanike Majas. Pöörame otsa korraks ümber ja küsime, milline peaks olema toimetusse toodava käsikirja vajalik tase ehk, teiste sõnadega, kirjaniku kirjaoskus.

ENE pakub: «UNESCO X istungjärgul 1958 soovitati kirjaoskajaks pidada inimest, kes oskab lugeda ja loetust aru saada ning kirjutada lühidalt oma igapäevasest elust.» Kirjandusliku töö puhul on rahvusvahelised standardid ilmselt piisamatud. Oli meeldiv kuulda, kui enesestmõistetavalt A. Jaaksoo ütles, et Aino Pervik on üks meie kõige kirjaoskajamaid lastekirjanikke. Võib-olla võikski sellise kirjandusliku kultuuri taseme võtta lastekirjaniku kirjaoskuse mõõdupuuks? Kriteeriumid oleksid sel juhul küllalt ranged, ometi poleks lagi nii kõrgel, et selle saavutamist ei maksa lootagi. Kirjanik, kelle käsikiri võrdluse välja kannatab, peaks omakorda täie nõudlikkusega suhtuma toimetajasse, retsensentidesse jne. Näiteks oleksin siis julge väitma, et bibliograafia ja isikunimedede register H. Väli raamatu lõpus on tingimata tarvilikud ja tõendavad töökuuluri olemasolu, aga et sõna *peik* käänamine *peikaks* lk. 99 ei sobi kirjanikule, toimetajale ega korrektorile. Või et vaieldavustest hoolimata on kogumiku ilmumine tore ja tervitatav, aga et tema lasteraamatulik väliskujundus ja lasteraamatu pähe müümine lastekirjanduse letist on pigem hale kui naljakas viperus.

Hilja Välipõllu

HAJUVIL FOOKUSED

Henn-Kaarel Hellat: «Vanad fookused».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 80 lk.

Hellat tuli kirjandusse kriitikuna, paistis silma; avaldas proosaraamatu «Fuugad paradoksidele», mis huviga vastu võeti, ja viimaks debüteeris luules. Just viimaks, kuigi ta oma kirjaniku-tegevust luulega alustas: «Vanad fookused» kuuluvad möödunud aastakümnesse (1960—1970). Seega on kronoloogiline tasakaal omamoodi rikutud ja käesoleva kogu puhul tuleks autorisse suhtuda kui algajasse, mida teiselt poolt ei luba tema senine kirjanduslik reputatsioon. Ja etteheited peab adresseerima H.-K. Hellatile — ainult kuni viisteist aastat nooremale (ka kirjandusliku mõttes).

Alustada võib näiteks sellest, et kogu tase on ebahütlane. Vastuväide: kui kümne aasta vältel kirjutatud luuletuste tase oleks päris ühesugune (muidugi kui pole tegemist küpse meistriga), oleks asi veel hullem. Valik näib olevat küllalt juhuslik — autor on katsetanud eri vorme ja laade ning tundub, et tema lausahtlis võiks jätkuda materjali veel mitmeigi luuletuskogu jaoks.

Ain Kaalep on öelnud, et igal (eesti) luuletajal on vähemalt kümme väga head luuletust. Kui ainult neid teisi luuletusi ei oleks, mis üldmuljele kahjuks tulevad. Hellat pole siin mingi erand. Kui mõni koht kümnest vakantsiks jätta (tuleviku jaoks), siis saame temaltki täiesti arvestatava panuse esinduslikku antoloogiasse.

Kõige enne jääb meelde «Hinda kijtuse laul» oma mõnusa murdekeele ja asjaliku puändiga: «Vai et kiski tüüt rügäss, asitsess sai — / tühha kah! / A'a ma olle kangest väärt luuletai! / Olle jah!»

Lüüriline mina on hinnatavalt irooniline (enda suhtes). Seda irooniat jätkub ka vemmälvärssidesse «Kolmteist salmi

armastust», «Põrguvalulaul», «Naiste-päev» jne. Jätkub tõsisematesse lauludessegi: «Mu paat on peenelt pakeldatud ja tublisti tõrvatud. / Ta kiil on kindel ja tüür tugev. / Tal on armetu aerupaar, / puri aga puudub.» («Paadilaul» 1.) Hellat ei suhtu iseendasse oma luule läbi mitte ülearu tõsiselt. Kui ta tõsisematele teemadele ratsionaalselt läheneda katsub («Sõnade laul», «Dissonetid» II ja III), jääb tulemus kahvatuks, saame veelkordse variatsiooni ammutuntud teemadel. Siinkohal peab küll rõhutama Hellati head keeletarvitust, mis varem loetud tõdesidki värskes kastmes serveerida aitab.

Instrumentatsiooni kasutamise poolest läheneb autor kohati väga tunduvalt Artur Alliksaarele, võta kinni, kas kavatsuslikult või tahtmatult. («Paadilaul», «Pedantide peksupäev» — siin koguni «majaka-kajaka» kujund). Hellat kuulub nende autorite hulka, kellel värsitehniline tase jätab käed vabaks ja kellel sisu ei takerdu kohmakaisse mõttekonstruktsioonidesse. Selles mõttes võiks autor ise ehk sisu latti enda kasuks natuke kõrgemale asetada.

Omaette alaliik on luuletuskogus mõttesalmid. Need peavad kõnelema ise enda eest. Neis avalduvad autori suhtumised kõige otsesemalt. Lugejalegi on jätetud mõtteruumi ja aega järelduste tegemise tarbeks. Vaimukusest sädelevaid paradokse siin ju pole, kuid mõnusaid ütlemisi ja hetkemuljeid sageli. Mitmed haikudki liituvad selle rubriigiga. Üks alaliigi nõuetest — lühidus — näib autorile eriti sobivat, sest mõnegi kena luuletuse rikub ära paljusõnalisus, näiteks «Idüll», mis näib olevat kirjutatud peamiselt napi (ent vaimuka!) puändi pärast. Mõte kipub siin liiga hargu arenema.

Kunstis kehtib üks vana, kuid siimaani asjalik printsiip — vahendite ökonoomsuse printsiip. Liiga keeruline väljendus — vahendite struktuur võib

lihtsa sisu sootuks ära varjata. Autori valitud šiffer jääb lugeja poolt lahti mõtestamata (kas või «Lumi sulab»).

Üldiselt võib nõus olla, et kunstiteos (ka luuletus) on polüsementiline, tal on mitu tähendust. Sellepärast võib seda vaadelda kui omamoodi šifreeringut, mis nõuab dešifreerimist. Ühetähenduslik teos on liiga kitsas, sinna pole võimalik tarbijal midagi juurde mõelda, tarbija isiksus ei rikasta seda. Kuid liiga raskesti dešifreeritav teos eeldab, et tarbija saaks oma lahtimõtestamis-

vaeva eest tasuks midagi erakordset. Nii et mida raskemini mõistetav on teos, seda sügavam ja ainulaadsem peab olema sisu. Sellegi printsiibi vastu eksib Hellat vahel (näiteks «Kutse»).

Praegu pole enam võimalust ennustada, mis suunas autor edasi areneb, osutada lünkadele, mida tuleks kõrvaldada, ega konstateerida: ootame huviga järgmist raamatut. Sest järgmine raamat on juba ammu ilmunud. Või siiski: millal me Hellati näidendid trükis või laval näeme?

Astrid Reinla

RINGVAADE

KROONIKAT

Juuli algupoolel käis Soomes Aksel Tamm, kes Päivola suvekursustel esines loenguga Nõukogude kultuuriprobleemidest.

Suvi on toonud meie vabariiki mitmeid külalisi. Nii viibisid Eesti NSV-s Taani kirjastuse «Gyldendal» peatoimetaja kirjanik Erik Vagn Jensen, kel on teoksil käsiraamat kolmest Balti liiduvabariigist, Rumeeniast kirjanik Mahaij Benjuk ning Bulgaariast kirjastuse «Georgi Bakalov» peatoimetaja proosa-

kirjanik Tihomir Iordanov. Bulgaaria kirjastus valmistub välja andma eesti kirjanike teoseid.

Lõppes TRÜ kirjandusvõistlus. Kui ilukirjanduses anti välja vaid ergutusauhind J. Habichtile, siis kriitikuist said esimese auhinna koguni kaks meest — A. Langemets ja P. Olesk.

Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus anti Vladimir Beekmanile ja Villem Grossile.

NÕUKOGUDE EESTI PREEMIAID

Eesti NSV 35. aastapäeva puhul määrati Nõukogude Eesti preemiaid. Kirjanduse, kunsti ja arhitektuuri alal pälvisid Nõukogude Eesti preemia kirjanik P. Kuusberg romaani «Üks öö» eest, G. Ots nimiosa täitmise eest D. Kabalevski ooperis «Colas Breugnon» RAT «Estonia» lavastuses ja kontserdi-tegevuse eest, E. Tuganov ja H. Pars nukufilmide, arhitektid T. Rein ja J. Port Võru rajooni «Linda» kolhoosi keskuse projekteerimise ning helilooja J. Koha kantaatide «Laul Parteist», «Laul Leninist» ja «Laul Kodumaast» eest, V. Tšeremenjov G. Bokarevi «Te-

rasesulatajate» lavastuse ning «Kellele lüüakse hingekella» instseneeringu ja lavastuse eest Eesti NSV Riiklikus Vene Draamateatris, J. Orlov peaosa täitmise eest nimetatud lavastustes ja V. Peil G. Bokarevi «Terasesulatajate» lavakujunduse eest. Kunstnik V. Tollile tõi preemia tema 1972.—1974. aasta looming. Teadlastest said preemia antoloogias «Eesti rahvalaulud» I—IV autorid Ü. Tedre (kollektiivi juht), A. Koemets, E. Laugaste, R. Mirov, U. Mägi, J. Peegel ja V. Pino ning K. Siilivask monograafia «Veebruarist oktoobrini» eest.

ARNOLD RAVEL 50

6. augustil sai viiekümneaastaseks tõlkekirjanik Arnold Ravel. Raske oleks aimata, mida nüüd juba küpsesse meheikka jõudnud kirjamees ise oma põhiliseks teeneks võiks pidada skandinaavia kirjanduse eestindamisel, kuid arvata-vasti ei oleks meil ilma temata seda suhteliselt head — võrreldes mitme teise maa kirjandusega — ülevaadet rootsi kirjandusest, ei oleks «Rootsi novelli» sellisena, nagu see meil olemas on, ei saaks me ka nautida August Strindbergi «Surmatantsu», Pär Lagerkvisti, Per Olof Sundmani krestomaatilisi teoseid, mis tema meisterlikul vahendusel eesti keelde on jõudnud. Põguski pilk eestindatud rootsikeelse kirjanduse nimistusse tõendab, et peaaegu pool sõjajärgseist aastaist tänaseni ilmunud väljaannetest on bibliograafias varusta-

tud lühida märkega «Tlk. A. Ravel». Eriti tänulik peab juubilarile olema ««Loomingu» Raamatukogu»: siin kannab seda märget üheksateistkümnest rootsi keelest tõlgitud teosest tervelt seitseteist! Ent selline kiiduväärt viljakus võiks keelel kipitama panna küsimuse, millised on asjaosalise suhted nooremate tõlkijatega: kas ei ole ta jõudude vahetõlke skandinaavia kirjanduse tõlketandril suvaliselt, «autori-taarsel» teel reguleerinud? On ju Arnold Ravel mitte üksnes tõlkija, vaid ka «Eesti Raamatu» tõlkekirjanduse osakonna toimetaja. Kui mõne juubilari puhul sellest küsimusest peokõnede mängureegleid arvestades ehk diskreet-selt mööda tuleks minna, siis Arnold Raveli kirjanduslik tegevus lausa nõuab vastupidist — sellele tähelepanu pöö-

ramist. Vähe on neid skandinaavia keeltest eestindatud raamatuid, mis viimaste aastate jooksul tema toimetajakäe alt läbi pole käinud, kui ta neid just ise tõlkinud pole. Koostöö tema kui toimetajaga, tema märkused, millele korrektsuse, põhjendatuse, asjatundlikkuse ja pieteeditunde, aga ka iselaadi sõbraliku pedantsuse tõttu juba teatud legendaarsuse hõng külge tikub jääma, on igale noorele tõlkijale heaks kooliks. Eks seda või tunnistada mitmedki viimastel aastatel esilekerkinud noored skandinaavia kirjanduse eestin-

dajad. Toimetajatöös juhindub A. Ravel küll oma põhimõtetest ja kogemustest, kuid ei püüa sealjuures tõlkija stiili ja maitset maha suruda. Head keelevaistu ja kasulikke kogemusi ei hoiu juubilar vaka all, vaid on valmis neid jagama asjahuvilistelegi. Suur lugemus on teinud temast hinnatud skandinaavia kirjanduse tundja.

Jätkem jutt siinkohal pooleli, nagu on kirjandushuviliste ootuste kohaselt pooleli ka juubilariloominguline tegevus.

A. Alas

ANDERSEN JA EESTI

Kunstmuinasjutt oli Lääne-Euroopas endale juba ammu eluõiguse võitnud, kui selle žanri viljelejatega liitus taanlane Hans Christian Andersen. Ta varasem novelli- ja romaanitoodang oli toonud talle vaid tagasihoidlikku edu. Tema 1835. aastal ilmunud esimene muinasjutuvihik leidis aga peagi tee teistesse keeltesse. Varsti jõudsid tema lood saksa tõlgete vahendusel Balti provintssidesse. Esimese tõendi selle kohta saame L. Koidula kirjast Kreutzwaldile 18. detsembril 1869. Koidula meenutab Anderseni «Kuuske», «mida ma lapsest saadik kalliks pean». Järgmisse kirja põimib Koidula juba mitmeid motiive Anderseni muinasjuttudest, sealhulgas ka «Inetust pardipojast». K. Mihkla andmeil tutvus väike Lydia Anderseni muinaslugudega 1850. aastal Pärnu Ülejõel. «Eesti Postimehe jututoa» 1866. aasta 25. numbris on avaldatud tema tõlkes Anderseni «Sukanõel».

Kreutzwaldi väliskirjandusliku eruditsiooni uurijad ei kinnita, et Kreutzwald oleks lugenud Anderseni muinasjutte. Anderseni muinasjuttude haare on enamasti internatsionaalsem ja küllastatum teiste rahvaste folkloorist laenatud motiividest kui teadlikult eesti omapära ja koloriiti rõhutamal Kreutzwaldil.

Kümme aastat pärast Koidula esimest Anderseni-eestindust jõuti Eestis ka tema esimese raamatuväljaandeni. Nimelt ilmusid 1877. aastal W. Fr. Eichorni tõlkes Anderseni «Ennemuistsed jutud» I Tartus H. Laakmanni kirjastuse väljaandel. Kogu sisaldas neli muinasjuttu. Tõlkija tõstis oma saatesõnas esile, et Anderseni muinasjutud on «nüüd juba enamist iga haritud rahva keeles kirjutatud ja on iga rahva seas seda mõistmist ja seda kiitust leidnud, mis nende õigus on».

Eichorn kavatses Anderseni eestindamist jätkata, kuid ilmselt oli kirjastaja teistsugusel arvamusel, igatahes lubatud järke ei tulnud.

1887. aastal saab Andersen endale uue eestindaja noore E. Luiga näol, kelle tõlkes ajakiri «Meelejahutaja» avaldab terve sarja Anderseni muinasjutte. Eri raamatuna lisanduvad 1897. aastal Liina Grossschmidt tõlkes ja J. Reevitsa väljaandel «Anderseni muinasjutud», mille alapealkiri «Naljakad mõistukõned» vihjab valitud palade ironilisele laadile. H. Namsingu tõlkes ilmus 1900. aastal «Piltideta pildiraamat».

Esimene tõsiselt arvestatavam Anderseni muinasjuttude valimik ilmus 1913. aastal Tartus Anna Haava tõlkes 240-leheküljelise mahuka raamatuna. Seda «Eesti Kirjanduses» arvustades esitas M. J. Eisen nõude, et Anderseni tõlgitaks edaspidi ainult otse taani keelest. Kuid ka 1928. aastal Tallinnas Hugo Raudsepa tõlkes ilmunud ulatuslikum Anderseni-valimik oli tõlgitud saksa keelest nagu kõik varasemadki väljaanded. Sama kehtib ka «Lastelehes», «Laste Rõõmus», «Vikerkaares» ja mujal perioodikas avaldatud Anderseni muinasjuttude tõlgete kohta.

Kvalitatiivse murrangu Anderseni eestindamisse tõi taani päritoluga, Eestis kasvanud Agnes Antik 30-ndail aastail. Tema tõlkes ilmus Andersenilt kolm mahukat muinasjutuvalimikku, neile lisaks üksikmuinasjutuväljaandeid K. Lutsu ja E. Kollomi illustatsioonidega. Samal ajal tõlkisid suure taanlase muinasjutte veel E. Tasa, V. Tigane, L. Alamäe jt.

Nõukogude ajal on avaldatud peamiselt Anderseni üksikuid muinasjutte eri raamatuna ning mõningaid vähemaid valimikke. Tõlkijatena on tegut-

senud L. Nurkse, E. Ambur, H. Tiidus jt. Uusi adekvaatseid tõlkeid originaalist on teinud H. Sepamaa. Muide, tema oligi see, kes oma tänavuse juubeli puhul ajakirjanduses soovi avaldas tõlkida kõik Anderseni muinasjutud eesti keelde. Selle hea mõtte teokssaamine rikastaks märgatavalt meie Anderseni-tundmist, sest suur osa tema muinasjuttudest on mõeldud esmajoones täiskasvanuile.

Vähe on meil tähelepanu pööratud Anderseni loomingu retseptioonile. Alles viimasel ajal on L. Raud rõhutanud vajadust, et Koidula-uurijad peaksid «senisest rohkem tähelepanu pöörama Anderseni muinasjuttude osale Koidula eetiliste ja esteetiliste vaadete kujunemisel». Ka E. Peterson-Särgava meenutas veel vanas eas, kuidas ta koolipõlves vaimustusega Anderseni luges. «Keele ja Kirjanduse» ringküsitleluse vastates on mitmed kirjanikud oma lapsepõlve lemmikautorite hulgas maininud ka Anderseni. Pikemalt on oma ankeedivastuses

KIRJANDUSKIRI GRUUSIAST

Väga vana ja kõrge luulekultuuri tõttu on jäänud mulje, et lüüriline eneseväljendus on gruusia natuurile lähedasem ja omasem. Ometi võiks küllaltki suurt huvi pakkuda ka gruusia proosatradsiooni põhjalikum käsitlus: kuidas seda euroopa kirjandusvoolud on mõjutanud (siin tuleks märkida kõigepealt gruusia kirjanduse suure erudiidi, ajalooliste romaanide autori Konstantine Gamsahurdia loomingut), kuidas on kajastunud möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi kahekümnendate aastate ühiskondlikud nihked kas või Niko Lordkipanidze novellides, Mihheil Džavahhišvili jt. loomingus. Need on tippautorid, kes andsid ilmet 20–30-ndate aastate gruusia proosa kõrgperioodile. Muide, umbes samal ajal või pisut varem olid tõusnud tähelepanu orbiiti ka sellised suured luuletajad nagu Galaktion Tabidze ja «Helesiniste sarvede» sümbolistid Titsian Tabidze, Paolo Iašvili ja Valerian Gaprindašvili. See oli kahtlemata eredamaid ja huvitavamaid perioode XX sajandi gruusia kirjanduses üldse.

Minevik minevikuks, kindlasti väärriks põhjalikumalt valgustamist eesti lugejale seegi, ent praegu on vahest olulisem peatuda mõningatel uuematel tendentsidel ja muutustel, mis on

tema järelmõjul peatunud Jaan Kross: «Siiski pean meenutama raamatut, mis mu fantaasia juba esimesel kokkupuutel kuidagi erilisel hõljuma puhus ja millest hoovas enneolematute aimuste lõhna. See oli Anderseni muinasjuttude väike valimik, mis ilmus tolleaegse Albert Org'i kirjastuse tumeroheliste kaantega noorsooraamatute sarjas. Andersen oli minu jaoks kaua aega ainupäraselt selge ja siiski päriselt haaramatu, mõistatuslik ja ometi kõnekas. See oli hoopis midagi muud kui Sindbad, mis jättis mu võrdlemisi külmaks (välja arvatud õhtune hirm suure linnu Re ees), või Grimmi muinasjutud, mis on tänini mu meelest usna tolguta...»

1973. aastal avaldati eesti keeles I. Muravjova populaarteaduslik biograafia «Andersen» (tõlkinud K. Luksep). Kui 4. augustil sai mööda sada aastat Anderseni surmast, siis vähemalt sama palju on ka eesti lugeja osa saanud tema pärandist.

O. Kuningas

gruusia kirjanduses toimunud viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul.

Iseloomulik on see, et vaeuuss on gruusia kirjanduses ilmselt kaldunud proosa poole. Ja tundub, et kuna gruusiinlaste probleemeid ja rahvuslik karakter on tõeliselt alles läbi kirjutamata, siis on neil ees tohtu palju võimalusi. Igatahes lubab paar aastat tagasi ilmunud Tšabua Amiredžibi filosoofiline panoraamromaan «Datha Thuthašhia», lugu tõeotsimise teest selle gruusia variandis, aga samuti Othar Tšiladze romaan «Üks inimene läks mööda teed» kõnelda juba mingist täiesti uuest tasemest gruusia proosas.

Uued tuuled gruusia kirjanduses hakkasid puhuma aga juba tunduvalt varem. 1957. aastal avaldas vastasutatud kirjanduslik ajakiri «Tsiskari» noore, tollal tundmatu Guram Rtšeulišvili esimesed novellid. Hiljem on mitmed kriitikud märkinud, et murrang algas just nimelt sealt, et varalahkunud Guram Rtšeulišviliist sai nagu «uue põlvkonna vaimu väljendaja, kes tõi gruusia proosasse oma teemad, oma vaated, oma kangelase, oma suhtumise ellu ja kirjandusse», et «Rtšeulišvili ja tema põlvkonna kirjanike nimedega seostub väärtuste ümberhindamine gruusia proosas, eetilise problemaatika kinnistumine, kirjanduse urbaniseerumine, traditsioonilise

RINGVAADE

inimese ja maa teema täiesti uuelaadiline valgustamine, armastuse, elu ja surma küsimuste üpris originaalne käsitlemine». (Kriitik Koba Imedašvili.)

Võib veel lisada, et Guram Rtšeuilšvili parimatele novellidele ja jutustustele on omane suur sisemine ekspressiivsus, mingi eriline, lausa meeletu poeetilisus ja et ta on, kui nii võiks öelda, gruusalikum kirjanik kui mitmed teised tema põlvkonna prosaistid.

Kuuekümnendate aastate algul tulevad proosasse üle mitmed nii noorema, keskmise kui ka vanema põlve luuletajad (Artšil Sulakauri, luuletajana alustas ka Nodar Dumbadze, Thamaz Tšiladze, hiljem Othar Tšiladze, Giorgi Leonidze, Grigol Abašidze), samal ajal debüteerivad ka Revaz Inanišvili, Otia Iosseliani, Revaz Tšeišvili ja Guram Gegešidze. Koos vanema põlve kirjanikega, kes jätkavad enam-vähem traditsioonilises laadis, on need praegu gruusia proosa arvestatavamad nimed.

Kõiki siin iseloomustada ei jõua, aga kui kõnelda paarist määravamast suunast 60-ndate aastate proosas, siis oleks vahest otstarbekohane alustada Artšil Sulakauri esimesest jutustusest «Lained jõuavad kaldale» (ilmunud ka eesti keeles). Jutustuses «Lained jõuavad kaldale» on Sulakauri vastandanud ratsionalistlikku, pragmaatilist ellusuhtumist poeetilisele, tõelisele, inimlikumale suhtele. Kuigi jutustuse alasti sümbolika mõjub ehk pisut kõledalt, jätab ta ometi sügavamale mulje kui pealiskaudsem tarbijamentaliteedi kriitika paljudes hilisemates teostes. Samuti mõjus tollases mõneti seisunud kirjanduslikus atmosfääris selline ainekäsitus küllaltki värskena ja uudsena.

Kujundite ja tegevustiku sümbolika, allegoorilisus on omane hilisemalegi Sulakaurile. See ilmneb, kuigi kontekst on siin muutunud, ka kirjaniku suuremat tähelepanu äratanud romaanist «Kuldkala».

Romaani «Kuldkala» peategelane Datho Natišvili on ehitusinsener. Tema ette kerkib mitmeid aktiivset sekkumist nõudvaid situatsioone, ent kangelane kas põgeneb otseselt, põgeneb unistustesse või läheb kompromissile. Inertsustunne muutub aina valdavamaks, kangelane kaotab needki vähesed kontaktid, mis tal olid, aga kuldkala kodus akvaariumis tunneb üha selgemini, et ta on lämbumas, ei näe enam välja, sest akvaariumiseinad kasvavad kinni rohelise kõntsaga. Lõ-

puks otsustab Datho Natišvili end minevikust lahti rebida ja sõita Inguri hüdroelektrijaama ehitusele. Samal ajal pillab väike poiss Zuriko maha akvaariumi kuldkalaga, nähtavasti osutab autor oma lõppplahendusega mingile vabanemisele või ümbersünnile. See on aga üsnagi küsitav, ärasõit sarnaneb rohkem järjekordse põgenemisega.

Ja selline ringisõitmine, igatsus teiste paikade järele, vahel ka lapsepõlve tagaigatsemine ei iseloomusta sugugi mitte ainult Sulakauri kangelasi. Üsna sageli kohtame kuuekümnendate aastate kirjanduses aktiivselt ja küllaltki tulemusrikkalt tegutsevat negatiivset tegelast, kuna autorile sümpaatsed intelligentsed tegelased on passiivsed, reflekteerivad, kannatavad väikekodanlikus ümbruses, ei suuda ennast teostada.

Teine lüürilise proosa tähelepanuväärsemaid viljelejaid on Thamaz Tšiladze. Temagi puhul kõneldakse väike, reainimese teema tulekut gruusia kirjandusse, võltspaatoosist vabanemisest, süvenenud huvist isiksuse vastu, humansest ja kaastundlikust suhtumisest inimesesse.

Mis puutub T. Tšiladze varasemasse loomingusse, siis räägivad enda eest juba tema esimeste jutustuste enam-vähem sümbolised pealkirjad: «Lõbusõit ponivankriga», «Kes elab tähtedel?», «Valge suits». Kirjanduskriitik Guram Assatiani kasutab «lõbusõitu» märksõnana Thamaz Tšiladze loomingule — kirjanik pakub meile peaaegu sidumata, juhuslikke muljeid, seisundeid, visandeid, suhtumine nähtustesse on puhtemotsionaalne. T. Tšiladzele omane assotsiatiivsus, impressionistlik stiil, kujundite metafoorilisus seostub lüürilise proosa omapäraga üldse ja siin on mõnikord vahest ka põhjust kõnelda kirjandusest laenatud võtetest ning suhtumistest ja nii mõnigi kord asendab dramatismi ja pinget kangelase hingeseisundi kujutamisel romantiline afekteeritus ja maanerlikkus.

Tšiladze ja üldse gruusia proosa silmahakkavaks eripäraks on kujundi suur poeetilisus (võib-olla on see tingitud ka sellest, et mitmed autorid on endised luuletajad), teiselt poolt aga mingi helgus, peaaegu headusekultus, soojus, mis valgustab sisemiselt kirjanduslikku skeemigi (suurepäraselt illustreerib seda seisukohta kas või näiteks Revaz Inanišvili looming).

Siitsamast johtub aga ka mõningane

ühekülgus. Diferentseerimata headus muutub mõnikord juba nagu eesmärgiks omaette. Nii tunneb 60-ndate aastate Tšiladze oma kangelastele aina leebelt kaasa ja suhtub sallivalt nende inimlikesse puudustesse. See kaastunne laieneb kirjanduses kuidagi isegi kurjuse kehastajatele, positiivne kangelane aga valib sageli kurjale mittevastupanemise tee (Sulakauri, Dumbadze).

Selles mõttes on üsna iseloomulik suure populaarsuse võitnud humoorika teravmeelse külaainelise romaani «Mina, vanaema, Iliko ja Illarion» autori Nodar Dumbadze viimane romaan «Valged lipud».

Romaani tegevus toimub vanglas, kuhu noor peategelane Zaza Nakasidze on sattunud valesüüdistuse tõttu. Vanglaolustikku on väga tugevasti romantiseeritud, eetilised ideed on lihtsustatud, viidud anekdoodimoraali tasemele ning vangikongis istuvaid retsidiviste, vargaid, mõrtsukaid, vägistajaid ja spekulante on serveeritud üpriski roosades toonides.

Seitsmekümnendatel aastatel gruusia proosa kangelane muutub. Thamaz Tšiladze «Poseidoni lossi» kirjanikust peategelane elab korteris, kus esemed teda lämmatavad ja kust ta lubab endale vaid õige harva väikesi unistuslikke väljasõite, mis ei vii mitte kuhugi ja millesse ta isegi suhtub irooniliselt. T. Tšiladze viimase jutustuse «Bassein» lehekülgedel liiguvad tollesama tuttava üksildase kangelase neli või viis varianti. Üks võimalus on tegelikult mitte üldse vastu võtta, konstrueerida endale mingi teine reaalsus, kaitsta end mänguga — sellega seostub ka kogu aeg korduv vanade motiiv. Teist võimalust illustreerib peategelane vilepuhaja Beko ja seda iseloomustab ellusekkumine alt-ruistliku, ennastohverdava armastuse kaudu.

Tõeliselt aktiivse kangelase, kes teab suurepäraselt, mida ta tahab, ja oskab oma eesmärgi eest ka võidelda, tõi kirjandusse Guram Phandžikidze. Tema Levan Hidašeli romaanist «Seitsmes taevas» on tark ja andekas metallurgiainsener, kes viib mahajäänud vahetuse lühikese ajaga tehase parimate hulka, kirjutab samal ajal valmis kandidaadiväitekirja, magab viis-kuus tundi ööpäevas, loobub kõigest töö nimel, talle antakse sotsialistliku töö kangelase nimetus. Ent ometi murrab selle «tugeva isiksuse» juba esimene moraalne lüüasaamine, sest

tema ainsaks tõeliseks kireks on auaahnus, mis on hingelise pealiskaudsuse esimesi tunnuseid. Levani Hidašeli kaju üle on palju vaieldud, ühed on võtnud teda kui positiivset, ideaalset kangelast, teised vastupidi. Vene kirjanduses kerkis umbes selletaoline probleem esile pisut hiljem seoses Dvoretzki näidendiga «Vööras», eesti kirjandusest annaks «Seitsmendat taevast» kõrvutada L. Kivisaare «Paradiisi Illuga».

Kõmulist tähelepanu äratas Gruusias ka Phandžikidze teine romaan «Kalliskivi», milles autor on üsnagi teravalt kujutanud korrupsiooni, mammonakultuse ja onupojapoliitika ilminguid — viimasel ajal on see teema gruusia kirjanduses üldse aktuaalne.

Teos tekitas vaidlusi ja mitte ainult kirjanduslikes ringkondades. Autorile pandi pahaks mõningaid otseütlemissid, heideti ette tendentslikkust. Suurem üldistus Phandžikidze romaanis siiski puudub, tegemist on rohkem nähtuste registreerimisega. Guram Phandžikidze käsitleb teravaid ja olulisi probleeme, kuid suuri pretensioone võib esitada tema romaanide kunstilisele tasemele.

Tšabua Amiredžibi romaani «Datha Thuthašhia», mis nähtavasti on viimaste aastate silmapaistvamaid teoseid, on päris raske gruusia kirjanduses mingisse lahtrisse paigutada. (1973. aastal ilmus romaani esimene osa, romaani teine osa ilmub praegu ajakirjas «Tšiskari».)

Romaani tegevus toimub Gruusias möödunud sajandi lõpul. Suur osatähtsus teoses on filosoofilisel mõistujutul, kohati ka allegoorial, küllaltki tugev on seikluslik, detektiivne element.

Romaan koosneb süžeeliselt üksteisega peaaegu sidumata, tegelaste suu läbi antud jutustustest. Romaani lõpplehekülgedel satub Datha Thuthašhia Tbilisi intelligentide hulka — seal arutletakse ja vaieldakse hea ja kurja üle (siin ka paralleel Dostojevskiga), armastuse, Gruusia ja üldse väikeriigi ja -rahva saatuse ja missiooni üle rahvusvahelisel areenil jne. Tuleb aga märkida, et mingi probleemi lahendus ratsionaalsel tasandil ei oma Datha Thuthašhia jaoks erilist tähendust. On küll raske ennustada, milliseks kujuneb kangelase kontseptsioon romaanis teises osas, aga igatahes kumab Datha Thuthašhia suhtest sellesse mõistusele mittealluvasse reaalsusse läbi selgesti tuntav lunastajahoiaik.

Datha Thuthašhia on abrekk, «juhuslik» röövel, inimene väljaspool seadust.

Need on muidugi vaid mõned mõtted — romaani puhul täielikuma ülevaate saaks anda alles siis, kui teos on ilmunud lõplikult.

Hoopis erilisse, silmatorkavalt välja mõeldud, fantastilisse tegelikkusse viib lugeja oma esimese romaania tuntud luuletaja Othar Tšiladze. Eredad, mitmetähenduslikud kujundid lausa tungivad üksteisele peale, nii et vahel mõjub kujundite tulevärk isegi pisut väsitavalt. Romaanis on kasutatud ainena kreeka müüti argonautidest ja gruusia muinasjuttu. Aga antud juhul ei ole ajaloolisel ainekul suuremat tähtsust. See on vaid üks allikaid, kust autori fantaasia endale toitu saab.

Kirjutades romaani tähendusest

INDEX LIBRORUM

Asudes sirvima uut filosoofia-ajaloolist literatuuri, tuleks enne teisi viidata «Lühikesele ülevaatele filosoofia ajaloost» (toim. M. Jovtšuk, T. Oizerman ja I. Štšipanov; *Mõsl*), mis avaldati juba kolmandas trükis (esmarkordselt 1960) ning mis läinud aastal tuli J. Rebase ja L. Valdi poolt ümberpanduna ka eesti keeles. Paar järgmist teost viivad meid filosoofia sünniaegadesse. Veera Komarova, kes on kirjutanud kaks vihikut «Antiikfilosoofia tekstoloogilisest analüüsist» (1969, 1974), vaatleb uurimuses «Filosoofilise materialismi kujunemine Vana-Kreekas» (Leningradi ülikool) filosoofilise tunnetuse dialektika loogilise-gnoseoloogilist aspekti; Arseni Tšanõševi uus uurimus «Itali filosoofia» (Moskva ülikool) on jätkuks varasematele — «Egeuse eelfilosoofia» (1970) ja «Joonia filosoofia» (koos E. Mihhailovaga; 1966). Väga tähelepannavaks tuleb pidada aga Sextos Empeirikose «Teoste» esimese köite avaldamist *Mõsl*'i seerias «Filosoofiline pärand» — tõlkijaks vanakreeka keelest, toimetajaks ja sissejuhatause autoriks on professor A. Lossev. Selle köitega näib algavat projekti teostus, mille järgi vene keeles saavad kättesaadavaks või uuesti kättesaadavaks vanakreeka doksoograafide «arvamuste» kogud. Idamaist tarkust jagavad-tutustavad artikliraamat «Islamieelsed uskumused ja tavandid Kesk-Aasias» (*Nauka*), L. Klimovitši brošüür «Idamaa mõtlejad

kuuekümnendate ja seitsmekümnendate aastate proosas, märgib Guram Assatiani:

«O. Tšiladze romaan vastandub selgelt ja poleemiliselt «soojendava» humanismi paatosele, mis oli iseloomulik kuuekümnendatele aastatele. Romaani «Üks inimene läks mööda teed» humanism on teistsugune. O. Tšiladze on loobunud nn. sentimentaalsest humanismist. Antisentimentaalne suunitlus ilmneb romaani stilistikast: mitte mingisugust leebust, mitte mingisugust sussutamist, mitte mingisugust tundelisust... Selle asemel ironia, vaatamata lüürilisusele, kaine, selge, peaaegu et jäine nägumus asjadest ja sellest, mis peitub asjade taga.

Mitte ühelegi tegelastest ei ole armu antud, mitte ühtegi neist ei ole kroonitud ideaalse kangelase oreooliga.»

M. Pau

islamist» (*Znanije*), kõigepealt aga muidugi araabia entsüklopedistliku filosoofi Abu Nasr ibn Muhammad al-Farabi (870—950) «Mõistusest ja teadusest» (vast. toim. A. Kunajev; *Nauka*, Alma-Ata), mille eessõna on A. Kassõmžanovilt. Uusaegsesse filosoofilisse mõtlemisse juhatavad meid uued *pocket-book*'id *Mõsl*'i seeriast «Mineviku mõtlejaid», nimelt M. Baskini «Montesquieu» ning A. Gulõga «Herder» (mõlemad uustrükis). Juba mainitud seerias «Filosoofiline pärand» anti välja G. W. F. Hegeli «Loodusefilosoofia», siis teine osa Hegeli «Filosoofiliste teaduste entsüklopeediast» (vast. toim. J. Sitkovski). Käsi- raamatu väärtusega on akadeemik Vjatšeslav Volgini (1879—1962) «Ülevaated sotsialistlike ideede ajaloost. Muistsest ajast kuni XVIII sajandi lõpuni» (*Nauka*), tulnud on ka G. Kutšerenko «Saintsimonism XIX sajandi ühiskondlikus mõttes» (*Nauka*), S. Stepaništševi kapitaalne uurimus «Ühiskondliku mõtte arenemine vene revolutsionääride-demokraatide töodes» (*Võššaja Škola*, Minsk), milles on kõne all A. Radištševi, V. Belinski ja N. Ogarjovi sotsiaalpoliitilised, ateistlikud ja eetilised ideed, edasi esimene köide Pjotr Tkatchovi (1844—1886), demokraatliku narodnikluse blankistliku tiiva ideoloogi «Teostest» (seerias «Filosoofiline pärand», *Mõsl*), samuti kriitiliste ülevaadete raamat «Sotsialismi kodanlikud ja väikekodanlikud

RINGVAADE

majandusteooriad» (1917—1945), mis on järjeks mullu ilmunud samapealkirjalisele (1848—1917; *Nauka*) teesele, ning J. Soloduhhini brošüür «Mittermarksistliku sotsialismi kaasaegsete kontseptsioonide kriitika» (*Znanije*). Mittermarksistlikku sotsiaalpoliitilist mõtet arvustatakse ka SDV autori Gertraud Korfi «Max Weberi ja Herbert Marcuse kultuuriteooriate kriitikas», mis tõlgitud saksa keelest, inglase Jack Woddise ««Uutes» revolutsiooniteooriates» (mõlemad *Progress*), mis siis tõlgitud inglise keelest ning milles tähelepanu all Frantz Fanoni, Régis Debray' ja Herbert Marcuse «noviteetidid», ning G. Ivanovi «Konvergensiteooria sotsiaalses olemuses» (*Politizdat*). Riia Zinatne ilmutas vene keeles artikliraamatu «Kaasaegse filosoofilise fideismi kriitika» (vast. toim. V. Steinbergs).

Üht-teist on esitleda ka filosoofilise esteetika ja üldise kunstiteooria rubriigis. Moskva ülikool kirjastab juba mõnda aega kogumikku «Esteetika ajaloo ja teooria küsimusi», mis peamiselt sisaldab aspirantide uurimusi. Äsja tuli sellest seeriast kaheksas raamat (toim. M. Afasižev). Minskis ilmutati krestomaatia «Marksistlik-leninlik esteetika» (*Võššaja Škola*), koostajad A. Petrov ja G. Ratnikov. Esteetilise mõtte arenemisloo süstemaatilise esitamise seisukohalt Venemaal on suur tähendus säärastel esinduslikel kogumikel nagu Nikolai Selgunovi (1824—1891) «Kirjanduskriitika» (koostanud ja sisse juhatanud N. Sokolov; *Hudožestvennaja Literatura* Leningradi osakond), Nikolai Dobroljubovi «Valitu» (sisse juhatanud U. Guralnik) või Vatslav Vorovski «Esteetika». Kirjandus. Kunst» (sisse juhatanud I. Tšernoutsan). Seejuures täiendas Dobroljubovi-kõide *Iskusstvo* seeriat «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides», Vorovski oma aga seeriat «Nõukogude esteetika ja kunstiteooria ajaloo», olles selles neljandaks pärast Vögotskit, Asmust ja Bogatõrjovi. NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituut alustas kogumiku «Teooriad, koolkon-

nad, kontseptsioonid (kriitilisi analüüse)» (*Nauka*) avaldamist. Orienteeritud küll «ilukirjanduslikult», saab kogumik hoopis laiema, üldteoreetilise tähenduse — neist esimese alapealkiri on «Kunstiprotsess ja ideoloogiline võitlus», teisel «Kunstiteos ja isiksus» (mõlema vast. toim. J. Borev), pealegi tulevad need artiklikogumikud ülapealkirja all «Ideoloogiline võitlus tänapäeva maailmas». Süstemaatilise käsitlusena liitub kirjeldatuga ülevaatlik «Kodanlik esteetika tänapäeval» (*Znanije*), mille koostajaks I. Kulikova («Sürrealism kunstis», 1970, jms.). Peamiselt positiivset, konstruktiivset esteetilist teooriat pakuvad õppevahendiks mõeldud «Marksistlik-leninliku esteetika alused» (koost. V. Skaterštšikov; *Mõsl*), edasi nõukogude esteetikas tooniandva Juri Borevi «Esteetika» (*Politizdat*) täiendatud uustrükk, siis Avner Zissi «Kunst ja esteetika. Traditsioonilised kategooriad ja kaasaegsed probleemid» (*Iskusstvo*) — samuti täiendatud-tõeldeldud uustrükk (1. — 1967). Üpris mitmekesise sisuga on kogumiku «Esteetika ja elu» (*Iskusstvo*) kolmas raamat; NSVL TA Filosoofia Instituudi poolt ilmutatavana näib see kogumik asendavat filosoofilise esteetika aastaraamatut. Mõnesuguseks kokkuvõtteks nõukogude esteetika suurest vaidlusest esteetilise (ilu) olemuse üle osutub — küll üksnes diskussiooni ühe algataja (vt. A. B. «Kunsti esteetiline olemus», 1956) ja osavõtja seisukohalt! — Aleksandr Burovi raamat «Esteetika: probleemid ja vaidlusi. Esteetika-diskussioonide metodoloogilised alused» (ikka *Iskusstvo*). Diskussioonist endast võib leida ülevaate V. Tassalovi artiklis «Kümme aastat «esteetilise» probleemi (1956—1966)» kogumiku «Esteetika küsimusi» 9. numbris (1971). Lõpetamaks esteetika-literatuuriga, mainitagu veel juba mainitud M. Afasiževi «Esteetika probleemid teaduslik-tehnilise revolutsiooni eepohhil» ja V. Skaterštšikovi «Esteetilist maitset» (mõlemad *Znanije*), aga ka silmapaistva Poola esteetiku Bohdan Dzie midoki uurimust «Koomilisest» («O komizmie») (*Progress*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KÜRG (peatoimetaja asetäitja), P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 7. VII 1975.

Trükkimisele antud 4. VIII 1975.

Trükiarv 18 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16.

Trükipoognaid 11,25+2 kleebist.

Tingrükipoognaid 14,95.

Arvestuspögnaid 13,40. MB-06590.

Tellimise nr. 2108.

EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 8, august 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей

ЭССР

«Лосминг» («Творчество»)

№ 8, август 1975.

Адрес редакции: 200001,

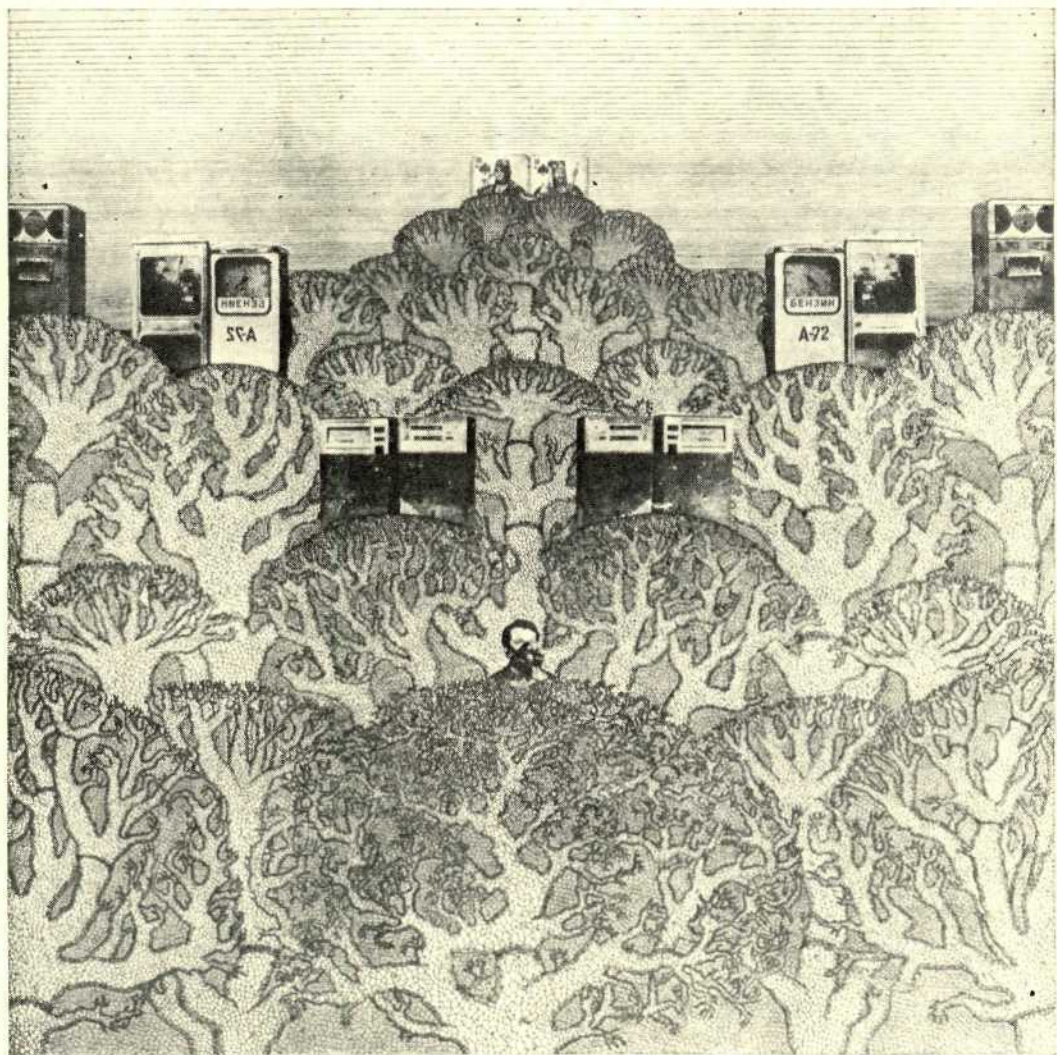
Таллин, ул. Харью, 1, тел.

413-65, 407-80, 407-81. Изда-

тельство «Периодика», Тал-

лин, ул. Пикк, 73.

- 1235 R. SALURI
Väitekiri
- 1273 M. RAUD
Palliballaad
- 1288 K. MERILAAS
Eilsete perest
- 1301 P. HAAVAOKS
Saatmine
Tütreballaad
- 1303 K. KANGUR
Miniatuure
- 1310 M. KESAMAA
Ringkäik
Hiljaks
- 1313 G. MURAVIN
Kaama kõnelused
- 1347 J. PAAVLE
Luuletusi
- 1349 V. WOOLF
Kew Gardens
- 1355 J. ÜRT
Luuletusi
- 1358 LAINE TULP
Majandussidemed ja regionaalne majanduslik areng
- 1366 K. NOODLA
Eesti raamatu lugejast möödunud sajanditel
- 1380 P. LIAS
Arvo Valtoni novellisüsteem
- 1392 E. TREIER
«Meil tundmatu hõimuveli»
- 1394 T. MAKSIM
Mehhikoga kohtumas
- 1396 H. VÄLIPÖLLU
Toimetaja poole pealt
- 1399 A. REINLA
Hajuvil fookused
- 1401 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel:
V. TOLLI. Ilu sõit (Söövitus)
- Tagakaane siseküljel:
V. VINN. Mets (Söövitus)
- Kleebistel:
G. TEEARU. Ootajad (Söövitus)
G. TEEARU. Ootus (Söövitus)

VELLO VINN

Mets I (Söövitus) 1975

50 KOP.

78 174